

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆՏՐԱԿԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ

Եվրոպայի խորհրդի ձեռնարկ
քաղաքացիական հասարակության
կազմակերպությունների համար

Եվրոպայի խորհուրդ

Սույն փաստաթուղթը հրատարակվել է
Եվրոպական միության ֆինանսական օժանդակությամբ:
Այստեղ արտահայտված տեսակետները որևէ կերպ
չեն կարող ընկալվել որպես Եվրոպական միության
պաշտոնական կարծիքի ներկայացում:

Սույն ձեռնարկում տեղ գտած կարծիքների համար
պատասխանատու են հեղինակները,
և դրանք պարտադիր չէ, որ արտացոլեն
Եվրոպայի խորհրդի պաշտոնական տեսակետը:

Բոլոր իրավունքները պահպանված են:
Սույն հրատարակության ոչ մի հատված չի կարող
թարգմանվել, վերարտադրվել կամ տարածվել որևէ ձևով
կամ միջոցով՝ էլեկտրոնային (լազերային կրիչներ,
համացանց և այլն) կամ նյութական, այդ թվում՝
պատճենահանման, ձայնագրման կամ տեղեկատվության
պահպանման կամ տարածման որևէ համակարգի
միջոցով՝ առանց Եվրոպայի խորհրդի
Հաղորդակցությունների տնօրինության կողմից
նախապես տրված գրավոր համաձայնության
(F-67075 Strasbourg Cedex կամ publishing@coe.int):

Կազմի նկարը՝
Եվրոպայի խորհուրդ
Կազմի ձևավորումը՝
Փաստաթղթերի և հրապարակումների
հրատարակման դեպարտամենտ (ՓՀՀԴ),
Եվրոպայի խորհուրդ
Տեղակայման վայրը՝ Դղաքոնիք, Փարիզ

Եվրոպայի խորհրդի հրատարակչություն
F-67075 Strasbourg Cedex
<http://book.coe.int>

ISBN 978-92-871-8297-5
© Եվրոպայի խորհուրդ, նոյեմբեր 2016թ
Տպագրված է Եվրոպայի խորհրդի կողմից

Բովանդակություն

ՆԱԽԱԲԱՆ	5
ԵՐԱՆՏԻՔԻ ԽՈՍՔ	7
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	9
Ընտրությունները՝ որպես ժողովրդավարության հիմնաքար	9
Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները՝ որպես ազատ և արդար ընտրությունները վերահսկողներ	10
Ժողովրդավարական համակարգերի կայունությանը նպաստող տեղական ընտրությունների դիտորդները	11
Ձեռնարկի մասին	12
ՄԱՍ 1. ԸՆՏՐԱԿԱՆ ՀԱՓԱՆԻՇՆԵՐ ԵՎ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐ	
1. Սահմանումը	15
2. Ընդհանուր սկզբունքները	16
3. Ընդհանուր պայմանները	21
4. Կիրարկումը	22
5. Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների մոտեցումը	24
ՄԱՍ 2. ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ԵՎ ԲԱՐԵՆԻՆԴ ԳՈՐԾԵԼԱԿԵՐՊԵՐԸ	
1. Ընտրական համակարգը	27
2. Ընտրությունների համար պատասխանատու մարմինը	40
3. Ընտրողների կրթությունը	47
4. Ընտրողների գրանցումը	52
5. Թեկնածուների գրանցումը	62
6. Ընտրական քարտաշարը	74
7. Ընտրությունների լուսաբանումը լրատվամիջոցների կողմից	90
8. Զվեարկություն. քվեարկության տեսակները	104
9. Ձայների հաշվարկը և արդյունքների ամփոփումը	117
10. Ընտրական բողոքները	129
11. Դիտորդական առաքելությունը	137
ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ	145

Նախաբան

Ազատ ընտրությունների իրավունքը երաշխավորված է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայով: Այն քաղաքական իշխանության չարաշահման դեմ ուղղված ժողովրդավարական բոլոր երաշխիքներից ամենահիմնարարն է: Զվեատուփի առջև իր անհատականությունն ու ընտրությունը խաղաղ արտահայտելու անձի կարողությունը առանցքային է ցանկացած հասարակության կայունության, ինչպես նաև Եվրոպայի ժողովրդավարական անվտանգության համար:

Ուստի, ընտրադիտորդների առջև դրված առաջադրանքների իրականացումը չափազանց կարևոր է: Ընտրությունները պետք է կազմակերպվեն պատշաճ ջանադրությամբ և ազնվությամբ, իսկ դիտորդները պետք է իրենց պարտականությունները կատարեն անկողմնակալ և թափանցիկ կերպով: Նրանց ներկայությունը և պրոֆեսիոնալիզմը օգնում են ապահովել ընտրողների, ինչպես նաև միջազգային հանրության վստահությունը: Ուստի, Եվրոպայի խորհուրդը և մեր գործընկեր կազմակերպությունները ձգտում են օժանդակել դիտորդական առաքելություն իրականացնող կազմակերպություններին՝ իրենց աշխատանքը կատարելու ամենաբարձր չափանիշներին համապատասխան:

Սույն ձեռնարկում ներկայացված են ընտրական օժանդակության մեթոդներ, որոնք մեր կազմակերպության կողմից մշակվել են երկար տարիների ընթացքում: Ձեռնարկի նպատակն է օգնել դիտորդներին բարձրացնել իրենց աշխատանքի արդյունավետությունը և մշակել առավել որակյալ զեկույցներ: Մեզ համար մեկնարկային կետ է այն, որ անկյունից պասիվ դիտարկելու փոխարեն դիտորդներն այսօր ազգային ընտրական ընթացակարգերի մշակման գործում ակտիվ դերակատարում ունեն՝ խորհրդատվության և առաջարկությունների ներկայացման միջոցով: Ուստի, չափազանց կարևոր է, որ դիտորդական առաքելության զեկույցները և ազգային իշխանություններին տրամադրվող խորհրդատվությունը լինեն դյուրըմբռնելի, իսկ դրանց առանձին գործողությունների փոխակերպելը՝ գործնականում հնարավոր: Գոյություն ունեն

նաև մի շարք կարևոր սկզբունքներ, որոնց, մեր կարծիքով, դիտորդները պետք է ընտրությունների ընթացքում հատուկ ուշադրություն դարձնեն: Այդպիսի սկզբունքների շարքին է դասվում կանանց, երիտասարդների, ազգային փոքրամասնությունների ու հաշմանդամ անձանց մասնակցության ապահովումը:

Համոզված եմ, որ ձեռնարկի նոր հրատարակությունը այսպիսի աշխատանքներ իրականացնող կազմակերպությունների համար կհանդիսանա օգտակար ու գործնականում կիրառելի ուղեցույց՝ արտացոլելով նրանց՝ այս բնագավառում ունեցած տասնամյակների փորձառությունը և օժանդակելով իրենց անգնահատելի աշխատանքում:

Թորբյորն Յագլանդ
Եվրոպայի խորհրդի գլխավոր
քարտուղար

Երախտիքի խոսք

Շնորհակալության, գնահատման և երախտագիտության մեր խոսքերն ենք ուղղում հետևյալ անձանց և կազմակերպություններին՝

«Ընտրությունների միջազգային չափանիշների կիրառում. Եվրոպայի խորհրդի ձեռնարկ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների համար» հրատարակության վերանայման համար հրավիրված աշխատանքային խմբի փորձագետներին՝ Իվան Գոդարսկուն, Մարի-Կարին ֆոն Գուլմփենբերգին, Արդիտա Դրիզա Մաուրերին, Դիան Բունիանին, Ջորդի Բարաթին, Պետրա Բորնհոֆթին, Դանիելա Դիակոնուն, Նիկոլ Պանֆիլին, Զվենտին Ռիդին, Թամար Բարթայային, Ռոման Ուդոթին, Վլադիմիր Պրանին, Դմիտրի Նուրումովին՝ ներդրված ավանդի և գաղափարների համար,

Արևելյան գործընկերության երկրներում ընտրություններում դիտորդական առաքելություն իրականացնող հասարակական կազմակերպությունների Եվրոպայի խորհրդի ցանցին՝ Թրանսփարենսի ինթերնեշնլ հակակոռուպցիոն կենտրոնին (Հայաստան), Հելսինկյան քաղաքացիական ասամբլեայի Վանաձորի գրասենյակին (Հայաստան), Ընտրությունների մոնիթորինգի և ժողովրդավարական ուսումնասիրությունների կենտրոնին (Ադրբեջան), Բելառուսի Հելսինկյան կոմիտեին, Մարդու իրավունքների «Վիասնա» կենտրոնին (Բելառուս), Արդար ընտրությունների և ժողովրդավարության միջազգային ընկերակցությանը (Վրաստան), Պրոմո-ԼԵԶՍ ասոցիացիային (Մոլդովա), Ուկրաինայի ընտրողների կոմիտեին և ՕՊՈՐԱ քաղաքացիական ցանցին (Ուկրաինա)՝ դրսևորած պրոֆեսիոնալիզմի, նվիրվածության, ստեղծագործ մոտեցման և գործնական օրինակների համար,

«ՄԵՍՕ 98» հասարակական կազմակերպությանը (Սլովակիա)՝ արդյունավետ համագործակցության, ՉԼՄ-ների կողմից ընտրությունների լուսաբանման վերաբերյալ առանձին

գլուխների համար առաջարկված գաղափարների և ներդրված ավանդի համար, Եվրոպայի խորհրդի ժողովրդավարության հարցերով գլխավոր տնօրինության Ընտրությունների աջակցության բաժնի թիմին՝ մշակման աշխատանքները համակարգելու համար, և Մարդու իրավունքների և իրավունքի գերակայության գլխավոր տնօրինության Չանգվածային լրատվամիջոցների և համացանցի կառավարման բաժնին, Տեղական և տարածաշրջանային իշխանությունների կոնգրեսի օրենսդրական աշխատանքների դեպարտամենտին, Վենետիկի հանձնաժողովի ընտրությունների և քաղաքական կուսակցությունների բաժնին, Ժողովրդավարության հարցերով գլխավոր տնօրինության Քաղաքացիական հասարակության բաժնին և Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի Ընտրութունների դիտարկման և միջխորհրդարանական համագործակցության բաժնին՝ ներդրված ավանդի համար,

Եվրոպական հանձնաժողովին՝ 2015-2017թթ. «Ծրագրային համագործակցության կառուցակարգի» շրջանակներում տրամադրված ֆինանսական օժանդակության համար:

Ներածություն

ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՔԱՐ

Եվրոպայի խորհուրդը ստեղծվել է իր անդամների միջև ավելի սերտ միասնության հասնելու նպատակով՝ իրական ժողովրդավարության հիմքը կազմող կատարելատիպերի և սկզբունքների պահպանման համար: 1949թ. կազմակերպության ստեղծումից ի վեր՝ «իրական ժողովրդավարություն» հասկացությունը մեկնելու նպատակով ընդունվել են մի շարք իրավական փաստաթղթեր: Այս առումով, ընտրությունները ժողովրդավարական վարչակարգերի հիմնաքարերից են, հետևաբար, հանդիսանում են Եվրոպայի խորհրդին միանալու նախապայման: Այս գաղափարը լավագույնս արտացոլված է Խորհրդարանական վեհաժողովի՝ «Հանուն ավելի ժողովրդավարական ընտրությունների» վերտառությամբ զեկույցում՝ կազմված Ժան-Շառլ Գարդետտի կողմից, որտեղ «Հանուն ժողովրդավարության ապագայի կիսյան ֆորումից» մեջբերված է հետևյալը.

«Եվրոպայի խորհրդի նպատակն է համընդհանուր համաձայնության գալ այն բոլոր սկզբունքների շուրջ, որոնց հիման վրա ընտրությունները որակվում են որպես ժողովրդավարական չափանիշներին համապատասխան «ազատ և արդար»: Այդ չափանիշները պետք է լիարժեքորեն կիրառվեն անցկացվող ընտրությունների ժամանակ Եվրոպայի խորհրդի ողջ տարածքում և այն պետություններում, որոնք ձգտում են միանալ այդ կազմակերպությանը կամ դրա հետ ունենալ արտոնյալ հարաբերություններ»:

Թեև ժողովրդավարական ինստիտուտների գոյությունը որպես Եվրոպայի խորհրդին միանալու նախապայման հատուկ չի նշվում Եվրոպայի խորհրդի կանոնադրության 3-րդ և 4-րդ հոդվածներում, այնուամենայնիվ, այդ կազմակերպությանը որևէ պետության միանալու վերաբերյալ որոշումը կայացնելիս հիմք է ընդունվում այն, թե որքանով են տարրական ժողովրդավարական չափանիշներն այդ երկրում պահպանվում: Մարդու իրավունքների և ժողովրդավարա-

կան սկզբունքների խախտումները կարող են հանգեցնել անդամակցման գործընթացի կասեցմանը, ինչպես տեղի ունեցավ Բելառուսի դեպքում, որը 1992-1997թթ. Եվրոպայի խորհրդում հատուկ հրավիրյալի կարգավիճակ ուներ: Գարդեստոյի զեկույցի ընդհանուր եզրահանգումն այն է, որ Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններում և այդ կազմակերպության անդամակցությանը հավակնող կամ դրա հետ արտոնյալ հարաբերություն ունենալ ցանկացող պետություններում տեղի ունեցող բոլոր ընտրությունների ժամանակ պետք է գործեն համընդհանուր կերպով ընդունված ժողովրդավարական սկզբունքներ:

Եվրոպայի խորհուրդն իր ինստիտուտների և մարմինների, ինչպես օրինակ՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի, Խորհրդարանական վեհաժողովի, «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) և դրա՝ Ժողովրդավարական ընտրությունների խորհրդի, Կոռուպցիայի դեմ պայքարի պետությունների խմբի և Ընտրական օժանդակության բաժնի միջոցով առանցքային դեր է խաղում եվրոպական ընտրական ժառանգության և չափանիշների ձևավորման հարցում: Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններն (ԶԿԿ-ներ), իրենց հերթին, նպաստում են եվրոպական չափանիշների և բարեխիղճ գործելակերպերի տարածմանը՝ ապահովելով առանցքային կապեր քաղաքականության, չափանիշների և իրականության միջև: Նրանց դերը ընտրությունների ժամանակ, մասնավորապես՝ ընտրությունների միջև ընկած ժամանակահատվածում, վճռորոշ է:

**ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԱԶԱՏ
ԵՎ ԱՐԴԱՐ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱՀՍՎՈՂՆԵՐ**

Եվրոպայի խորհրդի կողմից մշակված գործիքներն ու քաղաքականությունները վաղուց ի վեր ամուր հիմք են ապահովում որոշումների կայացման գործընթացում և քայլերի մշակման հարցերում ԶԿԿ-ների գործառնությունների և պարտականությունների ընդլայնումը նշանակալիորեն խթանելու համար: «Եվրոպայում ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և իրավունքի գերակայության վիճակի վերաբերյալ» Եվրոպայի խորհրդի 2014թ. զեկույցում Գլխավոր քարտուղարը նշել է, որ չնայած Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների մեծ մասում թե՛ ընտրական օրենսդրության մեջ կատարված և թե՛ գործնականում գրանցված առաջընթացին, Վենետիկի հանձնաժողովի «Ընտրական գործընթացներում լավագույն գործելակերպի կանոնագրքով» (2002թ.) սահմանված եվրոպական ընտրական ժառանգության չափանիշների կիրառման ընթացքում ի հայտ են եկել մի շարք հաճախ կրկնվող խնդիրներ: Չեկույցում նշվում է նաև, որ պատշաճորեն իրականացվող դիտոր-

դական առաքելության շնորհիվ ընտրախախտումները հանրային հնչեղություն են ստանում, հետևաբար, դառնում են դժվար իրագործելի: Չեկույցը խրախուսում է դիտորդական առաքելությունների փոխադարձ իրագործումը, ինչը անդամ պետություններին միմյանցից սովորելու հնարավորություն կընձեռի: Չեկույցը նաև առաջարկում է բարձրացնել ընտրական գործընթացներում տեղական դիտորդական աշխատանքների որակը:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԻ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆԸ ՆՊԱՏՈՂ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԴԻՏՈՐՂՆԵՐԸ

Վերջին մի քանի տարիների ընթացքում տեղական դիտորդական առաքելությունների կարևորությունը նշանակալիորեն աճել է: Տեղական դիտորդները մասնակցում են ընտրական ամբողջ գործընթացին՝ սկզբից մինչև դրա ավարտը, ներառյալ՝ նախընտրական շրջանը, ընտրությունների օրը և հետընտրական շրջանը: Նրանք ծանոթ են տեղի լեզուներին և սովորույթներին, հասկանում են քաղաքական միջավայրը, ունակ են մանրակրկիտ կերպով հետևելու առանձին ընտրական ընթացակարգերին և իրենց հասարակություններում ընտրական արժեքները տարածողներ են: Բացի այդ, դիտորդները հետամուտ են լինում ընտրություններին առնչվող գործերին ընթացք տալուն, նախագծում են ընտրական գործընթացի հետագա բարելավմանն ուղղված գործողությունների ծրագրեր և մշտադիտարկում են, թե արդյոք ընտրությունների միջև ընկած ժամանակահատվածում շահագրգիռ կողմերն իրենց կողմից ներկայացված առաջարկները հաշվի են առնում: Նրանց դիտորդական աշխատանքներն առանցքային նշանակություն ունեն ընտրական գործընթացի թափանցիկության համար երեք առումներով՝

- ▶ ընտրական գործընթացի վերաբերյալ տեղեկությունների հավաքում և փաստերի արձանագրում,
- ▶ փաստերի/տեղեկությունների գնահատում՝ միջազգային չափանիշներին ընտրությունների համապատասխանության աստիճանը պարզելու համար,
- ▶ ներգրավում միջազգային դիտորդական առաքելություն-ների առաջարկությունների կյանքի կոչմանը՝ նպաստելով հետընտրական շրջանում բարեփոխումների գործընթացին:

Տեղական դիտորդները շարունակաբար կատարելագործում են իրենց մասնագիտական հմտությունները և դառնում ավելի պրոֆեսիոնալ, նրանք նաև նպաստում են ընտրական գործընթացի նկատմամբ վստահության բարձրացմանը, իսկ երկարաժամկետ կտրվածքով՝ ժողովրդավարության կայունությանը: Վերջին տարիներին տեղական դիտորդական առաքելությունների կառուց-

վածքներն ավելի են բարելավվել՝ վերածվելով հզոր թիմերի, որոնց կազմում են հիմնական թիմի վերլուծաբաններ, երկարաժամկետ և կարճաժամկետ դիտորդներ, որոնցից յուրաքանչյուրը Եվրոպայի խորհրդի վերապատրաստման ծրագրերում հավասար ուշադրություն է արժանանում:

Թեև տեղական շատ դիտորդներ ավելի պրոֆեսիոնալ են դարձել, հետևաբար, նրանք նաև ավելի ազդեցիկ են, այնուամենայնիվ, ընտրությունների ոլորտում նոր միտումներին արձագանքելու նպատակով նրանց կատարելագործումը պետք է կրի մշտական բնույթ: Սա վերաբերում է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (Դատարան) կողմից Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի արձանագրության՝ ազատ և արդար ընտրությունների մասին 3-րդ հոդվածի նոր մեկնաբանություններին, նոր ընտրական չափանիշներին և պետությունների փոփոխվող գործելակերպերին:

ՁԵՆԱՐԿԻ ՄԱՍԻՆ

Սույն ձեռնարկը, որը մշակվել է Արևելյան գործընկերության երկրների ԶԿԿ-ների հետ համագործակցությամբ, Եվրոպայի խորհրդի գլխավոր քարտուղարի՝ «Եվրոպայում ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և իրավունքի գերակայության վիճակի մասին» 2015թ. զեկույցում նշված առաջարկության արձագանքն է և նպատակ ունի անդամ պետություններում բարելավելու ընտրական գործընթացներում տեղական դիտորդական աշխատանքների որակը:

Ձեռնարկը ծառայում է որպես տեղեկատվության աղբյուր տեղական դիտորդների, մասնավորապես՝ հիմնական թիմի անդամների համար: Միևնույն ժամանակ, այն կարող է ծառայել որպես վերապատրաստման գործիք երկարաժամկետ և կարճաժամկետ դիտորդների, ինչպես նաև միջազգային ընտրական չափանիշներին ծանոթանալ ցանկացող, ընտրական գործընթացում ներգրավված այլ շահագրգիռ կողմերի համար (օրինակ՝ կառավարության պաշտոնատար անձինք, ընտրական մարմիններ, կուսակցությունների ներկայացուցիչներ, դատավորներ, իրավաբաններ):

Ձեռնարկը բաղկացած է երկու մասից: Սկզբում համառոտ ներկայացվում է «միջազգային չափանիշներ» հասկացությունը, այնուհետև անցում է կատարվում ընտրությունների վերաբերյալ զեկույցների պատրաստման ժամանակ դրանց կիրառությանը:

«Ընտրական չափանիշներ և ընդհանուր սկզբունքներ» վերտառությամբ առաջին մասում ներկայացվում են տարբեր միջազգային չափանիշները և հանձնառությունները, ինչպես նաև միջազգային, այսպես կոչված, «փափուկ իրավունքի» (իրավապարտադիր բնույթ չունեցող) նորմերը, ներառյալ՝ ընտրական գործընթացների ընդհանուր սկզբունքները և բարեխիղճ գործելակերպերը և դրանց

միջև փոխադարձ կապը:

«Կիրառումը և բարեխիղճ գործելակերպերը» վերտառությամբ երկրորդ մասի առանցքային թեման ընտրական գործընթացի յուրաքանչյուր ասպեկտի առանձին սկզբունքներն են՝ սկսած ընտրական համակարգերից և ընտրությունների համար պատասխանատու մարմիններից մինչև ընտրողների և մրցակիցների գրանցումը, ինչպես նաև՝ ընտրական քարոզարշավը և լրատվամիջոցների կողմից ընտրությունների լուսաբանումը, անդրադարձ է կատարվում ընտրողների հատուկ կատեգորիաներին (օրինակ՝ ներքին տեղահանված անձինք, փախստականներ, բանտարկյալներ, փոքրամասնություններ, կանայք): Ձեռնարկի այս մասն ավարտվում է քվեարկության, ձայների հաշվարկի, աղյուսակավորման և բողոքարկման գործընթացների մասին տեղեկություններով:

Եվրոպայի խորհուրդը համոզված է, որ «Միջազգային ընտրական չափանիշների կիրառումը. Եվրոպայի խորհրդի ձեռնարկ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների համար» ղեկույցով կիսանվի Եվրոպայի ընտրական ժառանգության և այլ միջազգային չափանիշների միատեսակ կիրառությունը անդամ պետություններում և այլուր:

Մաս 1

Ընտրական չափանիշները և ընդհանուր սկզբունքները

1. ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ

Սույն ձեռնարկում օգտագործվող «միջազգային ընտրական չափանիշներ և բարեխիղճ գործելակերպեր» արտահայտությունը ընդգրկում է տարբեր փաստաթղթերում տեղ գտած սահմանումներ:

Աշխարհագրական տեսանկյունից կարելի է տարբերակել երկու տեսակի չափանիշներ և բարեխիղճ գործելակերպեր.

- միջազգային՝ սահմանվել են 1948թ. Միավորված ազգերի կազմակերպության Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում (ՄԻՀՀ) և 1966թ. Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրում (ՔԶԻՄԴ), որի մաս են կազմում Մարդու իրավունքների կոմիտեի կողմից ընդհանուր դիտողությունների տեսքով ներկայացվող ՔԶԻՄԴ մեկնաբանությունները¹: ՄԻՀՀ-ն միջազգային պայմանագիր չէ, բայց դրա մեջ ներառված են մի քանի դրույթներ, որոնք համընդհանուր ճանաչում ունեն և համարվում են միջազգային իրավունքի սովորույթային նորմեր, տարածաշրջանային՝ սահմանվել են Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության կոնվենցիայում (Կոնվենցիա) և դրա լրացուցիչ 1-ին արձանագրության մեջ:

Պետությունների համար պարտադիր ուժ ունենալու տեսանկյունից սույն ձեռնարկում ներառված չափանիշներին և գործելակերպերին կարելի է հանդիպել՝

- իրավաբանորեն պարտադիր ուժ ունեցող դաշնագրերում (օրինակ՝ ՔԶԻՄԴ-ն, Կոնվենցիան),

¹ ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեն ստեղծվել է ՔԶԻՄԴ-ի կողմից: Դաշնագրում սահմանված է կոմիտեի ստեղծման իրավական հիմքը՝ միջազգային պայմանագրի տեսքով: Դաշնագրի համաձայն Կոմիտեն համարվում է միջազգային պայմանագրի շրջանակներում գործող մարմին, իսկ պայմանագրի կողմ հանդիսացող պետությունները պարտավորվում են հարգել դրա իրավագործությունը:

- Այսպես կոչված՝ «փափուկ իրավունքում», որի մաս են կազմում պարտադիր ուժ ունեցող քաղաքական հանձնառությունները, ինչպիսիք են օրինակ՝ Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ) 1990թ. Կոպենհագենյան փաստաթուղթը, ԶԶԻՄԴ թիվ 25 Ընդհանուր մեկնաբանությունը, և միջազգային բարեխիղճ գործելակերպում, ինչպես օրինակ՝ Վենետիկի հանձնաժողովի «Ընտրական գործընթացներում բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագիրքը» (Բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագիրք) և ԵԱՀԿ/Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի (ԺՅՄԻԳ) ընտրությունների դիտորդական առաքելության զեկույցները և այդ կազմակերպությունների կողմից ներկայացվող առաջարկությունները:

Սույն ձեռնարկում նշված չափանիշները և բարեխիղճ գործելակերպերը սերտորեն կապված են ընտրական այլ իրավունքների հետ, որոնք տեղ են գտել վերոնշյալ փաստաթղթերում: Դրանց թվին են պատկանում մտքի և արտահայտվելու ազատությունը, խաղաղ հավաքների ազատությունը, միավորումներ կազմելու ազատությունը, տեղաշարժի ազատությունը, խտրականության արգելքը և, ի թիվս այլոց, իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունքը:

Եվ վերջապես, այդ չափանիշները և բարեխիղճ գործելակերպերը համահունչ են մարդու իրավունքների համընդհանուր կամ տարածաշրջանային այլ փաստաթղթերին, որոնցում հատուկ դրույթներ են պարունակվում հատուկ խմբերի ընտրական իրավունքների (օրինակ՝ կանայք, փոքրամասնություններ, հաշմանդամություն ունեցող անձինք, ներքին տեղահանված անձինք և փախստականներ) և պետությունների² կողմից ընտրություններին առնչվող համապատասխան հանձնառությունների վերաբերյալ:

2. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Սույն ձեռնարկում նշված միջազգային ընտրական չափանիշները և բարեխիղճ գործելակերպերը բխում են հետևյալ դրույթներից.

- ՄԻՀՀ, 21-րդ հոդված՝
 1. Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի, անմիջականորեն կամ ազատորեն ընտրված ներկայացուցիչների միջոցով, մասնակցելու իր երկրի կառավարմանը:
 - ...
 3. Ժողովրդի կամքը պետք է լինի կառավարության իշխանու-

²Նման գործիքների մանրամասն ցանկ կարելի է գտնել Եվրոպական հանձնաժողովի 2007 թվականի Միջազգային ընտրական ստանդարտների համառոտ ուղեցույցում, որը հասանելի է հետևյալ կայքէջում՝ www.eueom.eu/files/dmfile/compendium-of-int-standards-for-elections_en.pdf, մուտք գործել՝ 13 հուլիսի, 2016թ.:

թյան հիմքը. այդ կամքն իր արտահայտությունը պիտի գտնի պարբերական և անեղծ ընտրություններում, որոնք պետք է անցկացվեն համընդհանուր և հավասար ընտրական իրավունքի պայմաններում, գաղտնի կամ քվեարկության ազատությունն ապահովող այլ հավասարաբաժնի ձևերի միջոցով:

- ԶԶԻՄԴ, 25-րդ հոդված՝

Յուրաքանչյուր քաղաքացի, առանց 2-րդ հոդվածում հիշատակվող որևէ խտրականության և առանց անհիմն սահմանափակումների, պետք է իրավունք և հնարավորություն ունենա.

(ա) մասնակցելու պետական գործերը վարելուն՝ ինչպես անմիջականորեն, այնպես էլ ազատորեն ընտրված ներկայացուցիչների միջոցով.

(բ) քվեարկելու և ընտրվելու իրական պարբերական ընտրություններում, որոնք անց են կացվում համընդհանուր և հավասար ընտրական իրավունքի հիման վրա, գաղտնի քվեարկությամբ, և ապահովվում են ընտրողների կամքի ազատ արտահայտումը.

(գ) իր երկրում հավասարության ընդհանուր պայմաններով անցնելու պետական ծառայության:

- Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա, թիվ 1 արձանագրության 3-րդ հոդված՝

Բարձր պայմանավորվող կողմերը պարտավորվում են անցկացնել ազատ ընտրություններ՝ ողջամիտ պարբերականությամբ, գաղտնի քվեարկությամբ, այնպիսի պայմաններում, որոնք կապահովեն ժողովրդի կամքի ազատ արտահայտումն օրենսդիր իշխանություն ընտրելիս:

- ԵԱՀԿ (Նախկինում՝ ԵԱՀԽ), ԵԱՀԽ մարդկային չափանիշի խորհրդաժողովի Կոպենհագենի խորհրդակցության փաստաթուղթ ԵԱՀԽ (1990թ.), մասնավորապես՝ 5-8-րդ. պարբերությունները:

Հաջորդ բաժիններում ներկայացվում են ընդհանուր հարցեր, որոնք պետք է հաշվի առնել Եվրոպայի խորհրդի տարածքում և ԵԱՀԿ տարածաշրջանում ժողովրդավարական ընտրությունների մասով հիմնական սկզբունքների՝ իրականացման հարցերն ուսումնասիրելիս: Հենց այդ սկզբունքների իրականացումն է, որ մշտադիտարկվում է տեղական և միջազգային ընտրադիտորդների կողմից:

³Այդ սկզբունքների բովանդակության մանրամասն նկարագրությունը կարելի է գտնել Վենետիկի հանձնաժողովի «Ընտրական գործընթացներում բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագրքում», մասնավորապես, Բացատրական զեկույցում:

ա. Համընդհանուր ընտրական իրավունք

Համընդհանուր ընտրական իրավունքը երաշխավորում է բոլոր իրավասու քաղաքացիների՝ քվեարկելու, ընտրություններին առաջադրվելու իրավունքը և այդ իրավունքներից օգտվելու հնարավորությունը: ԶԶԿ-ները կարող են խորհել հետևյալ հարցերի շուրջ.

- արդյո՞ք «համընդհանուր» ընտրական իրավունքը մեկնաբանվում է հնարավորինս ներառական իմաստով: Սա ենթադրում է, որ անձի և տվյալ պետության միջև կարող է պահանջվել որոշակի հարաբերություն (օրինակ՝ քաղաքացիություն),
- քվեարկելու իրավունքը կարող է սահմանափակվել հստակ սահմանված պայմաններով՝ սովորաբար հիմք ընդունելով տարիքը, ազգությունը, բնակության վայրը և մտավոր կարողությունը: Արդյո՞ք դա հենց այդ դեպքն է:
- ուրիշ ի՞նչ սահմանափակումներ են կիրառվում բացի տարիքի, ազգության, բնակության վայրի և մտավոր կարողության հիման վրա սովորաբար կիրառվող սահմանափակումներից: Կարող է պահանջվել այնպիսի ձևական պայմանների կատարում, ինչպիսիք են օրինակ՝ ազգային լեզվի իմացությունը, կամ ընտրական գրավի վճարումը (ընտրություններում առաջադրվելու համար):

Անձին ընտրություններում առաջադրվելու իրավունքից զրկելու պայմանները կարող են պակաս խիստ լինել, քան ընտրական իրավունքից զրկելը, քանի որ օրինական կարող է լինել իրավունքից զրկել այն անձանց, որոնց գործունեությունը պետական պաշտոնում կարող է վնաս հասցնել առավել կարևոր պետական շահի (Վենեսուելի հանձնաժողով, 2002թ., պարբ. 6):

բ. Հավասար ընտրական իրավունք

ԶԶԿ-ները կարող են խորհել հետևյալ հարցերի շուրջ.

- արդյո՞ք բոլոր ընտրողները ունեն հավասար ձայնի իրավունք, ինչը նաև հայտնի է որպես «մեկ ընտրողին՝ մեկ ձայն» սկզբունք: Արդյո՞ք բազմակի (ուրիշի փոխարեն) քվեարկությունը արդյունավետ կերպով կանխարգելված է օրենքով և գործնականում:
- պետությունն արդյո՞ք անկողմնակալ դիրքում է՝ թեկնածուներ-

րի և կուսակցությունների նկատմամբ: Արդյո՞ք այն ապահովում է հնարավորության հավասարություն: Սա, մասնավորապես, վերաբերում է ընտրական քարոզարշավներին, լրատվամիջոցներում ընտրությունների լուսաբանմանը (հատկապես՝ պետական լրատվամիջոցներում) և կուսակցությունների ու քարոզարշավների պետական ֆինանսավորմանը:

- արդյո՞ք ընտրատարածքների բաժանումը կատարվել է այնպես, որ պալատներում մարդկանց ներկայացնող տեղերը հավասար բաշխվեն ընտրողների միջև՝ սահմանված չափանիշների համաձայն (այդպիսի չափանիշներ կարող են լինել բնակիչների թիվը, գրանցված ընտրողների թիվը կամ իրականում քվեարկությանը մասնակցող մարդկանց թիվը): Եվրոպական ընտրական ավանդույթում ընտրական հավասար իրավունքը նաև նշանակում է ձայնի հավասար իրավունք: Վենետիկի հանձնաժողովի «Ընտրական գործընթացներում բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագրքում» ներկայացված են մանրամասն բացատրություններ: Այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ ձայնի հավասար իրավունքը մինչ այժմ չի կիրարկվել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից,
- արդյո՞ք տեղում առկա են պոզիտիվ միջոցներ, որոնք կապահովեն փոքրամասնությունների նվազագույն ներկայացուցչությունը կամ սեռերի հավասարություն և պարիտետ: Արդյո՞ք դրանք գործադրվում են:

գ. Ընտրելու ազատության իրավունք

Ընտրելու ազատությունը իր մեջ ներառում է ընտրողների կարծիքի ազատ ձևավորումը և այդ կարծիքի ազատ արտահայտումը: ԶԿ-ները կարող են խորհել հետևյալ հարցերի շուրջ.

- ընտրողները ազա՞տ են իրենց կարծիքը ձևավորելու հարցում: Պետությունում պահպանվո՞ւմ է արդյոք հավասար հնարավորության սկզբունքը, հատկապես լրատվամիջոցների, հայտարարությունների տարածման, երթերին մասնակցելու իրավունքի և կուսակցությունների ու թեկնածուների ֆինանսավորման առումով: Արդյո՞ք պահպանվում է արտահայտման ազատությունը և, մասնավորապես, քաղաքական բանավեճի ազատությունը:
- ընտրողներն ազա՞տ են իրենց կամարտահայտման հարցում: Արդյո՞ք ընտրական ընթացակարգերը ճշգրտորեն պահպանվում են: Արդյո՞ք ընտրակեղծիքների դեմ պայքար է մղվում: Զվեարկության ընթացակարգերը, ինչպես օրինակ՝ փոստային քվեարկությունը, լիազորված անձի միջոցով քվեարկությունը,

- մեխանիկական կամ էլեկտրոնային քվեարկությունը, այլ երկրում բնակվող քաղաքացիների քվեարկությունը, ձայների հաշվարկը և արդյունքների փոխանցումը կազմակերպված են արդյոք ընտրելու ազատության սկզբունքի համաձայն: Արդյո՞ք քվեարկության արդյունքները ճշգրիտ են գնահատվել:

դ. Գաղտնի ընտրական իրավունք

ԶԳ-ները կարող են խորհել հետևյալ հարցերի շուրջ.

- պաշտպանված են արդյոք ընտրողները հարկադրանքի կամ պարտադրանքի այն ձևերից, որոնց նպատակն է բացահայտել, թե նրանք ինչպես են պատրաստվում քվեարկել կամ ինչպես են քվեարկել:
- պաշտպանված են արդյոք ընտրողները քվեարկության գործընթացին անօրինական կամ կամայական միջամտությունից:
- պահպանո՞ւմ են արդյոք ընտրողների ընտրելու իրավունքի գաղտնիությունը: Քվեարկությունը անհատական է: Արգելվո՞ւմ է արդյոք ընտանիքի անդամների փոխարեն քվեարկելը կամ ընտրողների կողմից այլ ընտրողների ձայնը վերահսկելու ցանկացած այլ ձև: Բավականաչափ խի՞ստ են արդյոք լիազորված անձի միջոցով քվեարկությունը թույլատրելու կանոնները:

ե. Անմիջական ընտրական իրավունք

ԶԳ-ները կարող են խորհել հետևյալ հարցերի շուրջ.

- արդյո՞ք ազգային խորհրդարանի պալատներից առնվազն մեկը ընտրվել է ժողովրդի կողմից՝ անմիջական համընդհանուր քվեարկության միջոցով:
- արդյո՞ք ենթաազգային օրենսդիր մարմինների պալատներից առնվազն մեկը կամ տեղական խորհուրդները ընտրվել են անմիջական ընտրությունների միջոցով:

զ. Պարբերական ընտրություններ

ԶԳ-ները կարող են խորհել հետևյալ հարցերի շուրջ.

- արդյո՞ք ընտրությունները անցկացվում են սովորական պարբերականությամբ (չորսից հինգ տարին մեկ): Առավել երկար միջակայք, բայց յոթ տարուց ոչ ավել, կարող է կիրառվել նախագահական ընտրությունների դեպքում:

3. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Պետությունները պետք է ապահովեն ժողովրդավարական ընտրական գործընթացի իրականացման ընդհանուր պայմանները, մասնավորապես՝

- հիմնարար իրավունքների հարգում. սա ներառում է արտահայտման և մամուլի ազատության, հավաքների և քաղաքական նպատակներով միավորումներ կազմելու ազատության, երկրի ներսում տեղաշարժի ազատության և ցանկացած ժամանակ այդ երկրի քաղաքացիների՝ իրենց երկիր վերադառնալու իրավունքի պահպանումը: Հիմնարար իրավունքների սահմանափակումները պետք է հիմնվեն օրենքի վրա, պետք է կատարվեն ի շահ բոլորի, և պետք է պահպանվի համամասնության սկզբունքը,
- ընտրական իրավունքի կայունություն. սա ներառում է ընտրական իրավունքի առավել հիմնարար կանոնների կայունությունը, հատկապես այն կանոնների, որոնք վերաբերում են բուն ընտրական համակարգին, ընտրական հանձնաժողովների կազմին և ընտրատարածքների բաժանմանը: Այս երեք տարրերը հաճախ համարվում են ընտրությունների արդյունքների համար որոշիչ գործոններ: Նման որոշիչ գործոնների մասին օրենսդրությունը չպետք է փոփոխվի ընտրություններից անմիջապես առաջ (ընտրություններին նախորդող տարին չլրացած):
- ընթացակարգային երաշխիքներ. սա ներառում է անկողմնակալ մարմնի կողմից ընտրությունների կազմակերպումը, ընտրությունների դիտարկումը, բողոքարկման արդյունավետ համակարգը, ընտրատեղամասերի աշխատանքների կազմակերպումը և իրականացումը, քարոզարշավների և կուսակցությունների ֆինանսավորումը և անվտանգության հարցերը (տե՛ս ստորև՝ Մաս 2):

Վերոնշյալ պայմանները բացարձակ չեն: Պետությունները քաղաքական իրավունքների իրականացումը սահմանափակելու հարցում ունեն հայեցողական ազատություն: Սա ենթադրում է, որ ցանկացած ընտրական օրենսդրություն պետք է գնահատվի տվյալ երկրի քաղաքական զարգացումների համատեքստում: Մեկ համակարգում անընդունելի բնորոշիչները կարող են արդարացված լինել մեկ այլ համակարգի համատեքստում: Պետությունների հայեցողական ազատության սահմանափակումների մասին կարելի է մտածել հետևյալ հարցերի միջոցով՝

- որոշակի պայմաններ կամ սահմանափակումներ կիրառելիս պահպանվո՞ւմ է արդյոք անձանց ազատ կամարտահայտու-

թյունը օրենսդիր իշխանության ընտրության հարցում: Նման պայմանները կամ սահմանափակումները պետք է արտացոլեն ընտրական ընթացակարգի անաչառությունը և արդյունավետությունը պահպանելու խնդիրը (և ոչ թե լինեն դրան հակառակ), որի նպատակը պետք է լինի անձանց կամարտահայտությունը համընդհանուր ընտրական իրավունքի կիրառման միջոցով,

- նման պայմաններ կամ սահմանափակումներ կիրառելիս պահպանվում է արդյոք օրինականության սկզբունքը: Դրանք պետք է գրավոր և հստակ եզրույթներով սահմանվեն և հրապարակվեն ժամանակին՝ ապահովելով դրանց կանխատեսելիությունը,
- այդ պայմանները կամ սահմանափակումները հետապնդում են լեգիտիմ նպատակ: Համապատասխան կառավարության խնդիրն է բացատրել, թե ինչ նպատակ են դրանք հետապնդում:
- նման պայմաններ կամ սահմանափակումներ կիրառելիս պահպանվում է արդյոք համամասնության սկզբունքը: Որպես ընդհանուր կանոն, պետք է նախապատվություն տրվի անհատականացված միջոցներին՝ խոշոր սահմանափակումների փոխարեն: Ժամանակի ընթացքում ավելի դժվար է դառնում հիմնավորել ընտրական իրավունքների ընդհանուր սահմանափակումները: Ընտրական իրավունքների ցանկացած սահմանափակում չպետք է բացառի որոշ անձանց կամ անձանց խմբերի մասնակցությունը երկրի քաղաքական կյանքին:

4. ԿԻՐԱՐԿՈՒՄԸ

Դատական կիրարկման հնարավորությունների առումով սույն ձեռնարկում նշվում են հետևյալ միջազգային ընտրական չափանիշները և բարեխիղճ գործելակերպերը.

- դրույթներ, որոնք դատական կարգով կարող են կիրարկվել ազգային դատարաններում (վավերացումից հետո անմիջականորեն գործող միջազգային պայմանագրերի դրույթներ)⁴,
- դրույթներ, որոնք հնարավոր է կիրարկել միջազգայնորեն (օրինակ՝ Կոնվենցիայի հիման վրա),
- դրույթներ, որոնք դատական կարգով չեն կարող անմիջականորեն կիրարկվել դատարաններում, մասնավորապես այն դրույթները, որոնք վերաբերում են «փափուկ» իրավունքին:

⁴Պետության կողմից որևէ միջազգային պայմանագրի ստորագրման և վավերացման պահից սկսած այն ձեռք է բերում իրավական պարտավորություններ և ազգային օրենսդրության մեջ պետք է ներմուծի համապատասխան դրույթներ:

Եվրոպայում, դատական կարգով միջազգային կիրարկումը հնարավոր է միայն Կոնվենցիայի (և դրա արձանագրությունների) կիրառման դեպքում: Հետևաբար, Ստրասբուրգի դատարանի նախադեպային իրավունքը հիմնարար դեր է խաղում Կոնվենցիայից բխող ընտրական պարտավորությունները մեկնաբանելու, գնահատելու և կիրարկելու հարցում (որոնք միանգամայն նման են համընդհանուր փաստաթղթերում նշված դրույթներին): Այս վերջին տեսակի դրույթը, այնուամենայնիվ, պարտադիր է դառնում պետության համար, եթե և երբ դատարանները գտնում են, որ դրանք արտացոլում են բարեխիղճ գործելակերպ, և ներառում են դրանք դատական որոշումներում: Օրինակ՝ Դատարանի մի քանի որոշումներում հղում է կատարվում Վենետիկի հանձնաժողովի փաստաթղթերի դրույթներին կամ Խորհրդարանական վեհաժողովի կամ Նախարարների կոմիտեի առաջարկություններին և որոշումներին, որոնք հաճախ համարվում են իրավապարտադիր բնույթ չունեցող նորմեր:

Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություններում անհատները, ներպետական պաշտպանական միջոցները սպառելուց հետո, կարող են բողոք ներկայացնել Դատարան՝ պահանջելով փոխհատուցել ընտրախախտումների դիմաց: Իր որոշումներով դատարանը նպաստում է ընտրություններին վերաբերող դրույթների մեկնաբանմանը, այդ թվում՝ Եվրոպայի խորհրդի համապատասխան այլ կոնվենցիաների մասով: Այս վճիռները կողմնորոշիչ նշանակություն ունեն Եվրոպայի խորհրդի բոլոր անդամ պետությունների համար, որոնց խրախուսվում է հաշվի առնել դրանք, բայց այն պետության համար, որի մասով վճիռ է կայացվել, այն ունի պարտադիր բնույթ: Դատավճիռը ի կատար ածելու համար անհրաժեշտ միջոցների ընդունումը վերահսկվում է Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի կողմից, որը կազմված է 47 անդամ պետությունների կառավարությունների ներկայացուցիչներից:

Վերոնշյալ այլ միջազգային փաստաթղթերից բխող իրավունքների դատական կիրարկումը հնարավոր է միայն ներպետական դատարանների միջոցով: ԶԶԻՄԴ-ի դեպքում հնարավոր է սահմանափակ միջազգային կիրարկում, որն ապահովվում է մշտադիտարկող մարմին հանդիսացող ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեի միջոցով: Կոմիտեն կարող է անհատական հաղորդակցման ընթացակարգով քննության առնել ԶԶԻՄԴ-ի ենթադրյալ խախտումների մասին ներկայացված առանձին բողոքներ՝ ցանկացած երկրի դեմ (այդ թվում՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի, Բելառուսի, Վրաստանի, Մոլդովայի և Ուկրաինայի), որը վավերացրել է ԶԶԻՄԴ-ի անհատական հաղորդակցման ընթացակարգ սահմանող առաջին կամընտիր արձանագրությունը (ԶԶՄԻԴ ԿԱ1)⁵:

⁵Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների կենտրոնը օգնում է խթանելու ԶԶԿ-ների մասնակցությունը ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեի աշխատանքներում: Հասանելի է հետևյալ կայքէջում՝ www.cccprcentre.org/individual-communications, այցելությունը կայք՝ 13 հուլիսի, 2016թ.:

5. ԶԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄՈՏԵՑՈՒՄԸ

Դիտորդական աշխատանքներում ներգրավված ԶՀԿ-ները պետք է հենվեն միջազգային ընտրական չափանիշների և բարեխիղճ գործելակերպերի վրա՝ որպես ազգային չափանիշները և գործելակերպերը գնահատելու և բարելավելու հենասիշեր: Միջազգային չափանիշների վկայակոչումը, ուստի, սերտորեն կապված է ազգային չափանիշների և գործելակերպերի մշտադիտարկման հետ:

Ընտրությունների վերաբերյալ գեկույցներ ներկայացնելիս և միջազգային չափանիշներին հղում կատարելիս՝ ԶՀԿ-ները պետք է՝

- ▶▶ պահպանեն թե՛ ներքին և թե՛ արտաքին թափանցիկություն՝ կիրառվող հենանիշների մասով,
- ▶▶ իրենց անդամներին տրամադրեն պատշաճ վերապատրաստում հետևյալի վերաբերյալ՝
 - ազգային ընտրական օրենսդրություն և գործելակերպ՝ չափանիշներ, գործելակերպեր և կիրարկման հնարավորություններ,
 - ընտրությունների վերաբերյալ միջազգային մակարդակով ստանձնած ազգային պարտավորություններ՝ ներառյալ, դրանց կիրարկման հնարավորությունները,
 - ընտրություններին առնչվող միջազգային փափուկ իրավունքներ և դրանց իրականացման տարբերակները:

Միջազգային չափանիշների իրականացումը դիտարկելիս՝ ԶՀԿ-ները պետք է՝

- ▶▶ գիտելիքներ ձեռք բերեն թե՛ ազգային օրենսդրության և թե՛ միջազգային չափանիշների ու բարեխիղճ գործելակերպերի վերաբերյալ, որպեսզի ճշգրիտ գնահատեն ազգային կառուցակարգերը և գործելակերպը՝ միջազգա- ու վերաբերյալ առաջարկություններ,
- ▶▶ պետք է ընդլայնել գիտելիքները չափանիշների և գործելակերպերի իրականացման մշտադիտարկման շուրջ: Սա ներառում է կարողությունների զարգացումը հետևյալ ուղղություններով.
 - միջազգային չափանիշների և բարեխիղճ գործելակերպերի իրականացման խնդիրների գնահատում ազգային կարգավորումների և գործելակերպի շրջանակում և այդ խնդիրները լու-

լուծելու շուրջ առաջարկությունների ներկայացում,

- առաջարկությունների իրականացմանն ուղղված հետագա աշխատանքներ և դրա վերաբերյալ զեկույցի հրապարակում (ներառյալ՝ ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեին զեկույցի ներկայացում, ինչը խրախուսվում է կոմիտեի կողմից):
 - ▶▶ դատական կարգով վճիռների կիրարկման հնարավորությունների շուրջ գիտելիքների ընդլայնում՝ թե՛ ազգային օրենսդրության և թե՛ միջազգային չափանիշների և գործելակերպերի շրջանակում: ԶՅԿ-ները կարող են դիտարկել հետևյալը՝
- գործը ազգային դատարանների քննությանը հանձնելը՝ դատական կարգով կիրարկման համար,
- դատական կարգով կիրարկման նպատակով գործը դատարանի քննությանը հանձնելու համար գործողություններ նախաձեռնելը (ներպետական իրավական պաշտպանության միջոցները սպառելուց հետո):

Մաս 2

Կիրառումը և բարեխիղճ գործելակերպերը

1. ԸՆՏՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Ընտրական համակարգը հիմնարար դեր է խաղում, քանի որ այն ընթացակարգային կանոններ սահմանելու միջոցով համակարգային լուծումներ է առաջարկում քվեարկության և ձայների քանակով կուսակցությունների և թեկնածուների կողմից հաղթած տեղերի որոշման համար: Ուստի, ընտրական համակարգի միջոցով ձևավորվում է ընտրազանգվածի և ընտրված ինստիտուտների միջև փոխհարաբերությունը: Ձեռնարկի այս մասում խոսվելու է ընտրական համակարգի հիմնական բնութագրիչների մասին, ինչպիսիք են՝ պետության կողմից ընտրական համակարգի ընտրությունը, ինչպես նաև դրա տարրերը և տեսակները: Հիմնական շեշտը դրված է վերջին երկու ենթաբաժինների վրա, որտեղ առավել մանրամասն ներկայացվում են այս կամ այն տեսակի ընտրական համակարգը կարգավորող իրավական դաշտի ոչ խտրական բնույթը և պայմանները:

ա. Ընտրական համակարգի ընտրությունը

Միջազգային իրավունքը որևէ ընտրական համակարգ չի նախասահմանում (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե 1981-2014թթ.՝ 25-րդ ընդհանուր մեկնաբանություն (ԸՄ), 21-րդ պարբ.): Փոխարենը այն ընդունում է, որ գոյություն չունի որևէ ընտրական համակարգ, որը հավասարապես հարմար լինի բոլոր պետությունների համար: Պետության կողմից ընտրական համակարգի ընտրությունը պետք է հարգվի որպես ազգային մակարդակով որոշվող խնդիր (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղեկիշներ, II.4 բաժին): Յուրաքանչյուր ընտրական համակարգ ունի իր առանձնահատկությունները՝ կախված իր կիրառության երկրի քաղաքական և պատմական համատեքստից (Վենետիկի հանձնաժողով, 2010թ.)

**Պետությունների հայեցողության լայն շրջանակը
(Դատարանի նախադեպային իրավունք)**

Փաստական հանգամանքներ. Սակրամնոն և այլոք ընդդեմ Իտալիայի գործը, մասնավորապես, վերաբերում է փակ ընտրացուցակով համակարգին: Դիմումատուները գանգատվում էին, որ հնարավորություն չեն ունեցել խորհրդարանական ընտ-

ընտրությունների ժամանակ արտահայտել թեկնածուի վերաբերյալ իրենց նախապատվությունը, քանի որ Իտալիայի իրավունքը թույլ չէր տալիս, որ ընտրողները անմիջականորեն ընտրեն իրենց ներկայացուցիչներին (այն նախատեսում է քաղաքական կուսակցությունների կողմից «փակ» ընտրացուցակների ներկայացում. ընտրացուցակում ընտրված թեկնածուների հերթականությունը սահմանվում է հենց կուսակցության կողմից, իսկ ընտրողները չեն կարող նախապատվություն տալ կոնկրետ թեկնածուի):

Ընդունելիության մասին որոշումը. հաշվի առնելով «այս առումով պետությունների հայեցողության լայն շրջանակը և քաղաքական զարգացումների լույսի ներքո և երկրի պատմական ու քաղաքական համատեքստի հիման վրա ընտրական անբողջ օրենսդրությունը գնահատելու անհրաժեշտությունը»՝ Դատարանը վճռեց, որ փակ ընտրացուցակներով համակարգը չի խախտում թիվ 1 արձանագրության 3-րդ հոդվածը (ազատ ընտրությունների իրավունք):

Աղբյուրը՝ Սակոմանոն և այլք ընդդեմ Իտալիայի (Saccomanno and Others v. Italy (մարտի 13, 2012թ.)), [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-62855"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը այս հարցի առնչությամբ պետությանը շնորհում է հայեցողության լայն շրջանակ, ինչպես արտացոլվել է 2012թ. մարտի 13-ին ընդունված *Սակոմանոն և այլք ընդդեմ Իտալիայի* գործով վճռում:

Ընտրական համակարգը պետք է երաշխավորի ընտրազանգվածի ազատ կամարտահայտությունը (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ. 25-րդ ԸՄ, 21-րդ պարբ.): Ընտրական համակարգի միջոցով պետք է նաև խրախուսվի քաղաքական բազմակարծությունը, և հաշվի առնվեն մարզինալ խմբերի շահերը (ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2003ա. 2.4 պարբ.): Բացի այդ, ընտրական համակարգը պետք է ձգտի ընտրված մարմինների ունիվերսալ ներկայացվածության և օժանդակի ուղղակի ընտրությունների անցկացմանը (ազգային օրենսդիր մարմնի պալատներից առնվազն մեկի դեպքում) (Ժողովրդավարության և ընտրությունների աջակցության միջազգային ինստիտուտ, 2014ա. 71): Ամփոփելով, պետք է ասել, որ ընտրական համակարգը պետք է համապատասխանի մարդու իրավունքների չափանիշներին (Վեներտիկի հանձնաժողովի, 2002թ. Ուղենիշներ, II.1.ա բաժին) և ձեռնարկի առաջին մասում նշված քվերակության սկզբունքներին:

Մասնավորապես, պետք է տրամադրվի հավասար ընտրական իրավունք, որը լավագույնս բնորոշվում է «մեկ անձ՝ մեկ քվե» սկզբունքի միջոցով (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 32): Ընտրողին մեկից ավելի ձայնի իրավունք տվող ընտրական համակարգերի դեպքում բոլոր ընտրողները պետք է ունենան հավասար ձայնի իրավունք (Վեներտիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 12): Ի լրումն, հավասար ընտրական իրավունքը ներառում է ձայների հնարավորինս հավասար կշիռը (Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 19):

բ. Ընտրական համակարգերի տարրերը

Ընտրական համակարգերը սահմանվում են որպես «ընտրության ժամանակ քվեարկության միջոցով ընտրողների կամքը արտահայտելը և այդ քվեների քանակով տեղերը որոշելը կարգավորող ընթացակարգային կանոնների համախումբ» (Վենետիկի հանձնաժողով, 2013թ., 159): Կարելի է տարբերակել ընտրական համակարգերը սահմանող երկու հիմնական կատեգորիաներ:

Առաջին կատեգորիան սահմանում է ընտրությունների կազմակերպման և անցկացման այնպիսի կողմեր, ինչպիսիք են օրինակ՝ ընտրական իրավունքի տեսակը (ուղղակի, անուղղակի, բազմաստիճան ընտրություններ), այն ուղենշային սկզբունքը, որի հիման վրա կատարվում է քվեարկությունը (ի՞նչ համակարգ է կիրառվում՝ մեծամասնական, համամասնական, թե խառը), քվեարկության կառուցվածքը (ընտրողը քվեարկում է թեկնածուի, թե՞ կուսակցության համար, ընտրողը մեկ ընտրություն է կատարում, թե՞ արտահայտում է մի քանի նախապատվություններ), և ընտրազանգվածի բաշխումը ընտրատարածքների/ընտրաշրջանների միջև (քանի՞ ընտրող է ապրում շրջանում):

Երկրորդ կատեգորիան ընդգրկում է թեկնածուի կամ կուսակցության կողմից հավաքած քվեներին համապատասխան տեղեր հատկացնելու մասին դրույթներ: Սա ներառում է ընտրական բանաձև (ի՞նչ մաթեմատիկական բանաձև է կիրառվում տեղերի բաշխումը և հատկացումը հաշվարկելու համար: Ինչպե՞ս են որոշվում շեմերը: Ինչպե՞ս են տեղերը բաշխվում ընտրատարածքների (տարբեր ընտրացուցակների միջև) ընտրացուցակների ներսում):

գ. Ընտրական համակարգերի տեսակները

Կախված այն բանից, թե ինչ համամասնությամբ են կուսակցությունների ստացած տեղերը հաշվարկվում ըստ ընտրողների տրված քվեների՝ ընտրական համակարգերը հաճախ բաժանվում են երեք հիմնական տեսակների (Ժողովրդավարության և ընտրությունների աջակցության միջազգային ինստիտուտ (ԺԸԱՄԻ), 2014ա. 70), թեև այս հիմնական տեսակների շրջանակում, ըստ էության, գոյություն ունեն անսահմանափակ թվով քվեարկության մեթոդներ.

- մեծամասնական համակարգերում սովորաբար առաջնահերթությունը տրվում է տեղական ներկայացուցչությանը՝ փոքր, միամանդատ ընտրաշրջանների (մեկ ընտրատարածքում՝ մեկ տեղ) կիրառության միջոցով: Հաղթելու համար թեկնածուն կա՛մ պետք է ստանա ձայների պարզ մեծամասնությունը (ձայների մեծամասնությունը պետք է լինեն իր օգտին) կամ բացարձակ մեծամասնությունը (քվեարկության մասնակցած ձայների 50%-

ից ավելին) (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 31),

- համամասնական համակարգերում սովորաբար օգտագործվում են ավելի խոշոր բազմամանդատ ընտրաշրջաններ (մեկից ավելի տեղ՝ մեկ ընտրաշրջանում): Տեղերը բաշխվում են համամասնաբար՝ ընտրական բանաձևի համաձայն (տե՛ս նույն տեղում) (բաժանարար (քվոտային) մեթոդներ, որոնք թույլ են տալիս տեղերը հատկացնել մեկ գործողությամբ, օրինակ՝ Դ՝Յոնդթի մեթոդը կամ Սանտ-Լեգի մեթոդը, բաժանարար (քվոտային) մեթոդներ՝ երկու փուլով տեղերի հատկացման համար, օրինակ՝ Դրուփի քվոտան, Յագենբախ-Բիշոփի քվոտան կամ Յերր քվոտան (առաջին փուլ), ինչպես նաև առավելագույն մնացորդի մեթոդը, առավելագույն ձայներ ստացած ցուցակների մեթոդը կամ առավելագույն միջինի մեթոդը (մնացորդային տեղերի բաշխման երկրորդ փուլ)),
- խառը համակարգերը առաջարկում են այլ մոտեցումներ, ինչպես նաև մեծամասնական և համամասնական մոդելների տարբեր համադրություններ (օրինակ՝ օրենսդիր մարմնի անդամների մի մասի ընտրությունը համամասնական մոդելով, իսկ մյուս մասինը՝ տեղական ընտրաշրջաններից):

դ. Խտրականությունը բացառող իրավական կարգավորման շրջանակը

Իրավական կարգավորման շրջանակը պետք է լինի ոչ խտրական (Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 60), ինչը նշանակում է, որ այդ համակարգը չպետք է թույլ տա քվեարկության ընթացքում հավասար ընտրական իրավունքի սկզբունքի և վերոնշյալ ունիվերսալ ներկայացվածության չափանիշի նկատմամբ որևէ միջամտություն: Սա առավել կարևորվում է ընտրատարածքների սահմանազատման, շեմերի որոշման և հատուկ միջոցների սահմանման ոլորտներում:

Ընտրատարածքների սահմանների որոշումը

Ընտրատարածքների սահմանների որոշումը անհրաժեշտ է այն դեպքում, երբ ընտրությունները տեղի են ունենում ոչ թե մեկ, այլ մեկից ավելի ընտրատարածքներում (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական գեկույց, պարբ. 13): Մինչ միամանդատ ընտրաշրջանները պետք է լինեն միևնույն չափի՝ բոլոր քվեների հավասար կշիռը երաշխավորելու համար, բազմամանդատ ընտրական ընտրաշրջաններում ընտրատարածքին ընկնող ներկայացուցիչների թիվը պետք է որոշվի հատուկ չափանիշների հիման վրա կամ մի քանի չափանիշների համադրությամբ, ինչպիսիք են օրինակ՝ ընտրա-

տարածքում բնակիչների թիվը, ռեզիդենտ քաղաքացիների թիվը (այդ թվում՝ անչափահասների), գրանցված ընտրողների թիվը, գուցե նաև՝ քվեարկությանը փաստացի մասնակցող մարդկանց թիվը:

Ուստի, տեղերը ընտրատարածքների միջև պետք է բաշխվեն հստակ և համաչափ եղանակով: Այսպես պետք է լինի առնվազն խորհրդարանների ստորին պալատների համագգային ընտրությունների ժամանակ, ինչպես նաև շրջանային և տեղական ընտրությունների ժամանակ: Սահմանները որոշելու համար կարելի է կիրառել բաշխման հետևյալ չափանիշները՝ բնակչության թիվը, ռեզիդենտների թիվը, կամ գրանցված կամ քվեարկությանը (պոտենցիալ) փաստացի մասնակցող ընտրողների թիվը: Թույլատրելի է կիրառել այս չափանիշների համադրությունը: Սահմանները կարելի է գծել նաև՝ ըստ աշխարհագրական չափանիշների, վարչական սահմանների կամ նույնիսկ պատմական սահմանների (տե՛ս նույն տեղում, Ուղեկիշներ, 1.2.2 բաժին): Զափագանց կարևոր է խուսափել այսպես կոչված «ջերիմենդերինգից»՝ (ընտրատարածքների վերաձևումը՝ որևէ կուսակցության համար շահավետ արդյունքներ ստանալու նպատակով, եւս տերմինների և արտահայտությունների անգլերեն-հայերեն բառարան), որի դեպքում ընտրական սահմանները գծվում են այնպես, որ ընտրագանգվածի որոշակի, առավել միատարր հատվածներ միտումնավոր կերպով միավորվեն կամ բաժանվեն՝ ընտրությունների արդյունքների վրա ազդելու նպատակով: Հարկ է պատշաճ ուշադրություն դարձնել հատուկ շահեր ունցող խմբերին, օրինակ՝ փոքրամասնություններին: Այդ խմբերը պետք է հնարավորություն ունենան մեծամասնական համակարգում ստանալու տեղեր (ԵԱՀԿ 1999թ թիվ 9 և թիվ 10 հանձնարարականներ):

Ուկրաինայի 2014թ. վաղաժամկետ խորհրդարանական ընտրությունների մասին ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում բերվում է նման օրինակ (ներկայացված է ստորև):

Վենետիկի հանձնաժողովի «Ընտրական գործընթացներում բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագրքի» համաձայն (2002թ.) ընտրատարածքների կամ ներկայացուցիչների ու ընտրողների թվի միջև տարբերությունները միջինում 10%-ից ավելի չպետք է լինեն: Դրանք չպետք է գերազանցեն 15%-ը՝ բացառությամբ, երբ առկա են այնպիսի հատուկ հանգամանքներ, ինչպիսիք են օրինակ՝ որոշակի տարածքում կենտրոնացված փոքրամասնության կամ նոսր բնակեցված վարչական միավորի պաշտպանությունը:

Ընտրատարածքների սահմանների որոշման և ազգային փոքրամասնությունների դիտարկում (Ուկրաինա)

Միամանդատ ընտրաշրջանների սահմանները գծելիս պետք է հաշվի առնել ազգային փոքրամասնությունների աշխարհագրական բաշխվածությունը: Ուկրաին

նայում 2014թ. վաղաժամկետ խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ
ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ դիտորդները նկատել են.

«Ազգային փոքրամասնությունների որոշ ներկայացուցիչներ նաև տեղեկացրել են ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ-ին, որ մեծամասնական ընտրաշաղկերի ժամանակ իրենց անշահեկան դիրքում են զգում: Չնայած ընտրական իրավունքի 18-րդ հոդվածը փոփոխվել էր 2013թ.՝ լրացվելով միամանդատ ընտրաշրջանների սահմանները գծելիս Էթնիկ կազմը հաշվի առնելու մասին առաջարկություններով, այնուամենայնիվ, նախքան ընտրությունները ընտրատարածքների սահմանները չէին վերագծվել: Սա Էթնիկ հունգարացի և ռումինացի փոքրամասնությունների շրջանում պաշտոնական բողոքի այլք բարձրացրեց առ այն, որ Չակարպատիա և Չերնիվցի շրջաններում ընտրաշրջանների՝ 2012 թվականից համապատասխանաբար որոշված սահմանները դարձյալ կխոչընդոտեն իրենց մեծամասնական ընտրակարգով խորհրդարանի անդամ ունենալու հնարավորությանը»:

Դիտորդական առաքելությունն, ուստի, առաջարկեց, որ «ներկայիս ընտրական համակարգի պահպանման պարագայում ԿԸՀ-ն [կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը] պետք է կանքի կոչի միամանդատ ընտրաշրջանների սահմանների որոշման մասին ընտրական օրենքի 18-րդ հոդվածի դրույթները՝ հաջորդ ընտրափուլից շատ ավելի վաղ, որի ժամանակ անհրաժեշտ է բավարար կերպով հաշվի առնել ազգային փոքրամասնությունների կարծիքը»:

*Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական գեկույցը Ուկրաինայի 2014թ.
խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, էջ 22,
www.osce.org/odihr/elections/ukraine/132556?download=true*

Ի լրումն սրա, ընտրելու հավասար իրավունք ապահովելու նպատակով ընտրատարածքների սահմանները առնվազն 10 տարին մեկ անգամ պետք է վերանայվեն: Բազմամանդատ ընտրատարածքների սահմանները պետք է համընկնեն վարչական միավորների սահմաններին: Բազմամանդատ ընտրատարածքներում անհամապատասխանությունների դեպքում մեկ ընտրատարածքի հաշվով ներկայացուցիչների թիվը պետք է վերասահմանվի:

Ընտրատարածքների սահմանների որոշումը պետք է տեղի ունենա թափանցիկ և հետևողական եղանակով՝ օրենքով սահմանված կարգով: Օրենքը պետք է կարգավորի նաև սահմանների վերանայման հաճախակիության հարցը (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ. 32): Օրենքի հիմքում պետք է ընկած լինի ԶՀԿ-ների, թեկնածուների, քաղաքական կուսակցությունների կամ ընտրությունների հարցում շահագրգիռ այլ անձանց շրջանում անցկացված անկախ հարցումները, իսկ տեղերի հատկացման չափանիշները պետք է հրապարակվեն (Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 59):

Շեմերը

Ընտրական համակարգի միջոցով կարելի է օրինականորեն սահմանել նվազագույն շեմեր, որոնք կուսակցությունները կամ թեկնածուները պետք է ապահովեն ընտրություններում հաղթելու և խորհրդանում տեղ ունենալու համար: Այնուամենայնիվ, ոչ ողջամիտ բարձր շեմերը կարող են խոչընդոտել կուսակցությունների ընտրվելուն (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008 թ., 32): Շեմերը չպետք է սահմանվեն որոշ քաղաքական կուսակցությունների կամ ազգային

փոքրամասնությունների միտումնավոր կերպով ներկայացուցչությունից զրկելու համար: Բացի այդ, բարձր շեմերի պատճառով կարող են առաջանալ այսպես կոչված «կորսված ձայներ», ինչը նշանակում է, որ այս խմբի ընտրողների կողմից կատարված ընտրությունը հաշվի չի առնվում:

Ընտրական շեմեր (Դատարանի նախադեպային իրավունքը)

Փաստերը. դիմումատուները պնդում էին, որ խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ ազգային մակարդակով պարտադրված 10% ընտրական շեմը օրենսդիր մարմնի ընտրության հարցում միջամտություն էր ժողովրդի կարծիքի ազատ արտահայտմանը (Թուրքիայի ընտրական օրենքի համաձայն խորհրդարանում ներկայացուցիչներ ունենալու համար քաղաքական կուսակցությունը պետք է ձեռք բերեր ազգային մակարդակով ձայների առնվազն 10%-ը):

Իրավունքը. Դատարանը գտավ, որ, ընդհանուր առմամբ, 10% ընտրական շեմը չափազանց բարձր էր, քանի որ նման շեմը պարտադրում էր քաղաքական կուսակցություններին դիմել այնպիսի խորամանկությունների, որոնք չէին նպաստում ընտրական գործընթացի թափանցիկությանը. «Սույն գործի մասով, այնուամենայնիվ, Դատարանը համոզված չէ, որ երբ շեմի գնահատումը կատարվում է խնդրո առարկա ընտրությունների քաղաքական կոնկրետ համատեքստում և հաշվի են առնվում, ինչպես որ այս դեպքում է, համապատասխան ուղղիչ միջոցները և այլ երաշխիքներ, որոնց միջոցով գործնականում սահմանափակվել է դրա ազդեցությունը, այն, ըստ էության, ունեցել է թիվ 1 արձանագրության 3-րդ հոդվածով դիմումատուներին տրված իրավունքները խախտող ազդեցություն»: Դատարանը մանրամասն ներկայացրել է, որ Թուրքիայում տնտեսական և քաղաքական ճգնաժամի պատճառով բազմաթիվ ընտրողներ դեմ են քվեարկել, ինչը 2002թ. ընտրությունների ժամանակ բացասաբար է անդրադարձել նախկինում իշխանության ղեկին կանգնած կուսակցությունների վրա: Թուրքիայում շեմը հաղթահարելու համար գործում են ուղղիչ միջոցներ և երաշխիքներ, օրինակ՝ կուսակցությունների կողմից նախընտրական դաշինքներ կազմելը: Ընտրություններից հետո այս կուսակցությունները բաժանվում են կամ կուսակցությունները աջակցում են անկախ թեկնածուների, որոնց դեպքում շեմը չի գործում: Ի յուրմա սրա, Թուրքիայի սահմանադրությունը ներառում է արդար ներկայացվածության սկզբունքը, ինչը Թուրքիայի Սահմանադրական դատարանի համաձայն պետք է լինի հավասարակշռված՝ կայուն կառավարություններ ստեղծելու նպատակով: Ուստի, Սահմանադրական դատարանը կատարում է վերահսկող մարմնի գործառնություն:

Եզրակացություն. Թիվ 1 արձանագրության 3-րդ հոդվածի խախտում չկա (ազատ ընտրությունների իրավունք):

Աղբյուր՝ Յուլմակ և Սադակ նկդեմ Թուրքիայի (Yumak and Sadak v. Turkey (2008թ. հուլիսի 8)), [http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-87363#{"itemid":\["001-87363"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-87363#{)

Հատուկ միջոցներ

Ընտրական օրենքը կարող է ներառել միջոցներ, որոնք ուղղված են համընդհանուր ներկայացվածության՝ ավանդաբար գոյություն ունեցող հավասարակշռության պակասի լուծմանը (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008 թ.): Սկզբունքորեն, նման միջոցները չեն հակասում հավասար ընտրական իրավունքի սկզբունքին (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժիններ I.2.4.բ, I.2.5): Նման հատուկ միջոցները կարող են ներառել քվոտաներ, հատուկ խմբերին

վերապահված տեղեր, քվորումի պահանջներից ազատ լինելը կամ ավելի ցածր շեմերը:

Նախևառաջ, նման միջոցներ պետք է կիրառվեն կանանց նկատմամբ՝ ընտրովի մարմիններում որոշումների կայացմանը նրանց մասնակցությունը խթանելու, և կանանց ու տղամարդկանց համար հավասար մասնակցություն ապահովելու նպատակով (Եվրոպայի խորհուրդ, 2013ա, 4-րդ ռազմավարական նպատակ): Ավելին, Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեն իր «Քաղաքական և պետական որոշումների կայացմանը կանանց և տղամարդկանց հավասարակշռված մասնակցության մասին» թիվ Rec(2003)3 հանձնարարականում անդամ պետությունների կառավարություններին հորդորում է.

- խթանել հավասարակշիռ մասնակցություն՝ այն իմաստով, որ կանանց և տղամարդկանց ներկայացվածությունը քաղաքական կյանքում որոշում կայացնող ցանկացած մարմնում 40%-ից ցածր չլինի,
- նպաստել կանանց և տղամարդկանց քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների հավասարությանը, այդ թվում՝ պաշտոնի հավակնող կանանց և տղամարդկանց շրջանում,
- խթանել և խրախուսել այնպիսի հատուկ միջոցների ձեռնարկումը, որոնք ուղղված կլինեն քաղաքական որոշումների կայացման գործընթացում կանանց մասնակցությունը խրախուսելուն և օժանդակելուն,
- քննարկել թիրախային նպատակներ սահմանելու հարցը՝ դրանց հասնելու ժամանակացույցով՝ կանանց և տղամարդկանց համամասնական մասնակցություն ապահովելու համար,
- պարբերաբար մշտադիտարկել և գնահատել, թե ինչ միջոցներ են ձեռնարկվել և ինչ առաջընթաց է արձանագրվել:

Իրենց մարդու իրավունքները իրացնելու և ընտրական գործընթացում լիովին ներգրավված լինելու կանանց կարողությունը կախված է տվյալ երկրում գոյություն ունեցող սոցիալական և մշակութային նորմերից: Այն երկրներում, որտեղ կանայք ամենօրյա կյանքում հիմնականում անհավասար դիրք են զբաղեցնում, նրանք ոչ արտոնյալ դիրքում կլինեն նաև քաղաքական մասնակցության ոլորտում: Սա հատկապես ճշմարիտ է փոքրամասնություն կազմող խմբերին պատկանող կանանց, գյուղական շրջաններում բնակվող կանանց, բռնության և (կամ) մարդկանց թրաֆիքինգի զոհ դարձած կանանց և այն կանանց համար, որոնք ենթարկվել են ներքին տեղահանության:

Ահա թե ինչու ընտրադիտորդներից կպահանջվի ոչ միայն գնահատել, թե ինչպես է ներպետական օրենսդրությունը համապատասխանում միջազգային չափանիշներին, այլ նաև թե ինչպիսին է իրականությունը կանանց համար: Սա կարող է ներառել կրթության, առողջապահության, զբաղվածության հնարավորությունների և արդարադատության համակարգի մատչելիության, ինչպես նաև բռնության, մարդկանց թրաֆիքինգի և կանանց տնտեսական անկախության աստիճանների գնահատումը:

Ընտրությունների վերաբերյալ զեկույցներում պետք է ներառվեն տեղեկություններ հետևյալի մասին.

- ▶ խորհրդարանական, շրջանային և համայնքային մակարդակներում ընտրված կանանց և տղամարդկանց թիվը,
- ▶ յուրաքանչյուր քաղաքական կուսակցության ցուցակով ընտրված կանանց և տղամարդկանց թիվը,
- ▶ ընտրություններում հաջողության հասած թեկնածու կանանց և տղամարդկանց տոկոսային հարաբերակցությունը:

Ժամանակի ընթացքում յուրաքանչյուր ընտրության ժամանակ մշտադիտարկվող այս տեղեկությունները կարող են դառնալ առաջընթացը չափելու միջոց և ցույց տալ ընդունված կոնկրետ միջոցների հաջողությունը:

Որոշ պետություններ վերևում նկարագրած միջոցների նման միջոցներ են ներդրել՝ ազգային փոքրամասնությունների դեպքում: Բացի այդ, պետությունները պետք է ազգային փոքրամասնություններ ներկայացնող կուսակցություններին ավելի մեծ հնարավորություն ընձեռեն (Վենեսուելի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղեցույցներ, 1.2.4 բաժին): Հատուկ միջոցները կարող են կիրառվել նաև հատուկ կարիքներ ունեցող անձանց դեպքում (օրինակ՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց) (Քարտերի կենտրոն, 2014 թ., 62):

**Կանանց համար նախատեսված մանդատները
հատկացնելու ժամանակ դրսևորված խտրական
գործելակերպ (Ղատարանի նախագահային իրավունք)**

Փաստերը. երկու դիմումատուները Բոսնիայի և Հերցեգովինայի քաղաքացիներ էին՝ համապատասխանաբար գնչուական և հրեական ծագմամբ, և աչքի ընկնող պետական պաշտոններ էին զբաղեցնում: 1995թ. Բոսնիայի և Հերցեգովինայի սահմանադրության մեջ ամրագրվեցին լիազորությունները բաժանելու վերաբերյալ դրույթներ, որոնցով, բոսնիական պատերազմից հետո խաղաղության ապահովման ուղղությամբ տեղի ունեցած խաղաղ բանակցությունների արդյունքում, նախատեսվում էր, որ եռանդամ Պետական նախագահությունը և Պետական խորհրդարանի վերին պալատի, Ժողովուրդների պալատի տեղերը վերապահվեն միայն բոսնիացիներին, խորվաթներին և սերբերին: Դիմումատուները զանգատվում էին, որ, ունենալով երկրում ամենաբարձր ընտրովի պաշտոնյաներին համարժեք փորձառություն, նրանց սահմանադրությամբ արգելվում էր նման պաշտոններ զբաղեցնելու համար:

թեկնածություն առաջադրել՝ բացառապես Եթնիկ պատկանելության հիմքով:

Իրավունքը. Դատարանը վերահաստատեց, որ «խտրականություն նշանակում է միևնույն իրավիճակում գտնվող անձանց նկատմամբ դրևադրել վերաբերմունքի տարբերություն՝ առանց օբյեկտիվ և ողջամիտ հիմնավորման»: «Օբյեկտիվ և ողջամիտ հիմնավորման բացակայություն» նշանակում է, որ տվյալ հարցում տարբերակում դնելը չի հետապնդում «օրինական նպատակ» կամ որ «կիրառված միջոցների և հետապնդվող նպատակի միջև ողջամիտ համաչափություն գոյություն չունի»... Եթնիկ ծագման և ռասայական պատկանելիության գաղափարները փոխկապակցված են... անձի Եթնիկ ծագման հիմքով խտրականությունը ռասայական խտրականության ձև է... ցանկացած պարագայում, համակարգի գործարկումը չի բավարարում համաչափության պահանջը... գոյություն ունեն լիազորությունների բաժանման մեխանիզմներ, որոնք ինքնաբերաբար չեն հանգեցնում այլ համայնքների ներկայացուցիչների ամբողջական բացառմանը... Ուստի, Դատարանը եզրակացնում է, որ Բոսնիայի և Հերցեգովինայի Ժողովուրդների պալատում ընտրվելու համար դիմումատուների՝ թեկնածություն առաջադրելու շարունակական անիրավազորությունը չունի օբյեկտիվ և ողջամիտ հիմնավորում»:

Եզրակացություն. Խախտվել է Թիվ 1 արձանագրության 14-րդ հոդվածը (խտրականության արգելք)՝ 3-րդ հոդվածի հետ միասին (ազատ ընտրությունների իրավունք), ինչպես նաև Խախտվել է Թիվ 12 արձանագրության 1-ին հոդվածը (խտրականության համընդհանուր արգելք):

Աղբյուրը՝ Սեժիժը և Ֆինչին ընդդեմ Բոսնիայի և Հերցեգովինայի (*Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* (2009թ. դեկտեմբերի 22)), [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96491#{"itemid":\["001-96491"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96491#{)

Վերջին գործում այդ միջոցների ներմուծումը պետք է մանրամասն քննության ենթարկվի՝ համոզվելու համար, որ դրանք չեն հանգեցնում անհավասարության:

Կարևոր է նշել, որ միջազգային իրավունքի համաձայն նման միջոցներն ինքնին արգելված չեն խտրականության արգելքի սկզբունքով՝ պայմանով, որ դրանց կիրառման համար գոյություն ունենա օբյեկտիվ և ողջամիտ հիմնավորում (համաչափության սկզբունք), և որ այդ միջոցները չհակասեն մարդու մյուս երաշխավորված իրավունքներին: Այդպիսով, հատուկ միջոցները կարող են անընդունելի լինել, եթե դրանք ինքնին խտրական են:

Որպես օրինակ կարելի է ներկայացնել Սեժիժը և Ֆինչին ընդդեմ Բոսնիայի և Հերցեգովինայի գործով 2009թ. դեկտեմբերի 22-ի Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռը:

Ե. Ընտրական իրավունքի պայմանները

Ընտրությունների օրենսդրական դաշտը պետք է լինի հստակ, առանց անորոշությունների, մանրամասն (միևնույն ժամանակ՝ առանց ավելորդ բարդության) և պետք է լինի ամրագրված օրենսդրությամբ՝ որոշակիություն և կանխատեսելիություն ապահովելու նպատակով (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2003ա, պարբ. 2.5, Եվրոպական հանձնաժողով 2008թ. 30): Այն պետք է լինի հավասարապես կիրարկելի և կիրառվի առանց կամայականության (Քարտերի կենտրոն, 2014թ. 56): Այս կերպ ընտրողները և շահագր-

գիշ անձինք կարող են հասկանալ ընտրական համակարգը և իրենց դերն ընտրություններում, ինչը հասարակության շրջանում կձևավորի գործընթացի նկատմամբ վստահություն:

Ընտրական իրավունքի հստակությունը (Դատարանի նախադեպային իրավունք)

Փաստերը. դիմումատու և որպես թեկնածու առաջադրվել է 2000թ. խորհրդարանական ընտրություններում Ռումինիայի իտալացի փոքրամասնության համար վերապահված տեղի համար: Նա որպես թեկնածու առաջադրվել է իտալացի փոքրամասնություն ներկայացնող կազմակերպություններից մեկի կողմից, որին ձայների հաշվարկից հետո խորհրդարանում տեղ էր հատկացվել՝ համազգային մակարդակով ընդհանուր հաշվարկով 21,263 ձայն ստանալու արդյունքում: Կազմակերպությունը ներկայացրել է հայցվորի միամանկատ ցուցակը երկրի 42 ընտրատարածքներից 19-ում: Նա այն թեկնածու էր, որը համազգային ընտրություններում հավաքել էր ամենաշատ թվով ձայները (5624 ձայն): Այնուամենայնիվ, տեղը հատկացվել է կազմակերպության անդամ մեկ այլ թեկնածուի, որը ընդգրկված է եղել մեկ այլ միամանկատ ցուցակում և ստացել է միայն 2943 ձայն, բայց միայն մեկ ընտրատարածքում: Դիմումատուի բողոքները Կենտրոնական ընտրական գրասենյակ և ներպետական դատարաններ մերժվել են՝ հիմք ընդունելով այն, որ տեղերը հատկացվել են, այլ հանգամանքների թվում, կազմակերպության շահած տեղերի ցուցակում թեկնածուների հերթականության հիման վրա:

Իրավունքը. Դատարանը նկատեց, որ ընտրական իրավունքը հստակ չի սահմանում ազգային փոքրամասնություն ներկայացնող հաղթած կազմակերպության համար նախատեսված տեղը խորհրդարանում հատկացնելու համար պահանջվող ընթացակարգը: Ձայների ամենաշատ թվին անդրադառնալիս՝ օրենքի տեքստում մասնավորեցված չէ, թե արդյոք ձայների ամենաշատ քանակը հաշվարկվում է ազգային մակարդակում, թե ընտրատեղամասի մակարդակում: Այնուամենայնիվ, նման մանրամասնությունը կարող է որոշիչ լինել հաղթող թեկնածուին որոշելիս: Դատարանը գտավ, որ «ազգային փոքրամասնությունների մասով ընտրական օրենսդրության մեջ հստակության պակասի և հայցվորի բողոքները ուսումնասիրելու համար պատասխանատու մարմինների անկողմնակալության բավարար երաշխիքների բացակայության պատճառով խախտվել է թիվ 1 արձանագրության 3-րդ հոդվածով երաշխավորվող իրավունքների բուն էությունը...»

**Եզրակացություն. Թիվ 1 արձանագրության 3-րդ հոդվածի խախտում
(ազատ ընտրությունների իրավունք):**

*Աղբյուրը՝ Գրոսարուն ընդդեմ Ռումինիայի (Grosaru v. Romania (2010թ. մարտի 2)),
[http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97617#{"itemid":\["001-97617"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97617#{)*

Կարելի է իրավական մարտահրավեր նետել նման պայմանների բացակայությանը, ինչպես արտացոլված է Դատարանի 2010թ. մարտի 2-ի Գրոսարուն ընդդեմ Ռումինիայի գործում:

Ինքնին ընտրական համակարգին վերաբերող օրենսդրական փոփոխությունները կամ ընտրատարածքների սահմանների որոշումը չեն կարող իրականացվել ավելի ուշ, քան ընտրություններից առնվազն մեկ տարի առաջ (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղեկիցներ, բաժին II.2.բ): Սա ապահովում է, որ ընտրությունների ժամանակ որևէ գործառույթը իրականացնող բոլոր շահագրգիռ անձինք կարողանան իրենց դերը պատշաճորեն կատարել ((ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ 2003ա. պարբ. 2.5): Բացառություններ կարող են լինել, եթե ընտրական իրավունքում կամ դրա կիրառման ընթացքում

առկա են լուրջ թերություններ և եթե դրանք ուղղելու շուրջ ձեռք է բերվել ընդհանուր հանրային համաձայնություն (տե՛ս նույն տեղում, Վենետիկի հանձնաժողով, 2005թ.): Ընտրություններից կարճ ժամանակ առաջ կատարված փոփոխությունները ընդունելի են, եթե օրենքով նախատեսվի, որ տվյալ փոփոխությունները առաջիկա ընտրությունների ժամանակ չեն գործի այլ ուժի մեջ կմտնեն միայն դրանից հետո (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 66):

	Ընտրական համակարգԵԱԶԿ/ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ (չափանիշներ և բարելավող գործելակերպ)	ԵԱԶԿ/ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ Հղում (վերջնական գեկույցներ)
Ընտրությունը	Ցանկացած ընտրական համակարգ յուրաքանչյուր անձին պետք է տրամադրի միևնույն քանակի ձայներ և ապափոփի քվեների հավասար կշիռ (ընտրելու հավասար իրավունք):	Վրաստան, 2012թ., էջ 6
Ընտրատարածքի սահմանների որոշումը	Ընտրատարածքների սահմանվերը պետք է որոշվեն անկախ և անկողմնակալ մարմնի կողմից:	Ուկրաինա, 2012թ., էջ 7
	Ընտրատարածքիստրադուկտիկից (ջեղիմենդերիկց) խուսափելու համար սահմանները պետք է գծվեն նախօրոք սահմանված ընդունելի չափանիշների հիման վրա:	Ուկրաինա, 2012թ., էջ 7 Ուկրաինա, 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 22
	Ընտրության հավասարությունը եղաշխալիելու համար՝ ընտրողների և ընտրատարածքների կամ ներկայացուցիչների թվի միջև տարբերությունները միջինում չպետք է գերազանցեն 10%-ը: Նման շեղումներից խուսափելու համար ընտրատարածքների սահմանները պետք է վերանայվեն առնվազն 10 տարին մեկ անգամ:	Բելառուս, 2012թ., էջ 5 Վրաստան, 2012թ., էջ 6
Շենքերը	Շենքերը չպետք է սահմանվեն 2առ բարձր՝ կոնկրետ քաղաքական կուսակցություններիբացառելու, ազգային փոքրամասնությունների ներկայացվածությունը մերժելու կամ «կորսված ձայների» հանգեցնելու մտադրությամբ:	Մոլդովա, 2014թ., էջ 6, 18
Հատուկ միջոցներ	Թղթներկայացված խմբերի ներկայացվածությունը մեծացնելուն ուղղված միջոցները սկզբունքորեն չեն հսկառում հավասար ընտրական իրավունքին:	Մոլդովա, 2011թ., էջ 20 Մոլդովա, 2014թ., էջ 18 Ուկրաինա, 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 15
	Ընտրությունների համար պետք է մշակվի օրենքով սահմանված պարզ, մանրամասն և հասանելի կառուցակարգ, որը պետք է իրականացվի օրենքի գերակայության համաձայն:	Ուկրաինա, 2012թ., էջ 7
Իրավական շրջանակը	Կաուցակարգը և փոփոխությունները պետք է լինեն ներառական և խորհրդատվական գործընթացի արդյունք:	Ուկրաինա, 2012թ., էջ 7 Ուկրաինա, 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 22
	Ընտրական օրենքի հիմնարար տարրերի (օրինակ՝ ընտրական համակարգը, ընտրատարածքների սահմանազատումը) փոփոխությունները չեն կարող իրականացվել ամբողջ ուշ. քան ընտրություններից մեկ տարի առաջ:	Բելառուս, 2012թ., էջ 5 Վրաստան, 2012թ., էջ 6

2. ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՄԱՐՄԻՆԸ

Պետության՝ ընտրությունների համար լիազոր մարմինը (ԸՄ) պատասխանատու է ընտրություններն անցկացնելու համար, ինչպես նաև՝ ընտրողների մասնակցությունը և ընտրական ողջ գործընթացի ազնվությունն ապահովելու համար: Այն բաղկացած է մի քանի մակարդակներից՝ ազգային ԸՄ-ից՝ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովից (ԿԸՀ), սկսած մինչև շրջանային կամ տարածքային հանձնաժողովները, ընտրատեղամասերի հանձնաժողովները: ԸՄ-ի հիմնական պարտականություններն են որոշել, թե ովքեր են քվեարկելու համար իրավունակ անձինք, թեկնածուների գրանցումը, ընտրական տեղամասին առնչվող գործառույթները, և ձայների հաշվարկն ու աղյուսակավորումը: ԸՄ-ի լրացուցիչ պարտականություններ կարող են լինել ընտրողների կրթությունը, սահմանների տարանջատումը կամ ընտրական գործընթացին առնչվող վեճերի կարգավորումը: Պետություններն ունեն հայեցողության շրջանակ, որով որոշում են, թե կոնկրետ ինչ պարտականություններ են վերապահելու ԸՄ-ին:

Անկախության, անկողմնակալության և կայունության հայեցակետերը սահմանված են «ա» ենթաբաժնում, ընտրական կառավարման մարմինների (ԸԿՄ) կազմավորմանը ներկայացվող պահանջները ներկայացված են «բ» ենթաբաժնում և ԸԿՄ-ների համար նախատեսված բարեխիղճ գործելակերպերը ներկայացված են «գ» ենթաբաժնում:

ա. Ընտրական մարմնի առանձնահատկությունները

Արհեստավարժ և անկողմնակալությամբ գործող անկախ ԸՄ-ի առկայությունն առանցքային պահանջ է արդար ընտրություններ անցկացնելու համար: «Պետք է ստեղծվի ընտրական անկախ լիազոր մարմին՝ ընտրական գործընթացը վերահսկելու համար, ինչպես նաև՝ ապահովելու, որ ընտրություններն անցկացվեն արդար, անկողմնակալ ձևով և այն հաստատված օրենքների համաձայն, որոնք համահունչ են Դաշնագրին» (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 25, պարբ. 20):

Այնուամենայնիվ, անկախության չափանիշը պարտադիր չէ, որ հանգեցնի սահմանադրությամբ հիմնադրված և բացառապես ընտրությունների համար նախատեսված առանձին ինստիտուտ ունենալու պահանջին (ԺԸԱՄԻ 2006թ., պարբ. 15-22): Եվրոպայի խորհրդի շատ անդամ պետություններում ընտրությունների գործընթացի կառավարումը վերապահված է կառավարության մասը կազմող գործող ինստիտուտներին: Մինչդեռ, «անկախություն» նշանակում է, որ ԸՄ-ն պետք է անկախ լինի քաղաքական շահերից

(Քարտերի կենտրոն 2014թ. 69):

Դրա օրինակը կարելի է գտնել 2012թ. Բելառուսում անցկացված խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում:

Ընտրությունների համար պատասխանատու մարմնի անկախությունը (Բելառուս)

Իր վերջնական զեկույցում ԸԴԱ-ն դիտարկել է ընտրությունների համար պատասխանատու մարմնի կառուցվածքն ու պաշտոնների համալրմանն առնչվող ընթացակարգերը, և դրանց տվել այնպիսի գնահատական, ըստ որի «առանցքային ընտրական պաշտոնյաների համալրման հարցում նախագահի դերը մարտահրավեր է նետում ընտրությունների համար պատասխանատու մարմնի ինքնավարությանը: ԿԸՀ-ի գործող նախագահը պաշտոնավարել է դեռևս 1996 թվականից: Այդ ընտրությունների ժամանակ նախագահը պարբերաբար հանդես է եկել հեռուստատեսությամբ և ներկայացրել ընտրական գործընթացի և դրան մասնակցող մրցակիցների վերաբերյալ իր քաղաքական տեսակետները, ինչը կասկածի տակ դրեց հանձնաժողովի աշխատանքի անկողմնակալությունը: Բոլոր կուսակցություններն ու թեկնածուները, բացառությամբ խորհրդարանում ներկայացվածների, ընտրությունների համար պատասխանատու մարմնի անկողմնակալության նկատմամբ հայտնեցին իրենց անվստահությունը»:

Այս առնչությամբ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի ԸԴԱ-ն առաջարկեց. «Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովում առանցքային ընտրական պաշտոնյաների նշանակման հարցում նախագահի դերը կարող է վերանայվել՝ այնպես, որ մեծանա դրա անկախ լինելու և Ընտրական օրենսգիրքն անկողմնակալ կերպով կիրառելու նկատմամբ վստահությունը»:

*Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն վերջնական զեկույցը 2012թ. Բելառուսի խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, էջ 6:
www.osce.org/odihr/elections/98146?download=true*

Համապատասխանաբար, ԸԿՄ-ն պետք է գործի կառավարական հաստատություններից առանձին այնտեղ, որտեղ քաղաքական շահագրգիռ կողմերից վարչական մարմինների անկախությունը ժամանակի ընթացքում դեռևս չի սահմանվել (Վենետիկի հանձնաժողով 2002թ. Ուղենիշներ, բաժին II.3.1.բ):

ԸՄ-ի անկախությունը պետք է իրավական հիմքերով հստակ կերպով երաշխավորվի (Եվրոպական հանձնաժողով 2008թ. 37): Ավելին, ԸԿՄ-ի անդամները պետք է ի վիճակի լինեն իրենց գործունեությունն իրականացնելու՝ անվտանգության սպառնալիքից կամ վախից զերծ մթնոլորտում (Քարտերի կենտրոն 2014թ. 75): ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների խորհուրդը (2012թ.) ավելացնում է, որ անկախությունը ենթադրում է խորհրդարանի կողմից առանձին բյուջեի սահմանում, որը կապահովի բավարար ֆինանսավորում:

Բարեխիղճ գործելակերպի կանոնադրի համաձայն՝ ԸԿՄ-ները պետք է ստեղծվեն որպես մշտապես գործող մարմիններ (Վենետիկի հանձնաժողով 2002թ). Ուղենիշներ, բաժին II. 3.1.գ): Այն դեպքում, երբ ԸԿՄ-ն ժամանակավորապես է կազմավորվում՝

ընտրությունների ժամանակահատվածում գործելու նպատակով, այն պետք է ստեղծվի սահմանված ժամկետներում՝ ընտրական գործընթացի իրականացման համար՝ միևնույն ժամանակ ընտրական շրջափուլերի ընթացքում պահպանելով ինստիտուցիոնալ հիշողությունը (Եվրոպական հանձնաժողով 2008թ. 37, ԺԸԱՄԻ, 2006 թ., պարբ. 28):

բ. ԸԿՄ–ների կազմը

Ինչ վերաբերում է ԸԿՄ–ների ներգրավմանը, պետությունները պետք է ներդնեն թափանցիկ, արդյունավետ և անաչառ ընթացակարգ (ՄԱԿ 2003թ. Հոդված 7 (1)(ա)): Բացի այդ, հավասարության ընդհանուր պայմանների հասանելիությունն ապահովելու նպատակով նշանակման, առաջխաղացման, դադարեցման և ազատման չափանիշներն ու դրանց գործընթացները պետք է լինեն օբյեկտիվ և ողջամիտ» (ՄԱԿ–ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ. ԸՄ25, պարբ. 23):

Պաշտոնական նշանակող մարմինը կարող է կազմել գործադիր, դատական կամ խորհրդարանական իշխանության մասը: Նշանակման մեթոդը պետք է սահմանված լինի ընտրական օրենսդրության մեջ (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ 2003թ. 66): Այսպես, այս մարմինները կարող են չհիմնավորված կերպով ազդել ԸԿՄ–ների կազմի վրա՝ առաջադրված թեկնածություններին անընդհատ մերժելու կամ նրանց կամայականորեն հանելու միջոցով:

Բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագիրքը ներառում է կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովների կազմի վերաբերյալ հատուկ պահանջներ: Դրանցում պետք է ներգրավվեն.

ա) առնվազն մեկ անդամ՝ դատական իշխանությունից,

բ) արդեն իսկ խորհրդարանում ներկայացված կուսակցությունների կամ առնվազն սահմանված տոկոսով ծայեր հավաքած կուսակցությունների ներկայացուցիչներ. այս անձինք պետք է լինեն ընտրական հարցերում որակավորված մասնագետներ (Վենետիկի հանձնաժողով 2002թ. Ուղեկիշներ, բաժին II.3.1.դ):

Անդամներին նաև պետք է արգելվի իրականացնել քարոզարշավ, իսկ քաղաքական կուսակցությունները պետք է լինեն հավասարապես ներկայացված (կամ ուղղակիորեն, կամ համամասնորեն՝ նախորդ ընտրությունների արդյունքների համաձայն):

Վերջին պահանջը պատկերավոր կերպով կարելի է գտնել 2013թ. Ադրբեջանում անցկացված նախագահական ընտրություն-

ների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում:

Պետությունները կարող են իրականացնել միջոցառումներ՝ ԸԿՄ–ներում մարգինալացված խմբերի ներկայացվածությունը մեծացնելու նպատակով: Այս հատուկ և ժամանակավոր միջոցառումները խելամիտ մոտեցումներ են հաշմանդամություն ունեցող անձանց և ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ (ԺԸԱՄԻ, 1996թ., պարբ. 6): Այդուհանդերձ, անհրաժեշտ է ապահովել, որ այդ միջոցառումների արդյունքում այդ խմբերում անհավասարություն ի հայտ չգա (Քարտերի կենտրոն 2014թ. 74): Նույն ընթացակարգը պետք է կիրառվի կանանց դե ֆակտո հավասարությանը հասնելու համար (ՄԱԿ 1979թ. ԸԿ 23, պարբ. 15): ԸԿՄ–ի անձնակազմի առնվազն 40%-ը պետք է բաղկացած լինի թերներկայացված սեռի ներկայացուցիչներից (Նախարարների կոմիտե 2003ա. Հավելված):

Ընտրությունների համար պատասխանատու մարմնի անկողմնակալությունը (Ադրբեջան)

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի ԸԴԱ–ն պարզել է, որ երկրում ընտրությունների համար պատասխանատու մարմնի կազմությունը խաթարում է ընտրությունների նկատմամբ վստահությունը: Թեև, «օրենքի համաձայն» բոլոր հանձնաժողովների նախագահները խորհրդարանական մեծամասնության կողմից առաջադրված թեկնածուներ են, իսկ քարտուղարները ներկայացնում են խորհրդարանական փոքրամասնությունը և անկախ պատգամավորների: Հետևաբար, խորհրդարանական մեծամասնությունը բոլոր ընտրական հանձնաժողովներում փաստացի ունի որոշումներ կայացնող մեծամասնություն:

Հիմնվելով վերոհիշյալի վրա՝ ԸԴԱ–ն առաջարկել է. «Անհրաժեշտ է լրամշակել Ընտրական օրենսգիրքը՝ ներառական գործընթացի միջոցով վերանայելով ընտրական հանձնաժողովների կազմը՝ բոլոր մակարդակներում՝ նպատակ հետապնդելով ավելացնելու անկողմնակալությունը և բարձրացնելու ընտրությունների համար պատասխանատու մարմնի աշխատանքների նկատմամբ հանրության վստահությունը»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ–ն վերջնական զեկույցը Ադրբեջանի 2013թ. նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ, էջ 7, www.osce.org/institutions/110015?download=true

Պետությունները պետք է ակտիվ կերպով խթանեն հավասարակշռված մասնակցությունը՝ ԸԿՄ–ների յուրաքանչյուր մակարդակում, ինչպես առաջարկվում է Ադրբեջանում 2010թ.կայացած խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում:

ԸԿՄ անձնակազմի անդամները պետք է լինեն քաղաքական տեսանկյունից չեզոք և ունենան ընտրություններին առնչվող մասնագիտական հմտություններ, որոնք հնարավորություն կտան ԸԿՄ–ին՝ կազմակերպելու ընտրությունները (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 83): Ընտրական հանձ-

Նաժողովների անդամները ԸՄ-ի բոլոր մակարդակներում պետք է անցնեն ստանդարտացված վերապատրաստումներ: Սա ներառում է ընտրական գործընթացի, միջազգային պարտավորությունների և մարդու իրավունքների չափանիշների վերաբերյալ վերապատրաստումներ:

Կուսակցական շահերի ազդեցությունից խուսափելու համար ԸԿՄ-ների կազմությունը պետք է կարգավորվի Սահմանադրությամբ կամ սովորական օրենքից առնվազն մեկ մակարդակով ավելի բարձր իրավական ուժ ունեցող օրենսդրական ակտով (Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 70): Փոփոխություններն անթույլատրելի են, եթե դրանք կատարվել են ընտրություններից ոչ պակաս, քան մեկ տարի առաջ (Վենետիկի հանձնաժողով 2002թ. Բացատրական զեկույց, պարբ. 65-6):

Վերջապես, ոչ պակաս կարևոր է այն, որ նշանակող մարմինները չպետք է ազատ լինեն ԸԿՄ անդամի նշանակումը չեղարկելու հարցում՝ մարմնի անկախությունն ապահովելու նպատակով (տե՛ս նույն տեղում, պարբ. 77): ԸԿՄ անձնակազմը պետք է նշանակվի ողջամիտ ժամկետով, որը պետք է լինի կառավարության լիազորությունների ժամկետից երկար: Այսպիսով, վերանշանակումը դադարում է կախված լինել յուրաքանչյուր կառավարության կամ մեծամասնության շահերից (Եվրոպական հանձնաժողով 2008թ., 37): Ավելին, պետք է խուսափել ԸԿՄ անձնակազմի անդամների վրա ճնշում գործադրելու այլ կամայական միջոցներից, ինչպիսին է օրինակ՝ ոչ «հարմար» որոշումներ կայացնելու համար աշխատավարձերի կրճատումը (ԺԸԱՄԻ, 2006թ. 99):

Կանանց ներկայացվածությունը ընտրական մարմնում (Ադրբեջան)

2010թ. Ադրբեջանում կայացած խորհրդարանական ընտրությունների առնչությամբ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն նշել է, որ կանայք ԸՄ-ի վերին մակարդակում եղել են փոքրաթիվ, մինչդեռ նրանց ներկայացվածությունը ստորին մակարդակներում ավելացել է:

Դրա հիման վրա ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն առաջարկել է. «խորհրդարանական և պետական իշխանությունները պետք է ստեղծեն անհրաժեշտ պայմաններ՝ պետական բարձրագույն պաշտոններում և ընտրությունների համար պատասխանատու մարմնի բարձր մակարդակներում կանանց ներգրավման գործընթացը խթանելու և դրան նպաստելու համար»:

*Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն վերջնական զեկույցը Ադրբեջանի 2010թ. խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, էջ 27,
www.osce.org/odihr/elections/azerbaijan/75073?download=true*

գ. ԸԿՄ-ների աշխատանքի ոճը

Պետություններից պահանջվում է ընտրական գործընթացում ապահովել թափանցիկություն: Դա ներառում է ԸՄ-ի թափանցիկությունը՝ իր առաջադրանքների իրականացման ընթացքում, հատկա-

պես՝ որոշումների կայացման գործընթացում, օրենսդրական գործընթացում և ընտրական միջոցառումների կազմակերպմանն առնչվող գործառնական ընթացակարգերի իրականացման հարցում: Օրինակ՝ տարբեր ընթացակարգերի վերջնաժամկետները պետք է հրապարակվեն այնպես, որ դրանով հնարավոր դառնա ընտրական օրացույցի կազմումը: Ընտրական հարցերին առնչվող տեղեկատվությունը պետք է պատշաճ կերպով հրապարակվի՝ հանրային ընկալումն ապահովելու համար: Բացի այդ, ընտրական մարմնի հանդիպումները պետք է լինեն բաց (այդ թվում նաև՝ լրատվամիջոցների և կուսակցությունների ներկայացուցիչների համար), իսկ մրցույթները պետք է անցկացվեն հրապարակային և մրցակցային մթնոլորտում (Քարտերի կենտրոն 2014, թ. 71): Թափանցիկությունն ապահովելու համար ուղղորդող առանցքային սկզբունքներն են տեղեկատվություն ստանալու իրավունքը և իրավունքի գերակայությունը: Այսպիսով, ԸՄ-ը պետք է գործի օրենքին համապատասխան:

Ավելին, ԸՄ-ը պետք է գործի անկողմնակալ կերպով՝ իր նկատմամբ հանրային վստահություն ձևավորելու նպատակով: Մեծամասնության և փոքրամասնության առնվազն որոշ հատվածների միջև բանավեճ և անկողմնակալությունն ապահովելու նպատակով ընտրական հանձնաժողովի որոշումները պետք է ընդունվեն ընդհանուր համաձայնությամբ կամ առնվազն ձայների որակյալ մեծամասնությամբ (օրինակ՝ երկու երրորդի) (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 80):

ԸԿՄ-ների իրավասությունը պետք է ճանաչեն կարևոր շահագրգիռ կողմերը (Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 67): Բացի այդ, օրենքում պետք է ներառվի հոդված, որով պետական իշխանություններից կպահանջվի արձագանքել ԸՄ-ի պահանջներին (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 85):

	Ընտրական մարմին (չափանիշներ և բարեխիղճ գործելակերպ)	ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ Հոլոմ (վերջնական գեկույցներ)
Անկախությունը և անկողմնակալությունը	ԸՄ-ն պետք է անկախ լինի քաղաքական շահերից:	Բելառուս, 2012թ., էջ 6 Ուկրաինա, 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 10
	ԸԿՄ-ի անձնակազմի անդամները պետք է կարողանան իրականացնել իրենց գործունեությունը՝ իրենց անկախության նկատմամբ պատմամիջից կամ՝ վախից զերծ պայմաններում:	Ուկրաինա, 2014թ. մայիս, էջ 12
	ԸՄ-ն պետք է ունենա իր սեփական (բազարադր) բյուջեն և այլ ռեսուրսներ:	Մոլդովա, 2011թ., էջ 6 Ուկրաինա, 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 9
Կազմակերպումը	Կառավարությունը պետք է սահմանափակ դեր ունենա անկախ ԸՄ ձևավորելու հարցում:	Բելառուս, 2012թ., էջ 6
	Ընտրատեղեւանների պաշտոնյաների նշանակումը պետք է լինի ներառական և անկողմնակալ:	Բելառուս, 2012թ., էջ 7 Ադրբեջան, 2013թ., էջ 7
	Ընտրական պաշտոնյաների նշանակման չափանիշները պետք է լինեն հստակ և օբյեկտիվ:	Բելառուս, 2012թ., էջ 7
	ԸԿՄ-ի անդամները չպետք է առաջադրվեն՝ որպես թեկնածուներ:	Մոլդովա, 2011թ., էջ 6
Վերապատրաստումը	Կարող են ձեռնարկվել հատուկ միջոցառումներ՝ ընտրական հանձնաժողովներում կանանց ներկայացվածությունը խթանելու համար:	Ադրբեջան, 2013թ., էջ 8
	ԸԿՄ-ների անդամների համար պետք է կազմակերպվեն ստանդարտացված վերապատրաստումներ	Վրաստան, 2013թ., էջ 7 Ուկրաինա, 2014թ. մայիս, էջ 11
	Ընտրատեղեւանների պաշտոնյաների համար նախատեսված վերապատրաստումը պետք է հասնելի լինի հավասարապես բոլոր պաշտոնյաների համար:	Բելառուս, 2012թ., էջ 6
	ԸՄ-ի վերապատրաստման շեշտադրումը պետք է լինի թափանցիկությունը:	Բելառուս, 2012թ., էջ 7
Աշխատանքի ոճը	Ընտրական հանձնաժողովները պետք է աշխատեն թափանցիկ, հատկապես՝ բաց հանդիպումներ անցկացնելու միջոցով, և ապահովեն որոշումների կայացման գործընթացի ներառական բնույթ:	Հայաստան, Բելառուս, 2012թ., էջ 6 Վրաստան, 2013թ., էջ 6 Ուկրաինա, 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 9
	ԸՄ-ի վերապատրաստման շեշտադրումը պետք է լինի թափանցիկությունը:	Բելառուս, 2012թ., էջ 6 Ադրբեջան, 2013թ., էջ 7
	ԸՄ-ի վերապատրաստման շեշտադրումը պետք է լինի թափանցիկությունը:	Ադրբեջան, 2013թ., էջ 7 Մոլդովա, 2015թ., էջ 6

3. Ընտրողների կրթությունը

Ազատ ընտրական իրավունքը երաշխավորում է կարծիք ձևավորելու՝ ընտրողների ազատությունը: Այս համատեքստում ընտրողների կրթությունը պետք է ընտրողներին քվեարկելու հնարավորություն ընձեռի՝ ընտրական գործընթացի մասին տեղեկատվություն տրամադրելու միջոցով: Տեղեկատվությունը բարձրացնում է ոչ միայն ընտրողների ընկալումը, այլ նաև նրանց վստահությունը՝ ընտրական ողջ գործընթացի նկատմամբ, և ընտրազանգվածին տալիս է տեղեկացված ընտրություն կատարելու հնարավորություն: Ընտրողների ուսուցման արշավների գնահատումը կարևոր է տարբեր հիմնախնդիրներ հասկանալու հարցում, որոնք կարող են ի հայտ գալ, օրինակ՝ ընտրողների գրանցման ժամանակ կամ հենց ընտրությունների օրը:

Ընտրողների ուսուցման բովանդակությունը, ուսուցման թիրախային խմբերը և ուսուցանողները դիտարկվում են "ա" ենթաբաժնում: «Բ» ենթաբաժինն անդրադառնում է հատուկ կարիքներ ունեցող խմբերի համար միջոցառումներին:

ա. Բովանդակությունը, թիրախները և ուսուցանողները

Ընտրողների ուսուցման ժամանակ պետք է առաջարկվի ընտրությունների մասին անկողմնակալ և հիմնարար այնպիսի տեղեկատվություն, ինչպիսին է օրինակ՝ գրանցման ժամանակ անհրաժեշտ նյութա-տեխնիկական ապահովումը, ցուցակները և ընտրությունների համար առաջադրված թեկնածուները (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղեցիկներ, բաժին 1.3.1.բ.) կամ քվեարկությունն ինքնին, ինչպես նաև՝ ավելի ընդգրկուն քաղաքացիական կրթությունը: Դա պետք է նաև բարձրացնի իրենց ժողովրդավարական իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին քաղաքացիների իրազեկվածության մակարդակը (Քարտերի կենտրոն, 2014թ. 96): Բացի այդ, ընտրողների ուսուցումը պետք է խթանի օրենքի գերակայության սկզբունքները և պետք է բացառի խտրականությունը: Դա պետք է ներառի, մասնավորապես, համընդհանուր, հավասար և գաղտնի ընտրական իրավունքով քվեարկության սկզբունքների մասին տեղեկատվությունը և իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունքի մասին տեղեկատվությունը (տե՛ս նույն տեղում՝ 99): Ընտրողներն այս իրավունքների մասին պետք է տեղեկացված լինեն նախօրոք, ընտրությունների օրվա ընթացքում և դրանից հետո, մինչդեռ իրավունքների նկատմամբ սահմանափակումների վերաբերյալ պետք է հաղորդվի ընտրությունների օրվանից շատ ավելի առաջ (տե՛ս նույն տեղում՝ 98):

Ընտրողների ուսուցումը կարող է ներառել իրազեկության բարձրացմանն ուղղված արշավներ, վերապատրաստումներ և տեղեկատվական բնույթի այլ առաջարկներ: Ընտրողների իրազեկ-

ման (ուսուցման) ծրագրերը կարող են իրականացվել պետական կամ հանրային լրատվամիջոցներով, ինչպես նա՝ այլ միջոցներով: Բարեխիղճ գործելակերպի մաս է դարձել այն, որ պետական լրատվամիջոցներ ունեցող երկրներում ընտրողների ուսուցման ծրագրերն իրականացվում են հենց այդ ալիքներով: Ընտրությունների ժամանակացույցը պետք է կազմվի այնպես, որ բավարար ժամանակ լինի ընտրողների ուսուցման լայնածավալ ծրագրի իրականացման համար (Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարի գրասենյակ, 1994թ. 75): Ուսուցմանն առնչվող նյութերը պետք է բաժանվեն ժամանակին:

Տեղեկատվությունը պետք է հասանելի լինի հասարակության բոլոր խմբերին և պետք է արձագանքի ամբողջ ընտրագնացվածի կարիքներին (Քարտերի կենտրոն 2014թ. 96, 98): Այդուհանդերձ, դա պետք է թիրախավորի հատկապես նախորդ ընտրություններում պակաս ակտիվություն դրսևորած խմբերին և առաջին անգամ քվեարկողներին:

Բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագիրքը հանրային իշխանություններին դիտարկում է որպես ընտրողներին առնչվող տեղեկատվության մասով կոնկրետ պոզիտիվ պարտականություններ ունեցող մարմին (Վենետիկի հանձնաժողով 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին 1.3.1.բ.): Քանի որ ԸՄ-ն ի սկզբանե պատասխանատու է ընտրությունների անցկացման համար և այս դաշտում որոշակի իրավասություններ ունի, հենց այն պետք է իրականացնի ընտրողների ուսուցումը: Սա հատկապես նախընտրելի է զարգացող ժողովրդավարությամբ երկրներում՝ ԸՄ-ի անկողմնակալության նկատմամբ ընտրողների վստահությունը մեծացնելու և այն հարցում վստահ լինելու համար, որ կառավարությունները ֆինանսավորում են նմանատիպ ծրագրերը (ԺԸԱՄԻ, 2006 թ. պարբ. 107): Ոչ մշտական ԸՄ-ների դեպքում պետք է ձեռնարկվեն ընտրությունների վերաբերյալ ինստիտուցիոնալ գիտելիքի պահպանման միջոցառումներ: Այդուհանդերձ, ընտրողների ուսուցումը չպետք է առաջարկվի միայն ԸՄ-ի կողմից: Պետությունները պետք է նաև թույլատրեն քաղաքական կուսակցություններին, թեկնածուներին և ԶԿ-ներին՝ գործել այս դաշտում (տե՛ս նույն տեղում՝ պարբ. 108):

բ. Հատուկ կարիքներ ունեցող խմբերի համար միջոցառումները

Պետք է ձեռնարկվեն քայլեր՝ տղամարդկանց և կանանց հավասարությունը փաստացիորեն ապահովելու ուղղությամբ, օրինակ՝ կանանց և նրանց առանձին ընտրական իրավունքները հասցեագրող արշավների միջոցով (Քարտերի կենտրոն 2014թ. 102): Նման միջոցառումները չպետք է համարվեն խտրական:

Ավելին, ծրագրերը պետք է խթանեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց նկատմամբ հավասար վերաբերմունքը: Պետական իշխանությունները պետք է ապահովեն, որ տրամադրվող տեղեկատվությունը լինի առավելագույնս մատչելի և հասանելի և որ պատշաճ կերպով հաշվի առնվի այլընտրանքային բոլոր անհրաժեշտ ձևաչափերով ողջամիտ պայմանների ստեղծման սկզբունքը՝ չմոռանալով համամասնության սահմանափակման, իրավական կարգավորումների և իրատեսական իրագործելիության մասին: Նման «[դ]րական միջոցառումներ պետք է ձեռնարկվեն այնպիսի առանձնահատուկ դժվարություններ հաղթահարելու համար, ինչպիսիք են գրաճանաչության բացը, լեզվական արգելքները, աղքատությունը կամ տեղաշարժելու ազատության խոչընդոտները, որոնք ընտրելու իրավունք ունեցող անձանց խանգարում են փաստացիորեն իրականացնել իրենց իրավունքները» (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե 1981-2014թթ. ԸՄ 25, պարբ. 12): Ավելին, հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար պետք է հասանելի լինեն վայրերը և տեղեկատվությունը (ՄԱԿ 2006թ., Հոդված 9): Տրամադրված տեղեկատվությունը պետք է լինի ոլորնաբեկի և հեշտ ընկալելի:

Այն տարածքներում, որտեղ առկա են զգալի թվով ազգային փոքրամասնություններ, ընտրողների ուսուցման ծրագրերը պետք է անցկացվեն նաև փոքրամասնության խմբի լեզվով (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ 2003թ. 97):

Թե՛ ազգային փոքրամասնությունների և թե՛ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների միջազգային չափանիշների համապատասխանող բարեխիղճ գործելակերպի օրինակ արձանագրվեց 2013թ. Վրաստանում կայացած նախագահական ընտրությունների ժամանակ:

Ընտրողների ուսուցման արշավները՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց և ազգային փոքրամասնությունների համար (Վրաստան)

Ըստ ԸՀԱ-ն գնահատականի՝ [ա] «ԿԸՀ-ի ընտրողների տեղեկատվական արշավը՝ ընտրության տարբեր կողմերի վերաբերյալ հաղորդագրությունների հետ մեկտեղ, հեռարձակվել է պետական և մասնավոր լրատվամիջոցներով, այդ թվում՝ հեռուստատեսությամբ դեպքի վայրից տեղեկատվության հեռարձակումը՝ փոքրամասնությունների լեզուներով և ժեստերի լեզվով»:

Ավելին, ԸՀԱ-ն նշել է, որ «Այս ընտրությունների համար ԿԸՀ-ն ստեղծել է եթերի փոքրամասնությունների հարցերով հատուկ աշխատանքային խումբ, կազմակերպել հանդիպումներ ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների հետ և այցելել փոքրամասնություններով բնակեցված տարածքներ: ԿԸՀ-ն դրամաշնորհներ է տրամադրել՝ քաղաքացիական ինտեգրման աջակցելու և ընտրությունների գործընթացում ազգային փոքրամասնությունների մասնակցությունը մեծացնելու համար: Փոքրամասնությունների մի շարք ՀԿ-ների հետ համագործակցության շրջանակներում այն նաև իրականացրել է վերապատրաստումներ, իրազեկության բարձրացման ուղղված միջոցառումներ և ընտրողների ուսուցման ծրագրեր՝ փոքրամասնությունների լեզուներով և նրանց բնակության վայրերում: ... ԿԸՀ-ն ընտրություններին առնչվող փաստաթղթերը, պետական լեզվից բացի, տրամադրել է հայերենով և արդերբեյջաներենով: ԿԸՀ-ի կայքէջում տեղեկատվություն է տրամադրվել նաև արխագերենով: Ընտրությունների ժամանակահատվածում ԿԸՀ-ն գործարկել է

թեժ գիծ՝ փոքրամասնությունների լեզուներով»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական գեկույցը Վրաստանի 2013թ. նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ, էջ 7, 19,
www.osce.org/odihr/elections/110301?download=true

2014թ. փետրվարից ի վեր Ուկրաինայի արևելքում տեղի ունեցող հակամարտությունը ևս շեշտադրեց ներքին տեղահանված անձանց (ՆՏԱ-ներին) թիրախավորող՝ ընտրողների ուսուցմանը և իրազեկվածության մակարդակի բարձրացմանն ուղղված արշավների կարևորությունը:

Հետևելով Եվրոպական ընտրական ժառանգության սկզբունքներին՝ ընտրողների ուսուցման միջոցով պետք է հասցեագրվեն ՆՏԱ-ների առանձնահատուկ կարիքները: Այս հարցը շեշտադրված է Ուկրաինայում 2014թ. կայացած վաղաժամկետ խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական գեկույցում:

ՆՏԱ-ների առանձնահատուկ կարիքներին միտված տեղեկատվական արշավները (Ուկրաինա)

Հոկտեմբերի 7-ին (ընտրությունների օրվանից 19 օր առաջ), ԿԸՀ-ն Ուկրաինայում փոփոխեց ընտրական օրենսդրությունը և ընդունեց պարզեցված ընթացակարգ, որն ընտրողներին թույլ էր տալիս ժամանակավորապես փոխել իրենց քվեարկության հասցեն: Այս միջոցառումը պետք է հնարավորություն տար ՆՏԱ-ներին, ի թիվս այլոց, մասնակցելու ընտրություններին:

Ըստ Առաքելության գնահատականի՝ «[ը]նդհանուր առմամբ, ինչպես 2014 թվականի մայիսին կայացած նախագահական ընտրություններում, այս ընտրություններում ևս ապացուցվեց ընտրողների իրազեկման և ուսուցման ոչ բավարար լինելը: Ընտրողների ուսուցման վերաբերյալ դեպքի վայրից ռեպորտաժների հեռարձակումն ազգային լրատվամիջոցներով գրեթե բացակայում էր: Այս առնչությամբ ընտրողներին տեղեկացնելու կամ նրանց իրազեկվածության մակարդակը բարձրացնելու համազգային թիրախավորված արշավը, որի նպատակը գրանցման պարզեցված ընթացակարգի վերաբերյալ հարյուր հազարավոր ՆՏԱ-ներին տեղեկացնելը և նրանց ընկալումը մեծացնելն էր, կարող էր նպաստել ավելի շատ թվով ՆՏԱ-ների գրանցմանն ու մասնակցությանը»:

Այս դիտարկումների հիման վրա՝ Առաքելությունն առաջարկեց, որ «հետագա ընտրությունների համար կարելի է լրջորեն դիտարկել ընտրողներին առնչվող տեղեկատվության և նրանց ուսուցման արդյունավետ ռազմավարության ընդունումը և, այլ հարցերի շարքում՝ ՆՏԱ-ների համար իրազեկվածության մակարդակի բարձրացմանն ուղղված՝ ընտրողների շրջանում տեղեկատվական արշավի անցկացումը»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական գեկույցը Ուկրաինայի 2014թ. վաղաժամկետ խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, էջ 13,
www.osce.org/odihr/elections/ukraine/132556?download=true

	Ընտրողների ուսուցում (չափանիշներ և բարեխիղճ գործելակերպ)	ԵԱԶԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ Հորմ (վերջնական գեկույցներ)
Բովանդակությունը, թիրախային խմբերը, միջոցները	Իշխանությունները պետք է տրամադրեն ընտրությունների վերաբերյալ հիմնական տեղեկատվություն և անցկացնեն ավելի լայնածավալ քաղաքացիական ուսուցման ծրագրեր:	Մոլորվա 2011թ., էջ 7 Մոլորվա 2014թ., էջ 7, 27 Ուկրաինա 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 13
	Իշխանությունները պարտավոր են հրապարակել ստացված բոլոր թեկնածությունների անունները, ինչպես նաև ընտրողներին պատշաճ կերպով տեղեկացնել ցուցակների և առաջարկված թեկնածուների մասին:	Մոլորվա 2011թ., էջ 9, 24 Ուկրաինա 2012թ., էջ 8 Մոլորվա 2014թ., էջ 12 Մոլորվա 2015թ., էջ 10
	Ընտրողների ուսուցումը, որի թիրախը հատկապես գենդերային հավասարությունը և ազգային փոքրամասնությունների կարիքներն են, պետք է լինի ողջամիտ և ընդունելի:	Մոլորվա 2011թ., էջ 21, 26 Հայաստան 2012թ., էջ 21
Ուսուցանողները	Ընտրողների ուսուցումը կառուցվում է իրականացվել ԸՄ-ի, ԶԳԿ-ների, քաղաքական կուսակցությունների, թեկնածուների և այլոց կողմից:	Մոլորվա 2014թ., էջ 7
Հատուկ միջոցներ	Ընտրողների ուսուցումը կառուցվում է իրականացվել ԸՄ-ի, ԶԳԿ-ների, քաղաքական կուսակցությունների, թեկնածուների և այլոց կողմից:	Ուկրաինա 2012թ., էջ 23, 37 Հայաստան 2013թ., էջ 19
	Ընտրողների ուսուցումը պետք է հարմարեցվի հաշվամրտավորում ունեցող անձանց հատուկ կարիքներին:	Հայաստան 2013թ., էջ 7

4. ԸՆՏՐՈՂՆԵՐԻ ԳՐԱՆՑՈՒՄԸ

Համընդհանուր ընտրական իրավունքի սկզբունքը պահանջում է, որ ընտրական գործընթացը կազմակերպվի հնարավորինս ներառական կերպով: Որպես կանոն, միայն գրանցված անձանց է թույլատրվում քվեարկել, ուստի ընտրողների փաստացի գրանցումը կարևոր է՝ հնարավորինս շատ մարդկանց քվեարկելու իրավունքը երաշխավորելու համար: Այդուհանդերձ, պետք է գործի դրվեն պաշտպանական միջոցառումներ՝ քվեարկելու իրավունքի չարաշահումից խուսափելու համար (օրինակ՝ ոչ իրավունակ անձանց քվեարկումը կամ բազմակի քվեարկությունը):

Ընտրողների գրանցումը ներառում է ընտրողների իրավունակության և դրա նկատմամբ սահմանափակումների մասին նշում, գրանցման գործընթացը և ընտրողների ռեգիստրը և հատուկ կարիքներ ունեցող խմբերի համար նախատեսված միջոցառումները:

ա. Ընտրողների իրավունակությունը

Ընտրողների իրավունակության իրավական չափանիշները ձևավորում են առանցքային քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքը՝ քվեարկելու և կառավարություն ընտրելու իրավունքը: Թեև քվեարկելու իրավունքը ճանաչված է որպես մարդու բնական իրավունք, այն բացարձակ իրավունք չէ (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 25, պարբ. 10): Ըստ էության, միջազգային իրավունքի բոլոր գործիքները նախատեսում են որոշ սահմանափակումներ: Այդուհանդերձ, այս սահմանափակումները չեն կարող լինել կամայական, այսինքն՝ դրանք պետք է հետապնդեն լեգիտիմ նպատակ և միտված լինեն համաչափության սկզբունքի պահպանմանը: Ուստի, սահմանափակումները պետք է լինեն օբյեկտիվ և ողջամիտ (Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարի գրասենյակ, 1966թ. Հոկտեմբերի 25, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 25, պարբ. 10): Ավելին, միջազգային իրավունքի գործիքները միասնական մոտեցում ունեն առ այն, որ սահմանափակումների հանգամանքները և դրանց աստիճանը պետք է սահմանվեն պետության առաջնային իրավական կարգավորման նորմերով:

Բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագիրքը տրամադրում է սահմանափակումներին առնչվող օգտակար ուղեցույց.

- ▶ պահանջվում է նվազագույն տարիք (առնվազն՝ մեծամասնության տարիքը և 25 տարեկանից ոչ բարձր).
- ▶ կարող է պահանջվել ազգությունը, սակայն առաջարկվում է օտարերկրացիներին թույլատրել՝ տեղական ընտրություն-

ներում քվեարկել որոշակի ժամանակ այդ երկրում բնակվելուց հետո.

- ▶ կարող է ներկայացվել ռեզիդենտության պահանջ (մշտական ռեզիդենտության պահանջ). ժամկետը կարող է սահմանվել առավելագույնը վեց ամսով (ժամկետների երկարաձգումը թույլատրելի է միայն ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության համար).
- ▶ ռեզիդենտության պահանջը քաղաքացի հանդիսացող անձանց համար թույլատրելի է միայն տեղական և տարածքային ընտրությունների դեպքում.
- ▶ պետությունները կարող են թույլատրել երկրից դուրս գտնվող ընտրողներին քվեարկել.
- ▶ ընտրողները կարող են գրանցված լինել իրենց ոչ հիմնական բնակության վայրում, եթե նրանք պարբերաբար այդտեղ են բնակվում և կապ ունեն այդ վայրի հետ (օրինակ՝ այդտեղ հարկեր վճարելու միջոցով):

Անթույլատրելի սահմանափակման մի օրինակ, որը, ըստ Դատարանի, չի հիմնավորվել օբյեկտիվ և ողջամիտ պատճառներով, ներառված է 2004թ. հունիսի 22-ի *Ազիզն ընդդեմ Կիպրոսի գործով* Դատարանի դատավճռում(ներկայացվում է ստորև):

Քվեարկելու իրավունքը կարող է կասեցվել նաև հոգեկան խանգարման հետևանքով անգործունակության կամ քրեական գործով դատապարտված լինելու դեպքում (Վենետիկի հանձնաժողով 2002թ. Ուղենիշներ, բաժին I.1.1.դ. iv): Իրավունքներից զրկելու այս դեպքերը պետք է սահմանվեն օրենքով, պետք է պահպանվի համամասնությունը, իսկ որոշումը պետք է կայացվի անմիջապես դատարանի կողմից (տե՛ս նույն տեղում՝ Բացատրական զեկույց, պարբ. 6.դ): Հոգեկան խանգարման հետևանքով անգործունակությունը, որպես այդպիսին, պատճառ չէ իրավունքներից զրկելու համար, քանի որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք պետք է ի վիճակի լինեն մյուս քաղաքացիների հետ հավասար հիմունքներով իրականացնել քվեարկելու իրենց իրավունքը (ՄԱԿ, 2006թ., Հոդված 29 (ա)): Զրեական գործով դատապարտված լինելու դեպքում հիմք պետք է ծառայեն լուրջ հանցանքները, քանի որ շատ վաղուց կատարված քաղաքական հանցագործությունների կամ պետական դավաճանության համար որակագրկումը կարող է դիտարկվել որպես չարաշահման դեպք (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 167): Ի վերջո, քվեարկելու իրավունքի սահմանափակումներն ու դրանից զրկելը պետք է կիրառվեն բացառիկ դեպքերում՝ ընտրություններին լայնածավալ մասնակցություն ապահովելու համար:

Անընդունելի բացառությունները (Դատարանի նախադեպային իրավունք)

Փաստերը. դիմումատուն Կիպրոսի քաղաքացի էր, ով բնակվում էր Կիպրոսի՝ կառավարության կողմից վերահսկվող հատվածում: 2001թ. խորհրդարանական ընտրություններում քվեարկելու համար գրանցվելու պահանջով նա դիմել էր Ներքին գործերի նախարարություն: Նախարարությունը հրաժարվել էր նրան գրանցել այն հիմքով, որ Կիպրոսի Սահմանադրության համաձայն՝ թուրք-կիպրական համայնքի անդամները հանվել են հունակիպրական ընտրացուցակներից: Քանի որ դիմումատուի կողմից Գերագույն դատարան ներկայացված բողոքը մերժվել էր, նա զրկվել էր քվեարկելու հնարավորությունից:

Իրավունքը. Դատարանը վերահաստատեց, որ պետություններն ունեն հայեցողության լայն շրջանակ՝ խորհրդարանական ընտրությունների համար կանոններ սահմանելու հարցում, սակայն այդ կանոնները պետք է լինեն ողջամտորեն ու օբյեկտիվորեն հիմնավորված: Դիմումատուի՝ թուրք-կիպրոսցի լինելու փաստից բխող վերաբերմունքի տարբերությունը, ինչի վերաբերյալ նա գանգատ էր ներկայացրել, հնարավոր չէրավ արդարացնել՝ դրա համար ողջամիտ և օբյեկտիվ հիմքեր ներկայացնելով, մասնավորապես՝ այն փաստի լույսի ներքո, որ այն իրավիճակի պարագայում, որում դիմումատուն հայտնվել էր, Կիպրոսի թուրքերը զրկված էին ցանկացած խորհրդարանական ընտրության ժամանակ քվեարկելու հնարավորությունից՝ «մի երկրում, որի քաղաքացիներն էին և որտեղ մշտապես բնակվել են»:

Եզրակացություն. հախտվել է Թիվ 1 արձանագրության 14-րդ հոդվածը (խտրականության արգելում)՝ 3-րդ հոդվածի հետ մեկտեղ (ազատ ընտրությունների իրավունք):

Աղբյուր՝ Ազգին ընդդեմ Կիպրոսի գործը (*Aziz v. Cyprus* (2004թ. հունիսի 22))
[http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-61834#{"itemid":\["001-61834"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-61834#{)

Քվեարկելու իրավունքից զրկելու պայմանները դատավճռի հիման վրա պատիժը կրող անձանց դեպքում Դատարանի կողմից որոշակիացվեցին երկու դատավճիռներում՝ 2005թ. հոկտեմբերի 6-ի Զըրսթն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (թիվ.2) գործով և 2012թ. մայիսի 22-ի Սկոպպոլան ընդդեմ Իտալիայի (թիվ.3) գործով:

Բանտարկյալներին իրավունքներից զրկելը (Դատարանի նախադեպային իրավունքը) (Միացյալ Թագավորություն)

Փաստերը. անզգուշությամբ մահ պատճառելու համար ցմահ ազատազրկման դատապարտված լինելով՝ դիմումատուն կալանքի տակ գտնվելու ժամկետում զրկվել էր իր իրավունքներից այն ներպետական օրենսդրության համաձայն, որը կիրառվում էր դատապարտված և ազատազրկման ձևով նշանակված իրենց պատիժը կրող անձանց նկատմամբ: 2004թ. նա պայմանական վաղաժամկետ ազատ էր արձակվել: Դիմումատուն պնդել էր, որ որպես դատավճռի հիման վրա պատիժը կրող անձ՝ իր նկատմամբ կիրառվել է ընտրություններում քվեարկելու համընդհանուր արգելքը:

Իրավունքը. Դատարանը համարեց, որ թեև քվեարկելու իրավունքից զրկելու դեպքերը որոշելու հարցում պետությունները ունեն հայեցողության լայն շրջանակ, դրանք պետք է ծառայեն լեգիտիմ նպատակի, և պետք է պահպանվի համաչափության սկզբունքը: Ընդունելի լեգիտիմ նպատակների լայն ընտրություն կա, մինչդեռ համաչափության հասնելու համար անհրաժեշտ է փոխկապակցել պատժամիջոցը, վարքագիծը և կոնկրետ գործի հանգամանքները: Այս հարցին պետք է գնահատական տրվի հստակ դատական որոշմամբ՝ կամայականությունից խուսափելու համար: Դատարանը եզրակացրեց, որ «դատավճռի հիման վրա պատիժ կրող բոլոր անձանց նկատմամբ կիրառված համընդհանուր արգելքը», որը

սահմանվել էր «այդ բանտարկյալների նկատմամբ ինքնաբերական կերպով՝ անկախ նրանց պատժի չափից, նրանց կատարած հանցանքի բնույթից կամ ծանրությունից և դրանց առանձին հանգամանքներից», «ընդհանուր, ինքնաբերական կերպով սահմանված և չտարբերակված սահմանափակում էր»:

Եզրակացություն. խախտվել է Թիվ 1 արձանագրության 3-րդ հոդվածը (ազատ ընտրությունների իրավունք):

Աղբյուրը՝ Զըրսթեյն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (թիվ 2) գործ (Hirst v. the United Kingdom (2005թ. հոկտեմբերի 6)), [http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-70442#{"itemid":\["001-70442"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-70442#{)

Բանտարկյալներին իրավունքներից զրկելը (Դատարանի նախադեպային իրավունքը) (Իտալիա)

Փաստերը. դիմումատուին ցմահ ազատազրկման էր դատապարտվել՝ սպանության, սպանության փորձի, իր ընտանիքի անդամների նկատմամբ դաժան վերաբերմունքի և ապօրինի զենք կրելու համար: Իտալիայի օրենսդրության համաձայն՝ նրա ցմահ ազատազրկումը հանգեցրել էր ողջ կյանքի ընթացքում պետական պաշտոն զբաղեցնելու արգելքի, ինչն իր հերթին նշանակում է ընդմիջտ կորցնել քվեարկելու իրավունքը: Վճռաբեկ դատարանը մերժել էր բողոքը՝ նշելով, որ հինգ տարվանից մինչև ցմահ ազատազրկում պատժի ժամկետը հանգեցնում է իրավունքներից մշտապես զրկելուն (հանցանքի համար հինգ տարուց պակաս ժամկետով պատժի նշանակման դեպքում իրավունքից զրկված լինելու տևողությունը ընդհամենը հինգ տարի է):

Իրավունքը. 2011թ. հունվարի 18-ին Դատարանի երկրորդ բաժանմունք պալատը գտավ, որ դիմումատուին իրավունքներից զրկելը «ընդհանուր, ինքնաբերական և ոչ տարբերակված բնույթի էր», ինչին Դատարանն անորոշարժել էր նաև Զըրսթեյն գործով դատավճռում:

Եզրակացություն. խախտվել է Թիվ 1 արձանագրության 3-րդ հոդվածը (ազատ ընտրությունների իրավունք):

Ընթացքը. Իտալիայի Կառավարությունը պահանջեց, որ գործը փոխանցվի Մեծ պալատ:

Իրավունքը. Դատարանը եզրակացրեց, որ «Իտալիայում իրավունքներից չեն զրկում թեթև հանցանքների կամ այնպիսի հանցանքների համար, որոնք թեև, ըստ էության, առավել ծանր են, սակայն դրանց համար չի նշանակվել երեք տարի կամ ավելի ժամկետով ազատազրկմամբ պատիժ»: Դատարանը նաև նշել է, որ «Իտալիայի օրենսդրության համաձայն՝ հնարավոր է, որ դատապարտված անձը, ով ընդմիջտ զրկվել է քվեարկելու իրավունքից, վերականգնի այդ իրավունքը: Իր պատիժը կրելու ավարտից երեք տարի անց նա կարող է դիմել վերականգնման հարցով... Բացի այդ, փաստացիորեն կրած պատժի չափը կարող է կրճատվել՝ վաղաժամկետ ազատ արձակման մեխանիզմի համաձայն... Դատարանի կարծիքով՝ այս հնարավորությունը ցույց է տալիս Իտալիայի համակարգի՝ չափից ավելի կոշտ չլինելը»:

Դատարանը գտավ, որ «սույն գործի հանգամանքներում դիմումատուի քվեարկելու իրավունքի նկատմամբ սահմանված սահմանափակումները» չեն «խանգարել օրենսդիր մարմնի ընտրության հարցում մարդկանց կամքի ազատ արտահայտմանը» և պահպանել են «համընդհանուր ընտրական իրավունքի միջոցով մարդկանց կամքի բացահայտմանն ուղղված ընտրական գործընթացի ազնվությունն ու արդյունավետությունը»... Հետևաբար, պատասխանող կողմ հանդիսացող Կառավարության համար այս ոլորտում ունեցած հայեցողության շրջանակը չի չարաշահվել»:

Եզրակացություն. Թիվ 1 արձանագրության 3-րդ հոդվածը (ազատ ընտրությունների իրավունք) չի խախտվել:

Աղբյուրը՝ Սկոպպոլան ընդդեմ Իտալիայի (թիվ 3) գործը (Scoppola v. Italy (2012թ. մայիսի 22)), [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"dmdocnumber":\["908352"\],"itemid":\["001-111044"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

բ. Գրանցման ընթացակարգը և ընտրողների ռեգիստրը

Ընտրողների ռեգիստրի ստեղծումը քվեարկելու իրավունքի ձևակերպման աշխատանքների ընդլայնման գործընթաց է՝ իրավունակության չափանիշների կիրառմամբ: Երկրներն ունեն հայեցողության շրջանակ՝ իրավունակ ընտրողների գրանցման իրենց սեփական համակարգը սահմանելու հարցում: Այդուհանդերձ, քանի որ գրանցման գործընթացը ընտրությունների ամենավճռորոշ կողմերից մեկն է, Էական է, որ գործընթացի հիմնական առանձնահատկությունները հստակ կարգավորվեն առաջնային իրավական կարգավորման նորմերի շրջանակներում (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին II.2.ա):

Այս հարցը դիտարկվել է Մոլդովայում 2014թ. կայացած խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում (Ներկայացված է ստորև):

Ընտրողների ռեգիստրները պետք է լինեն ներառական, ճշգրիտ, թարմացվող, մշտական և թափանցիկ և պետք է պահպանեն քվեարկության սկզբունքները և տվյալների անձեռնմխելիությունը (ԺԸԱՄԻ, 2014ա. 179): Տեղական կամ կենտրոնական պետական իշխանությունները կամ ԸՄ-ները պատասխանատու են սա երաշխավորելու համար (տե՛ս նույն տեղում, 180):

Նոր կենտրոնացված ընտրական ռեգիստրը (Մոլդովա)

Նախկինում Մոլդովան վարել է խիստ ապակենտրոնացված ընտրական ռեգիստր: Գրառումները կազմվում էին տեղային մակարդակում՝ պետական վարչական մարմինների կողմից: 2014թ. Մոլդովան ձեռնամուխ եղավ ռեգիստրին առնչվող բարեփոխումների իրականացմանը, որոնց նպատակը Ընտրողների պետական ռեգիստր (ԸՊՌ) անվանումով կենտրոնացված էլեկտրոնային համակարգի ստեղծումն էր: Ինչպես արձանագրվեց ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ-ն կողմից, ԸՊՌ-ն հիմնված էր քաղաքացիական ռեգիստրի վրա, որը կառավարվում էր Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և հաղորդակցության նախարարության կողմից, մինչդեռ ԿԸՀ-ն շարունակում էր մնալ ԸՊՌ-ն վարելու համար օրենքով պատասխանատու մարմինը: Մոլդովական զեկույցողները կառուցակարգի երկակիության վերաբերյալ հայտնեցին իրենց դժգոհությունները:

Ըստ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ-ն գնահատման՝ համակարգը բավարար չափով չէր կարգավորվում, և իշխանությունները ԸՊՌ-ի գործառնական ընթացակարգերի մասին բավարար տեղեկատվություն չէին հրապարակել: ԸՂԱ-ն առաջարկեց, որ «ԸՊՌ-ն կշահեր ավելի համապարփակ կարգավորիչ շրջանակի առկայության դեպքում, որում, ի թիվս այլ բաների, անհրաժեշտ է ներառել ԸՊՌ-ի և պետական համապատասխան ռեգիստրների, մասնավորապես՝ Քաղաքացիների ռեգիստրի և Բնակչության ռեգիստրի միջև տվյալների փոխանակման հստակ մեխանիզմներ, և նախատեսել համակարգի նկատմամբ հանրային հսկողություն սահմանելու հնարավորություն»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական զեկույցը Մոլդովայում 2014թ. խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, էջ 8, www.osce.org/odihr/elections/moldova/144196?download=true

Ինչ վերաբերում է ընտրողների ռեգիստրներ ստեղծելուն և դրանք վարելուն, ապա Բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագիրքը սահմանում է, որ ռեգիստրներ միշտ պետք է լինեն, և դրանք պարբերաբար պետք է թարմացվեն (առնվազն տարին մեկ անգամ): Եթե ընտրողներից պահանջվում է գրանցվել, ապա նրանք պետք է հնարավորություն ունենան դա անել համեմատաբար երկար ժամկետի ընթացքում (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին I.1.2), որը թույլ կտա, որ հնարավորինս շատ թվով ընտրողների գրանցում: Ավելին, չպետք է խոչընդոտել իրավունակ ընտրողների գրանցմանը (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 25, պարբ. 11): Օրինակ՝ պետությունները կարող են իրականացնել հեռակա գրանցման գործընթացը դյուրացնող միջոցառումներ (Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 87) կամ գոնե թույլ տալ արտասահմանում բնակվող ընտրողներին վերադառնալ՝ գրանցվելու նպատակով: Պետք է թույլատրվի լրացուցիչ ռեգիստրի ստեղծումն այն անձանց համար, ովքեր իրավունակ են դարձել (կամ փոխել են բնակության վայրը) գրանցման և քվեարկության միջև ընկած ժամանակահատվածում: Այնուամենայնիվ, պետք է խուսափել այլ պատճառներով լրացուցիչ ցուցակների կիրառումից: Ընդհանուր առմամբ, ընտրատեղամասերին պետք է չթույլատրվի գրանցել ընտրողներին՝ բազմակի գրանցումից խուսափելու համար: Գրանցումը պետք է կասեցվի՝ մինչև ընտրությունների օրվան հնարավորինս մոտ ժամկետը (ԺԸԱՄԻ, 2014ա. 168) և չպետք է տեղի ունենա ընտրատեղամասում ընտրությունների օրը (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին I.1.2.iv):

Ընտրողների ռեգիստրի ստեղծման օրինակ կարելի է գտնել 2013թ. Ադրբեջանում կայացած նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում:

Ընտրողների ռեգիստրի ստեղծման գործընթացը (Ադրբեջան)

Ադրբեջանում ընտրողներին առնչվող գրանցումները գտնվում են ԿԸՀ-ի կողմից վարվող մշտական ռեգիստրում: Նախքան ընտրությունները՝ ընտրական պաշտոնյաները բնակարանային շրջայցերի միջոցով ստուգում են ընտրողների ցուցակները, ինչից հետո պաշտոնյաները կարող են փոփոխել տվյալները: Այդուհանդերձ, այս գործընթացը կարգավորված չէ, քանի որ դա հիմնավորված չէ իրավական նորմերի շրջանակով կամ վարչարարական կանոնակարգերով:

ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ ԸԴԱ-ն առաջարկեց, որ ԿԸՀ-ն «մշակի համապարփակ ցուցումներ, որոնցով կկարգավորվեն ընտրողների ցուցակների ստուգման և թարմացման գործընթացի ընթացակարգային և գործառնական բոլոր կողմերը՝ գործընթացի յուրաքանչյուր կողմի համար պատասխանատվությունների հստակ սահմանմամբ»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ ԸԴԱ-ն վերջնական զեկույցը Ադրբեջանի 2013թ. նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ, էջ 26,
www.osce.org/institutions/110015?download=true

Ռեգիստրներում անճշտությունները տեղ են գտնում չհիմնավորված տվյալներ գրանցելու կամ իրավունակ ընտրողներին չգրանցելու պատճառով (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 7.v): Հետևաբար, ռեգիստրները պետք է հրապարակվեն այնպես, որ ընտրողները կարողանան ստուգել՝ արդյո՞ք իրենք ընդգրկված են ցուցակներում և իրենց տվյալները ճիշտ են: Զգրանցված ընտրողները պետք է իրավունք ունենան գրանցվել ռեգիստրում: Ուստի, հրապարակումը պետք է կատարվի ժամանակին՝ նախքան ընտրությունների օրը ուղղումներ նախատեսելու և մարտահրավերները հասցեագրելու համար: Սա պետք է իրականացվի հրատապ վարչարարական ընթացակարգով (որի նկատմամբ պետք է կիրառվի դատական հսկողություն) կամ դատական ընթացակարգով (տե՛ս նույն տեղում՝ Ուղենիշներ, բաժին I.1.2.iv): Սրա նպատակը նաև ոչ իրավունակ ընտրողների քվեարկությունից խուսափելն է: Օրենքը պետք է նաև սահմանի, թե ով է փոփոխությունների, լրացումների կատարման և որոշակի տեղեկություններ հանելու պահանջ ներկայացնելու համար իրավասու և որ փաստաթղթերում (ԺԸԱՄԻ, 2014ա. 180):

Թեև միջազգային ոչ մի համաձայնագրով հստակորեն չեն առանձնացվում ընտրողների գրանցման թափանցիկությանն առնչվող պահանջները, դրանք գրանցման գործընթացի նկատմամբ կիրառելի են այնպես, ինչպես ընտրությունների բոլոր մյուս կողմերի նկատմամբ: Ընտրողների ռեգիստրները պարունակում են զգայուն անձնական տվյալներ, և միջազգային ու տարածաշրջանային համաձայնագրերի համաձայն, պետությունները պարտավոր են պաշտպանել դրանք (ՄԱԿ 2003թ., Հոդված 10, Եվրոպայի խորհուրդ, 1985ա, Հոդված 5): Գործնականում, օրենքները պետք է կարգավորեն անձնական տեղեկություններ հավաքելու գործընթացը, և յուրաքանչյուր ոք պետք է իրավունք ունենա հասկանալու, թե պետությունն ինչ տեսակի տվյալներ է հավաքում և ինչ նպատակով (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 16, պարբ. 10): Ավելին, տվյալները պետք է օգտագործվեն բացառապես այն նպատակներով, որոնց համար հավաքվել և պահվել են. դրանք պետք է լինեն ճշգրիտ և պահանջվածից ոչ ավելի (Եվրոպայի խորհուրդ, 1985ա, Հոդված 5), այսինքն՝ պետությունները չպետք է պահանջեն ավելի շատ տվյալներ, քան անհրաժեշտ է ընտրողին նույնականացնելու և նրա իրավունակությունն ապացուցելու համար: Պետությունները պետք է նաև հստակեցնեն, թե ընտրողների ռեգիստրում ընտրողներին առնչվող ինչպիսի տեղեկատվություն է հրապարակվելու (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 181):

գ. Հատուկ կարիքներ ունեցող խմբերի համար միջոցառումները

Իրավունակության մասով սահմանափակումներին առնչվող

ուղղորդող սկզբունքը պետք է լինի խտրականությունից խուսափելը: Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածով հստակ կերպով արգելվում են սահմանափակումները «ցանկացած այնպիսի հիմքով, ինչպիսիք են՝ սեռը, ռասան, մաշկի գույնը, լեզուն, կրոնը, քաղաքական կամ այլ կարծիք, ազգային կամ սոցիալական ծագումը, ազգային փոքրամասնության պատկանելը, գույքային դրությունը, ծնունդը կամ այլ կարգավիճակ»: Բացի այդ, ֆիզիկական հաշմանդամությունը, գրաճանաչությունը և կրթությունը չեն կարող հիմք լինել որակազրկման համար (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե 1981-2014թթ. ԸՄ 25, պարբ. 10):

Ինչ վերաբերում է կանանց, ապա «Կանանց քաղաքական իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածում նշվում է. «Կանայք պետք է իրավունակություն ունենան տղամարդկանց հետ հավասար պայմաններով՝ առանց խտրականության, ընտրվելու հանրության կողմից ընտրվող մարմիններում, ինչպես սահմանված է ներպետական իրավունքով»: Կանանց գրանցման համար խոչընդոտ կարող են հանդիսանալ սոցիալական, մշակութային, կրոնական կամ իրավական պատճառներ: Օրինակ՝ երեխաների խնամքից բխող պարտականությունները կարող են խոչընդոտել կանանց համար գրանցման հարմարությունների հասանելիությանը, իսկ ամուսնության պատճառով ազգանունների փոփոխումը Նույնպես կարող է խաթարել նրանց գրանցման գործընթացը (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2004թ., 25): Պետությունները կարող են իրականացնել հատուկ միջոցառումներ, որոնք կանանց համար կերաշխավորեն ընտրություններին մասնակցելու և գրանցվելու իրավունքն ու հնարավորությունը, ինչը չպետք է համարվի խտրական:

Ազգային փոքրամասնությունների բնակության վայրերում գրանցման ձևաթղթերն ու ցուցումները պետք է հասանելի լինեն իրենց լեզուներով (ԵԱՀԿ, 1999թ., Առաջարկություն թիվ 7): Մյուս կողմից, ընտրողները չպետք է պարտավորված զգան բացահայտելու ազգային փոքրամասնությանը իրենց պատկանելությունը (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին I.2.4.գ):

Գրանցման համար նախատեսված տարածքներն ու նյութերը պետք է լինեն հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար հարմար և հասանելի (ՄԱԿ 2006թ. Հոդված 29(ա)(i)): Կարող են կիրառվել, օրինակ, օժանդակ տեխնոլոգիաներ, որոնք հնարավորություն կտան հաշմանդամություն ունեցող անձանց մուտք գործել ընտրողների ռեգիստր և ստուգել իրենց տվյալները:

Ինչ վերաբերում է ՆՏԱ-ներին, ապա արդեն գոյություն ունի շարունակաբար աճող դատական նախադեպերի խումբ, որոնցով հաստատվում է, որ այս խմբին շնորհվում է քվեարկելու իրավունք, այդ թվում՝ ընտրողների ցուցակում գրանցվելու իրավունք: Ներքին

տեղահանության մասին ՄԱԿ-ի ուղենիշային սկզբունքները աներկբայորեն հաստատում են, որ ՆՏԱ-ները, «ցանկացած իրավունքից և ազատություններից օգտվելիս չպետք է ենթարկվեն խտրականության՝ ներքին տեղահանված անձ լինելու հիմքով» (Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարի գրասենյակ 2004թ. Սկզբունք 1.1): Բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագրքում առաջարկվում է, որ ՆՏԱ-ները պետք է ունենան հնարավորություն ներկայացնելու պահանջ առ այն, որ իրենց սկզբնական բնակավայրը համարվի որպես իրենց պաշտոնական բնակավայր: Այդուհանդերձ, նրանց հաճախ մերժվում է շնորհել քվեարկելու իրավունք այն պատճառով, որ նրանք չեն կարողանում ներկայացնել անձը հաստատող փաստաթուղթ կամ իրենց վերաբնակեցման վայրի տարածքում չունեն բնակության վայրի գրանցում:

Նույն հիմնախնդիրներին կարելի է ականատես լինել գնչուների (ռոմերի) դեպքում: Ալբանիայի գնչուների գրանցման հարցի առնչությամբ ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեն առաջարկեց, որ պետությունն ապահովի նույնականացման քարտերի տրամադրում այն գնչուներին, որոնք քվեարկելու իրավունքից օգտվելու համար հստակ ցանկություն կարտահայեն⁶: Դիտորդական առաքելության ղեկույցները պետք է ձգտեն բացահայտել քվեարկության իրավունքի մերժման ցանկացած պատճառ:

Չինված ուժերի ներկայացուցիչների մասով Բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագրքով խորհուրդ է տրվում, որ նրանք պետք է կարողանան քվեարկել իրենց բնակության վայրում՝ ցանկացած հնարավորության դեպքում (Վենետիկի հանձնաժողով 2002թ. Ուղենիշներ, բաժին I.3.2.xi): Հակառակ դեպքում, նպատակահարմար է նրանց գրանցել իրենց պարտականությունների կատարման վայրին ամենից մոտ գտնվող ընտրատեղամասում:

⁶ UNHRC/C/ALB/CO/2 (Ալբանիա, 2013թ.), պարբ. 23: Հասանելի է այս հասցեով՝ www.refworld.org/pdfid/5283461e4.pdf

	Ընտրողների գրանցում (չափանիշներ և բարեխիղճ գործելակերպեր)	ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԿ Հոլում (վերջնական գեկույցներ)
Ընտրողների իրավաբանությունը	Հավասար ընտրական իրավունք ապահովելու համար հոգեկան հիվանդություններ ունեցող անձանց չպետք է ընթացիկաբար գրվել ընտրելու իրավունքից: Իրավունքից զրկելու պատճառ կարող է հանդիսանալ միայն լուրջ հանցագործությունների համար դատվածությունը: Իրավունքից զրկումը պետք է ընտրվելի լինի միայն դատարանի որոշման հիմքով:	Բելառուս 2012թ., էջ 7 Ուկրաինա 2012թ., էջ 6 Սլովակ 2014թ., էջ 6 Սլովակ 2015թ., էջ 7
Կազմավորումը	Ընտրողների ռեգիստրները պետք է լինեն ճշգրիտ, ամբողջական և պետք է կանոնավոր կերպով թարմացվեն: Այն դեպքերում, երբ գրանցումը կատարվում է անձամբ, պետք է իրավասու ընտրողներին բավարար ժամանակ տրվի գրանցվելու համար: Ընտրողների ռեգիստրների կազմումը պետք է լինի կենտրոնացված՝ բազմակի գրանցումից խուսափելու համար:	Սլովակ 2015թ., էջ 8 Վրաստան 2012թ., էջ 10 Բելառուս 2012թ., էջ 8
Կազմավորումը	Ընտրողների ռեգիստրներում այն փոփոխությունները, որոնք հանգեցնում են իրավունքներից զրկվելու, պետք է հնարավորինս շուտ կատարել, և, որանք պետք է ուղղվեն տեղեկատվական արշավով: Պետք է գործեն քաղաքացիական և ընտրական ռեգիստրների միջև տվյալների փոխանակման հստակ մեխանիզմներ:	Վրաստան 2013թ., էջ 7 Սլովակ 2014թ., էջ 8
Կազմավորումը	Բազմակի գրանցումից խուսափելու համար, ընտրողների գրանցումը պետք է վերջնական տեսքի բերվի նախքան ընտրությունների օրը: Ընտրացուցակները պետք է հրապարակվեն և ներկայացվեն համարային քննարկմանը: Մակրաման տվյալները պետք է ներկայացվեն ցուցակում ամբողջական և ցուցակից հանված ընտրողների թվի մասին:	Բելառուս 2012թ., էջ 8 Սլովակ 2013թ., էջ 8 Սլովակ 2014թ., էջ 9 Սլովակ 2013թ., էջ 9 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 13 Սլովակ 2015թ., էջ 9
Հատուկ կարիք ունեցող խմբեր	Անձնական տվյալների բացահայտման գործելակերպերը պետք է ամրագրվեն և, ներդաշնակվել են տարբեր օրենքներում: Անձնական տվյալները պետք է բավարար չափով պաշտպանված լինեն: Ուղղումների և խնդիրների դեպքում, դատարանը պետք է անհապաղ որոշում ընդունի: Ընտրողների ցուցակները և այլ նյութեր պետք է հասանելի լինեն փոքրամասնությունների լեզուներով: Չպետք է մերժել ՎՏՀ-ների ընտրելու կամ գրանցվելու իրավունքը: Գեյությունը գրանցվելու համար պետք է տրամադրվեն անձը հաստատող փաստաթղթեր:	Սլովակ 2014թ., էջ 8 Սլովակ 2015թ., էջ 9 Ուկրաինա 2012թ., էջ 13 Վրաստան 2012թ., էջ 23 Վրաստան 2012թ., էջ 10 Սլովակ 2011թ., էջ 21 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 21

5. ԹԵԿՆԱԾՈՒՆԵՐԻ ԳՐԱՆՑՈՒՄ

Թեկնածուները, քաղաքական կուսակցությունները և դաշինքները ներկայացնում են ընտրողների կարծիքները և իրենց քաղաքական կողմնորոշումները: Ընտրարշավում նրանց մասնակցության նախապայման է գրանցումը: Ժողովրդավարական համակարգում ներկայացուցչական ընտրություն ապահովելու համար ընտրազանգվածի հնարավորինս բարձր տոկոսը պետք է հնարավորություն ունենա առաջադրվելու ընտրություններում՝ միևնույն ժամանակ հաշվի առնելով գոյություն ունեցող սահմանափակումները:

Հաջորդ գլխում կխոսենք ընտրություններում առաջադրվելու իրավունքի և դրա սահմանափակման, գրանցման ընթացակարգի ու հատուկ կարիքներ ունեցող՝ թերներկայացված խմբերին պատկանող թեկնածուների մասին:

ա. Առաջադրվելու իրավունքը

Համընդհանուր ընտրական իրավունքի սկզբունքի համաձայն յուրաքանչյուր քաղաքացի իրավունք ունի ընտրություններին առաջադրվելու: Այնուամենայնիվ, քանի որ սա բացարձակ իրավունք չէ, սահմանափակումներ կարող են կիրառվել: Այս սահմանափակումները կարող են հիմնվել օբյեկտիվ և ողջամիտ չափանիշների վրա, որոնք սահմանվում են օրենքով (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թ., ԸՄ 25, պարբ. 4): Որևէ սահմանափակում չպետք է անհարկի խոչընդոտի ընտրություններում մարդկանց առաջադրվելը, որպեսզի ընտրովի մարմիններում ոչ ներկայանալի վերնախավը չկարողանա ստանալ գերակա դիրք (Եվրոպայի խորհուրդ, 1985թ): Այնուամենայնիվ, սահմանափակումները կարող են լինել ավելի խիստ, քան ընտրողների իրավունակության դեպքում է և կարող են բաժանվել «ողջամիտ» և «ոչ ողջամիտ» խմբերի: Հնարավոր է լինեն դեպքեր, երբ կարելի է գրկել ընտրություններում առաջադրվելու իրավունքից:

Վենետիկի հանձնաժողովը (2002թ., Ուղենիշներ, I.1.1 բաժին) սահմանում է «ողջամիտ սահմանափակումների» ցանկը, որոնք վերաբերում են.

- տարիքին՝ նախընտրելի է, որ տարիքային սահմանափակումները լինեն նույնը, ինչ ընտրելու իրավունքի դեպքում, տարիքային սահմանափակումը կարող է լինել ավելի խիստ, բայց չպետք է լինի պակաս, քան 25 տարեկանը՝ բացառությամբ որոշ պաշտոնների դեպքում (օրինակ՝ նախագահներ կամ քաղաքապետեր), որպեսզի չափահաս երիտասարդների նկատմամբ խտրականություն չլինի,

- քաղաքացիությունը՝ տեղական ինքնակառավարման մարմիններում առաջադրվելու իրավունք կարող է շնորհվել օտարերկրացիներին (օրինական և մշտական ռեզիդենտներ), որոնք բնակվում են երկրում հինգ տարի շարունակ (Եվրոպայի խորհուրդ, 1997թ. 6(1) հոդված), արտերկրում բնակվող քաղաքացիները կարող են ձեռք բերել ընտրություններում առաջադրվելու իրավունք,
- ռեզիդենտությանը (մշտական)՝ քաղաքացիների դեպքում ռեզիդենտության ժամկետը կարող է միայն պահանջվել նշել տեղական ինքնակառավարման և տարածքային ընտրություններ ժամանակ, որը չպետք է լինի պակաս, քան վեց ամիսը:

Նման սահմանափակումների օրինակներ ներկայացված են 2013թ. Ադրբեյջանում անցկացված նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում:

Ընտրություններում առաջադրվելու հիմնական սահմանափակումներ (Վրաստան)

ԸԴԱ-ն եզրակացրեց, որ «[Ս]ահմանադրության համաձայն Վրաստանի ցանկացած քաղաքացի, որն ունի ընտրելու իրավունք, առնվազն 35 տարեկան է, ապրել է Վրաստանում առնվազն հինգ տարի, և նախքան ընտրությունները հայտարարելը առնվազն երեք տարի փաստացի բնակվել է Վրաստանում, կարող է ընտրվել որպես նախագահ: Սահմանված ռեզիդենտության պահանջները անհամաչափ են և չեն համապատասխանում միջազգային չափանիշներին»:

Ուստի, ներկայացվել են հետևյալ առաջարկությունները. «Նախագահական թեկնածուներին ներկայացվող ռեզիդենտության պահանջներն, ընդհանուր առմամբ, սահմանափակող են և պետք է վերանայվեն կամ պակասեցվեն»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն վերջնական զեկույցը Վրաստանի 2013թ. նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ, էջ 8:
www.osce.org/odihr/elections/110301?download=true

Իրավունակությանը ներկայացվող մեկ այլ ողջամիտ սահմանափակում կարող է լինել պաշտոնավարման ժամկետի կրճատումը (Տեղական ինքնակառավարման մասին եվրոպական խարտիա, պարբ. 67): Ի լրումն սրա, մի շարք պաշտոնների դեպքում կարող է որոշակի անհամատեղելիություն գոյություն ունենալ, որոնք կարող են ազդել թեկնածուի կարգավիճակի վրա, քանի որ որոշ պետական պաշտոնների դեպքում պահանջվում է անկողմնակալության դրսևավորում (օրինակ՝ դատավորների, դատախազների, ոստիկանության աշխատակիցների, ընտրական հանձնաժողովների անդամների, հարկային մարմինների կամ պաշտպանության ուժերի ներկայացուցիչների դեպքում): Նման պաշտոններ զբաղեցնող դիմումատուներից կարող է պահանջվել նախքան քարոզարշավը սկսելը հեռանալ պաշտոնից՝ շահերի բախումից խուսափելու նպատակով (տե՛ս նույն տեղում, պարբ. 55-66):

Ընտրվելու իրավունքը կարող է նաև կասեցվել: Նման սահմանափակումների պայմանները պետք է նախատեսվեն օրենքով և պետք է պահպանվի Բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագրքով սահմանված համաչափության սկզբունքը: Զաղաքական իրավունքներից զրկելու ցանկացած դեպք պետք է հիմնվի հոգեկան հիվանդության պատճառով անգործունակության կամ ծանր հանցագործության համար քրեական դատաժության վրա և կարող է կիրարկվել միայն դատարանի հստակ որոշման հիման վրա: Այնուամենայնիվ, ընտրություններում թեկնածությունը առաջադրելու իրավունքից անձին զրկելու պայմանները կարող են պակաս խիստ լինել, քան ընտրական իրավունքից զրկելը (Վենետիկի Հանձնաժողով, 2002թ. Բացատրական զեկույց, պարբ. 6.դ):

բ. Գրանցման ընթացակարգը և ընտրողների ռեգիստրը

Թեկնածուների գրանցումը, որի միջոցով ստացվում և վավերացվում են առաջադրումները, ԸՄ-ի հիմնական խնդիրներից է, որն ունի բոլոր թեկնածուներին անկողմնակալ և հավասար վերաբերմունք ցույց տալու պարտականություն (Միջազգային ԺԸԱՄԻ, 2006թ. 74, 151):

Թեկնածուներ կարող են լինել քաղաքական կուսակցությունները, կուսակցությունների կամ անհատ անձանց դաշինքները, կամ անկախ թեկնածուներ: Զաղաքական կուսակցությունները կարող են հնարավորություն ստանալ ինքնաբերաբար մասնակցելու ընտրական քարոզարշավին՝ գրանցված կուսակցությունների իրենց կարգավիճակի շնորհիվ: Այս դեպքում կուսակցությունների ձևավորման պահանջները ընտրադիտորդների համար դիտարկման հետաքրքիր ոլորտ են դառնում (տե՛ս նույն տեղում, 192): Այս պահանջները չպետք է այնքան խիստ լինեն, որ սահմանափակեն միավորումներ կազմելու ազատությունը: Ի լրումն սրա, պետությունը պետք է հավասար վերաբերմունք դրսևորի բոլոր կուսակցությունների նկատմամբ՝ անկախ նրանց գաղափարախոսական դիրքորոշումից (Միջազգային ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 192), և դրանք պետք է հնարավորություն ունենան իրենց անունից առաջադրելու թեկնածուներ: Ցանկացած պարագայում գրանցումը չպետք է չարաշահման առիթ հանդիսանա անհարմարություններ ստեղծող շարժումները ճնշելու համար, իսկ օրենքը չպետք է կիրառվի կամայականորեն կամ խտրականորեն (Զարտերի կենտրոն, 2014 թ. 109, 111): Անհատները կարող են առաջադրվել որպես անկախ կամ անկուսակցական թեկնածուներ: Զաղաքական կուսակցությունների և անկախ թեկնածուների համար պահանջները պետք է նույնը լինեն՝ վերջիններիս համար ոչ արտոնյալ պայմաններից խուսափելու նպատակով (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014 թթ., ԸՄ 25, պարբ. 17): Պետությունները կարող են նույնիսկ պարզեցնել անկախ թեկնածուների համար գրանցման ընթացակարգերը: Գրանցվելու

դեպքում ոչ ոք չպետք է ոչ արտոնյալ պայմաններում հայտնվի զուտ այն պատճառով, որ առաջադրել է իր թեկնածությունը (Նույն տեղում, պարբ. 15):

Գրանցման գործընթացը պետք է կարգավորվի դրա մեկնարկից առաջ հստակորեն սահմանված և գրանցման եղանակն ու վայրը հաստատող, ինչպես նաև գրանցումը հաստատելու մեթոդներին վերաբերող կանոններով: Գործընթացը պետք է լինի ներառական և թափանցիկ: Թեկնածուներին պետք է տրվի գրանցվելու ողջամիտ ժամանակ, ինչպես նաև՝ գրանցման ժամկետների մասին բավարար տեղեկատվություն (Միջազգային ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 192):

«Ոչ ողջամիտ սահմանափակումների» թվին են դասվում, օրինակ, քաղաքական կամ այլ կարծիքի հիման վրա, կուսակցական պատկանելության, անգրաճանաչության, կրթության, սեփականության պահանջների (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014 թթ., ԸՄ 25, պարբ. 10), տնտեսական հանգամանքների (ՄԻԳՐԳ 1994թ., 65) կամ շահերի բախման չհանգեցնող մեկ այլ պաշտոն զբաղեցնելու հիման վրա սահմանափակումները (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014 թթ., ԸՄ 25, պարբ. 16):

Գրավի պահանջները (Դատարանի նախադեպային իրավունք)

Փաստերը. դիմումատուին ցանկացել է առաջադրվել 2002թ. հունվարի խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ: Այնուամենայնիվ, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրական հանձնաժողովը մերժել էր նրա՝ որպես թեկնածու գրանցումը, քանի որ վերջինս այդ պահին չէր վճարել մոտավորապես €160 եվրոյին համարժեք ընտրական գրավը: Դիմումատուին պնդում էր, որ բավարար միջոցներ չի ունեցել այդ պահանջը կատարելու համար, քանի որ իր տարեկան եկամուտը կազմում էր մոտավորապես €140 եվրոյին համարժեք գումար: ԿԸՀ-ն անկողիտի թողնել մերժումը, իսկ նրա բողոքը Գերագույն դատարան նույնպես մերժվեց:

Իրավունքը. Դատարանը նկատեց, որ ընտրություններին վերաբերող օրենքները եվրոպական մի շարք պետություններում միջոցներ են նախատեսում լուրջ մտադրություններ չունեցող թեկնածուների առաջադրումը կանխելու նպատակով: Ավելին, պետությունները մասնակցում են գրանցված թեկնածուների քարոզարշավի ծախսերը հոգալու գործընթացին՝ մրցակիցների միջև հավասարությունը խթանելու նպատակով: Ուստի, Դատարանը եզրակացրեց, որ խնդրի առարկա օրենքը «հետապնդում էր օրինական նպատակ՝ ուղղված արդյունավետ, ճկուն ներկայացուցչության իրավունքը երաշխավորելուն՝ ընտրությունները սահմանափակելով միայն լուրջ մտադրություններ ունեցող թեկնածուներով և միևնույն ժամանակ խուսափելով պետական միջոցների անխոհեմ վատնումից»: Ավելին, Դատարանն ընդունեց, որ «երկրի օրենսդիր և դատական իշխանությունները մանրակրկիտ քննարկման են ենթարկել» Ուկրաինայում գրավի չափի հարցը, որը Եվրոպայում ամենացածրերից մեկն է: Հետևաբար, գրավը չէր կարող «համարվել սահմանված չափանիշը գերազանցող կամ այնպիսին, որ հանդիսանար վարչական կամ ֆինանսական անհաղթահարելի խոչընդոտ»՝ ընտրություններում առաջադրվել ցանկացողների համար:

Եզրակացություն. Թիվ 1 արձանագրության 3-րդ հոդվածը (ազատ ընտրությունների իրավունք) չի խախտվել:

Աղբյուր՝ Սուխովետսկին ընդդեմ Ուկրաինայի (Sukhovetsky v. Ukraine (2006թ., մարտի 28)), [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72893#{"itemid":\["001-72893"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72893#{)

Թեկնածությունը գրանցելու և մտադրության լրջությունը, ինչպես նաև ընտրողների կողմից բավարար աջակիցներ ունենալու հանգամանքը ապացուցելու համար կարելի է կիրառել լրացուցիչ պահանջներ, ինչպիսիք են՝ դրամական գրավը կամ նվազագույն թվով ստորագրություններ հավաքելը (աշխարհագրական տարածքով սահմանափակված կամ առանց դրա) (տե՛ս Նույն տեղում, 193): Մեկ այլ միջոց է ֆինանսական գրավ պահանջելը, որը պետք է հետ վերադարձվի, եթե կուսակցությունը կամ թեկնածուն գերազանցում է միավորների որոշակի շեմ (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002 թ., Ուղենիշներ, I.1.3.vi):

Սուխովետսկին ընդդեմ Ուկրաինայի գործում (2006թ. մարտի 28) Դատարանի քննությանը ներկայացվեց ֆինանսական գրավներ ներդնելու պայմանների և սահմանափակումների խնդիրը:

Թեկնածուից կարող է նաև պահանջվել հավաքել իրեն աջակցողների նվազագույն թվով ստորագրություններ: Այնուամենայնիվ, դրանց թիվը չպետք է գերազանցի ընտրատարածքի ընտրողների 1%-ը (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002 թ., Ուղենիշներ, I.1.3.ii բաժին), և ընտրողները պետք է հնարավորություն ունենան ստորագրել մեկից ավելի կուսակցության կամ թեկնածուի օգտին (Քարտերի կենտրոն, 2014 թ., 113): Հատկապես սուր խնդիր է ստորագրությունների վավերականությունը ճանաչելու ընթացակարգը: Ընդհանուր առմամբ, պետք է ստուգվեն բոլոր ստորագրությունները: Պահանջվող որոշակի թվով ստորագրությունների վավերականությունը ճանաչելու դեպքում, մնացած ստորագրություններին անդրադառնալու կարիք չկա (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 193): Վավերականության ճանաչման ընթացակարգը կարող է իրականացվել վարչական կամ դատական մարմնի կողմից, ինչը պետք է դադարեցվի քարոզարշավի սկզբում՝ բոլոր թեկնածուներին միատեսակ հնարավորություններ տրամադրելու նպատակով: Ողջ գործընթացը պետք է կուսակցության կամ թեկնածուի վստահորդների և ընտրադիտորդների քննության համար լինի բաց:

Գրանցումը մերժելը պետք է հենվի օբյեկտիվ չափորոշիչների վրա: Որևէ կոնկրետ դեպքում գրանցումը չեղյալ ճանաչելու կամ գրանցումից հանելու պատճառները պետք է անմիջապես հրապարակվեն: Նախքան թեկնածության առաջադրումը մերժելը պետք է հնարավորություն ընձեռվի շտկել մանր սխալները:

Այս հարցը շեշտադրված է Ուկրաինայում 2012թ. կայացած խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական գեկույցում:

Մանր սխալների պատճառով գրանցումը մերժելը (Ուկրաինա)

ԸՂԱ-ն նշել է, որ «ԿԸՆ-ն չներկայացված է համարել առաջադրման համար մուտքագրվող ցանկացած փաստաթուղթ, որը չի ներառել օրենքով պահանջվող բոլոր տվյալները, և մերժել է թեկնածուներին այդ փաստաթղթերը չտրամադրելու պատճառաբանությամբ: Չնայած քաղաքացիների ընտրական իրավունքները ապահովելու իր իրավասությանը, ԿԸՆ-ն չի տեղեկացրել թեկնածուներին սխալների և բացթողումների մասին՝ վերջիններին հնարավորություն չընձեռնելով ուղղել դրանք: Ընդհանուր թվով 441 առաջադրվող թեկնածուներ չեն գրանցվել՝ հիմնականում անհրաժեշտ փաստաթղթերը չներկայացնելու հիմնավորմամբ. շատերին մերժել են մանր բացթողումների պատճառով, ինչը հակասում է ԵԱՀԿ 1990թ. Կոպենհագենյան փաստաթղթի 24-րդ պարբերությանը:

Ուստի, ԸՂԱ-ն ներկայացրել է հետևյալ առաջարկությունները. «Կարելի է ներդնել ծանուցման արդյունավետ մեխանիզմներ, որոնց օգնությամբ թեկնածուները հետագայում ընտրությունների վարչարարությամբ զբաղվող մարմինների կողմից կլինեն տեղեկացված այն դեպքերի մասին, երբ իրենց առաջադրման փաստաթղթերում հայտնաբերվեն սխալներ կամ բացթողումներ՝ թույլ տալով, որ վերջիններս ուղղեն այդ սխալները»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական գեկույցը Ուկրաինայի 2012թ. խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, Էջ 14,
www.osce.org/odihr/elections/98578?download=true

Գրանցումը մերժելու դեպքում պետք է հնարավոր լինի անկախ դատական մարմնից ստանալ արդյունավետ պաշտպանության միջոց (ՄԻԳՅԳ, 1994թ., պարբ. 107): Բողոքները պետք է լսվեն սեղմ ժամկետներում, որպեսզի հնարավոր լինի նախքան ընտրություններին օրը կատարել ուղղումներ կամ գրանցել հայցվորին այն դեպքերում, երբ բողոքը դրական լուծում է ստանում (ԺԸԱՄԻ, 2014ա 193): Պետք է լինի հստակ սահմանված վերջնաժամկետ, որից հետո թեկնածուները այլևս չեն կարող բողոքարկել:

Ազատ ընտրական իրավունքի սկզբունքի համաձայն պետությունները պարտավորություն են կրում հանրությանը տրամադրել ընտրացուցակները և թեկնածուների մասին տեղեկությունները (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002 թ., Ուղեկիշներ, բաժին I.3.1.բ.): Թեկնածուների ցուցակները պետք է գրանցման գործընթացի ավարտից անմիջապես հետո հրապարակվեն և ընտրությունների օրը լինեն ընտրատեղամասերում կախված:

գ. Թերներկայացված խմբերին պատկանող թեկնածուները

Ընտրություններում առաջադրվելու իրավունքը պետք է լինի առանց խտրականության (ԵԱՀԿ, 1990ա, պարբ. 7.5): Պետությունները կարող են գործադրել հատուկ միջոցներ, որոնք մեծացնում են ավանդաբար թերներկայացված խմբերի ներգրավվածությունը:

Բոլոր պետական պաշտոններին հավակնելու իրավունքը երաշխավորված է կանանց, քանի որ սեռի հիման վրա ցանկացած խտրականությունը արգելվում է Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածով:

Դատարանի նախադեպային իրավունքի համաձայն, այս արգելքը մեկնաբանվում է Նիդերլանդների Բարեփոխված քաղաքական կուսակցությունը (Staatkundig Gereformeerde Partij) ընդդեմ Նիդերլանդների գործում (2012թ. հուլիսի 10) (տե՛ս ստորև):

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեն իր Rec(2003)3 հանձնարարականում ընդունում է, որ կանանց հավասար մասնակցությունը «քաղաքական և պետական որոշումների կայացման գործընթացում մարդու իրավունքներից լիարժեքորեն օգտվելու ինդիք է... և ժողովրդավարական հասարակության ավելի արդյունավետ գործելու համար անհրաժեշտ նախապայման է»: Խորհրդարանական վեհաժողովի Թիվ 1899 (2010) հանձնարարականում առաջ է քաշվում այն գաղափարը, որ կանանց առավել արդար և հավասարակշռված ներկայացվածության համար պետք է ներդրվեն հատուկ միջոցներ, ինչպիսիք են օրինակ՝ քվոտաները: Սույն փաստաթղթում նշված այլ միջոցներից են թեկնածուական ցուցակներում կանանց և տղամարդկանց հերթականությունը փոխելը և կանանց անունները ցուցակի վերևում զետեղելը կամ մեծամասնական համակարգում միևնույն կուսակցության թեկնածուներից կանանց և տղամարդկանց հավասար մասնակցության ապահովումը (տե՛ս նաև՝ Վենետիկի հանձնաժողով, 2006ա):

Կանանց իրավունակությունը (Դատարանի նախադեպային իրավունք)

Փաստերը. դիմումատուն որպես քաղաքական կուսակցություն գործող հոլանդական միավորում է, որը կոչվում է «Բարեփոխված բողոքական կուսակցություն»: Սա կրոնական քաղաքական կուսակցություն է, որը անմիջականորեն հենվում է «Աստծո անսխալական խոսքի վրա, ինչպես այն բացահայտված է Աստվածաշնչում» և քարոզում է Նրա բացարձակ իշխանությունը սոցիալական կյանքի բոլոր ոլորտներում: Այս կուսակցությունը հավատում է, որ չնայած բոլոր մարդկային էակները հավասար արժեք ունեն որպես Աստծո ստեղծագործություններ, այնուամենայնիվ, պետք է ընդունել, որ գոյություն ունեն բնույթի, տաղանդի, հասարակության մեջ ունեցած դիրքի և դերի հետ կապված տարբերություններ: Ուստի, կանայք, որպես մարդկային էակներ, տղամարդկանց նկատմամբ ստորադաս դիրք չեն զբաղում, սակայն նրանք չպետք է ստանան պետական պաշտոն զբաղեցնելու իրավունք: 2010թ. Հոլանդիայի գերագույն դատարանը վճռեց, որ պետությունը պարտավորություն ուներ միջոցներ ձեռնարկել ապահովելու, որ կուսակցությունը կանանց ընտրություններին առաջադրվելու իրավունք վերապահի: Վճռի կայացումից հետո կուսակցությունը հայտ ներկայացրեց Դատարան՝ պնդելով, որ խախտվել է 9-րդ հոդվածը (կրոնի ազատություն), 10-րդ հոդվածը (արտահայտվելու ազատություն) և 11-րդ հոդվածը (հավաքներ և միավորումներ կազմելու ազատություն):

Ընդունելիության մասին որոշում. չնայած Դատարանը վճռեց, որ գործը ընդունելի չէ, այնուամենայնիվ, այն կարծիք հայտնեց, որ կանանց նկատմամբ արգելքի կիրառումը կարող էր նրանց զրկել Կոնվենցիայի 1-ին արձանագրության 3-րդ հոդվածով (ազատ ընտրությունների իրավունք) և 14-րդ հոդվածով (խտրականության արգելք) սահմանված մարդու հիմնարար իրավունքներից, անկախ այն արմատացած կրոնական համոզմունքներից, որոնք նման գործողությունների համար հիմք են հանդիսացել:

Աղբյուր՝ Նիդերլանդների Բարեփոխված քաղաքական կուսակցությունն ընդդեմ Նիդերլանդների (2012թ. հուլիսի 10). [http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-112340#{"itemid":\["001-112340"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-112340#{)

Իր վերջնական զեկույցում Ուկրաինայում 2012թ. խորհրդարանական ընտրությունների ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ-ի դիտորդական առաքելությունը կանանց մասնակցությունը խթանելու նպատակով առաջարկեց միջոցներ կիրառել:

Միևնույն ժամանակ, պետք է գոյություն ունենան այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք, օրինակ՝ ընդունելի չեն համարի թեկնածուների այն ցուցակների գրանցումը, որոնք հավասարակշռորեն չեն կազմված, կամ կսահմանեն ֆինանսական տուգանքներ՝ նպատակ հետապնդելով խրախուսել կուսակցություններին կիրառելու հավասարություն ապահովող միջոցներ: Այս հարցը շեշտադրված է Ուկրաինայում 2014թ. կայացած վաղաժամկետ խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում:

Ավելին, թե ինչպես են կանայք ներկայացվում, ընդհանրապես, և ընտրական քարոզարշավի ընթացքում, ազդում է կանանց՝ որպես թեկնածու առաջադրվելու ցանկության և ընտրվելու հավանականության վրա: Ուստի, պետությունները կարող են իրականացնել վերապատրաստման և մենթորության ծրագրեր՝ կանանց առաջադրումը որպես թեկնածու խրախուսելու համար (Քարտերի կենտրոն, 2014 թ., 114):

Որոշումների կայացման գործընթացում կանանց մասնակցությունը մեծացնելու միջոցներ (Ուկրաինա)

ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ ԸՂԱ-ն նկատեց, որ չնայած Ուկրաինայի Սահմանադրության մեջ գենդերային հավասարություն զաղափարի ներկայացման նկատմամբ կուսակցությունները քիչ հետաքրքրված են դրսևորում կին թեկնածուների առաջխաղացման հարցում, և որ կուսակցությունների թեկնածուների ցուցակներում քիչ կանայք էին ներգրավվել բարձրաստիճան կամ այլ հավակնող պաշտոններում:

Դրա հիման վրա՝ ԸՂԱ-ն առաջարկեց. «Կարելի է խրախուսել քաղաքական կուսակցություններին խթանելու գենդերային հավասարությունը և վճռական գործողություններ ձեռնարկել՝ գենդերային տեսանկյունից հավասարակշիռ թեկնածուների ցուցակներ առաջադրելու, կին թեկնածուների տեսանելիությունը ընտրական քարոզարշավի ժամանակ մեծացնելու և խնդիրները իրենց օրակարգերում ինտեգրելու նպատակով: Կուսակցական ցուցակներում կին թեկնածուների առաջադրման պահանջի ներկայացումը կարելի է համարել ժամանակավոր միջոց»:

*Աղբյուր՝ ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ ԸՂԱ Բեյառուսում, 2012թ., խորհրդարանական ընտրություններ, վերջնական զեկույց, Էջ 37:
www.osce.org/odihr/elections/98578?download=true*

Գենդերային հավասարությունը խթանելու մեխանիզմներ (Ուկրաինա)

ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ ԸՂԱ-ն նշվել է, որ «2013թ. ընդունված «Քաղաքական կուսակցությունների մասին» օրենքի փոփոխությունների համաձայն՝ կուսակցական ցուցակներում կանանց համար ներդրվել է 30 տոկոս քվոտա, սակայն օրենքում որևէ անդրադարձ չի կատարվել կուսակցական ցուցակներում թեկնածուների դասա-

կարգման հարցին, ինչպես նաև՝ դրա կիրակման մեխանիզմներին»:

Դրա հիման վրա՝ ԸՀԱ-ն առաջարկել է. «Անկախ ընտրական համակարգում հնարավոր փոփոխություններից՝ խորհրդարանում կանանց բավարար չափով ներկայացված չլինելու խնդիրը պետք է լուծվի առավել խիստ կիրարկման մեխանիզմների և/կամ լրացուցիչ ժամանակավոր հատուկ միջոցների միջոցով, ինչը կարող է բոլոր թեկնածուների համար ստեղծել ավելի հավասար պայմաններ»:

Աղբյուր՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՀԱ-ն վերջնական գեկույցը Ուկրաինայի 2014թ. արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, Էջ 32, www.osce.org/odihr/elections/ukraine/132556?download=true

Բացի այդ, երեխաներ ունեցող թեկնածուները կարող են հուսալքվել իրենց թեկնածությունը առաջադրելու հարցում, քանի որ ընտրվելու դեպքում պետք է համատեղեն աշխատանքը և երեխաների խնամքը պետական պաշտոն զբաղեցնելու պարտականությունների հետ (Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրես, 2015ա, պարբ. 5): Հաճախ իրենց պետական պարտականությունների պատճառով նրանք բախվում են առավել ցածր աշխատավարձերի և նույնիսկ աշխատանքը կորցնելու հավանականության հետ: Սա կարող է հանգեցնել հարուստների և նման սահմանափակումներով ավելի քիչ կաշկանդված տարեց մարդկանց ներկայացվածության առավել բարձր մակարդակին (տե՛ս նույն տեղում, պարբ. 2): Ուստի, պետությունները պետք է մտածեն պետական պաշտոն զբաղեցնելու գրավչությունը մեծացնելուն ուղղված միջոցների շուրջ:

Հաշմանդամություն ունեցող անձինք պետք է հնարավորություն ունենան կառավարության բոլոր մակարդակներում ներգրավված այլ քաղաքացիների հետ հավասար հիմունքներով՝ որպես ընտրված ներկայացուցիչներ, մասնակցելու քաղաքական և պետական կյանքին (Եվրոպայի խորհուրդ, 1950թ., հոդված 14, ՄԱԿ, 2006թ., հոդված 29): Սա ներառում է ընտրությունների ժամանակ որպես թեկնածու քաղաքացիական նախաձեռնությամբ առաջադրվելու իրավունքը: Հարկ եղած դեպքում պետք է կիրառվեն օժանդակ և նոր տեխնոլոգիաներ՝ հաշմանդամություն ունեցող մարդկանց պաշտոն զբաղեցնելու հնարավորություն ընձեռնելու համար:

Ազգային փոքրամասնություններին պետք է իրավունք վերապահվի ընտրություններում առանց խտրականության առաջադրվելու (Եվրոպայի խորհուրդ, 1995թ., հոդված 4, ԵԱՀԿ, 1999 թ., Հանձնարարական 7): Լավագույն գործելակերպի կանոնակարգի համաձայն՝ ցուցակների և թեկնածուների մասին տեղեկությունները պետք է հասանելի լինեն փոքրամասնությունների լեզուներով՝ առնվազն այն դեպքերում, երբ նման փոքրամասնությունները բնակչության որոշակի տոկոս են կազմում: Ազգային փոքրամասնություններին ներկայացնող թեկնածուների համար կարող են հատուկ տեղեր նախատեսվել ցուցակներում՝ նրանց հավասար մասնակցությունը ապահովելու համար:

ՆՏԱ-ներին պետք է իրավունք վերապահվի ընտրություններում առաջադրվելու այլ քաղաքացիների հետ հավասար հիմունքներով (ՄԻԳՀԳ, 2004թ., սկզբունք 1.1)՝ նրանց՝ թեկնածու գրանցվելու հնարավորությունն ապահովելուն ուղղված հատուկ միջոցներ նախատեսելու միջոցով:

	Թեկնածուների գրանցում (չափանիշներ և բարելիք՝ գործելակերպեր)	ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԿ Հոլում (վերջնական գեկույցներ)
Ընտրություններում առաջադրվելու իրավունք	Երկբարձրացիությունը՝ որպես թեկնածու առաջադրվելու խոչընդոտ չափազանց սահմանափակող կարող է լինել:	Վրաստան 2013թ., էջ 9
	Քաղաքացի հանդիսացող անձանց համար որոշակի ժամկետով թեկնվելու պահանջը կարող է միայն ներկայացվել տեղական ինքնակառավարման և վարչատարածքային ընտրությունների ժամանակ:	Ուկրաինա 2012թ., էջ 6
	Բնակության նման ժամկետը չպետք է գերազանցի վեց ամիսը՝ բացառությամբ, եթե ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանելու անհրաժեշտություն կա:	Ուկրաինա 2012թ., էջ 6 Հայաստան 2013թ., էջ 9 Ադրբեջան 2013թ., էջ 9
	Ողջամիտ չէ պահանջել, որ թեկնածուն լինի կրթություն ստացած:	Ադրբեջան 2013թ., էջ 9
	Իրավունքից ցանկացած զրկում պետք է սահմանվի օրենքով և կատարվի համապատասխան սկզբունքի պահպանմամբ:	Ուկրաինա 2012թ., էջ 6 Հայաստան 2013թ., էջ 5
Գրանցման գործընթացը	Դատվածությունը չպետք է իրավական հիմք հանդիսանա, եթե այն արդեն համալել է:	Բելառուս 2012թ., էջ 8
	Թեկնածուների պետք է գրանցվելու համար տրվի բավարար ժամանակ:	Ադրբեջան 2013թ., էջ 5
	Գրանցումը պետք է ավարտված լինի մինչ ընտրական քարոզարշավի ժամկետի սկիզբը:	Մոլդովա 2011թ., էջ 9 Սերովա 2015թ., էջ 10
	Ընտրական գրավի համար պահանջվող գումարը պետք է լինի փոխհատուցման ենթակա, եթե թեկնածուն կամ կուսակցությունը հավցքում է ավելի շատ միավորներ, քան պահանջվում է: Պահանջվող գումարն ու միավորները չպետք է լինեն չափազանց բարձր:	Ուկրաինա 2012թ., էջ 13 Հայաստան 2013թ., էջ 5 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 15
	Պահանջվող ստորագրությունների թիվը չպետք է գերազանցի տվյալ ընտրատարածքի ընտրողների 1%-ը:	Մոլդովա 2015թ., էջ 10
	Ընտրողները պետք է իրավունք ունենան ստորագրել մեկից ավելի աջակցման խնդրագիր:	Մոլդովա 2014թ., էջ 9
	Վավերացման գործընթացը տվողաբար պետք է ներառի բոլոր ստորագրությունները:	Բելառուս 2012թ., էջ 9
	Գրանցման փաստաթղթերի վավերության ստուգումը պետք է բաց լինի թեկնածուների կամ նրանց ներկայացուցիչների և ընտրատնտրողների կողմից քննարկման համար:	Բելառուս 2012թ., էջ 9 Ադրբեջան 2013թ., էջ 10
	Անշունք սիսայնը չպետք է գրանցումը մերժելու համար հիմք հանդիսանա, և որանց ուղղվել պետք է թույլատրվի:	Բելառուս 2012թ., էջ 9 Ադրբեջան 2013թ., էջ 10 Ուկրաինա 2014թ. հոկտ., էջ 14

Գրանցման գործընթացը	Գրանցման մեթոդները պետք է հիմնված լինի օրենքով սահմանված օբյեկտիվ չափանիշների վրա:	Բելառուս 2012թ., էջ 9
	Վերագրանցումը պետք է սահմանափակվի միայն արտակարգ դեպքերում և պետք է լինի օրենքով հստակ և սպառիչ կերպով սահմանված:	Հայաստան 2013թ., էջ 9
	Իրավական պաշտպանության միջոցների համար պետք է տրամադրվի բավարար ժամանակ:	Արդեբեջան 2013թ., էջ 6
	Թեկնածուների ցուցակները պետք է հրապարակվեն գրանցումն ավարտելուց հետո:	Մոլդովա 2015թ., էջ 10
Հատուկ միջոցներ՝ ոչ բավարար չափով ներկայացված խմբերի համար	Ժամանակավոր հատուկ միջոցները, օրինակ՝ քվիտաներն ու թեկնածուների այլընտրանքային ցուցակները կարող են ներմուծվել կանոնաց ներկայացվածությունը խթանելու համար:	Հայաստան 2012թ., էջ 10 Ուկրաինա 2012թ., էջ 14 Մոլդովա 2015թ., էջ 10
	Նման միջոցների արդյունավետությունը պետք է ապահովվի:	Հայաստան 2012թ., էջ 10
	Զարգացման կուսակցությունները պետք է առաջադրեն ազգային փոքրամասնության թեկնածուներ՝ վեոցիներին ներկայացվածությունը խթանելու նպատակով:	Մոլդովա 2014թ., էջ 19 Ուկրաինա 2014թ. հոկտ., էջ 22
	Թեկնածուների գրանցման փաստաթղթերը պետք է տրամադրվեն նաև փոքրամասնությունների լեզուներով:	Մոլդովա 2011թ., էջ 21

6. ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԶԱՐՈՉԱՐՇԱՎՈՐ

Ընտրական քարոզարշավը ընտրողների կարծիքի ձևավորման համար առաջնային և առանցքային գործոնն է: Ուստի, չի թույլատրվում ընտրողներին հարկադրել կամ սպառնալ: Բացի այդ, ընտրողների քվեի համար պայքարելիս, թեկնածուները և քաղաքական կուսակցությունները, մասնավորապես, պետք է ունենան գործելու հավասար պայմաններ, ինչպես նաև կարծիք ունենալու և արտահայտվելու ազատություն:

Ստորև ներկայացված բաժինները անդրադառնում են ընտրական քարոզարշավին առնչվող երկու կարևոր խնդիրների:

ա. Քարոզարշավի իրականացում

Ընտրական քարոզարշավի ընթացքում բոլոր քաղաքական ուժերը և թեկնածուները պետք է ունենան քաղաքական քարոզարշավում ներգրավվելու ազատություն և իրենց ծրագրերը ընտրազանգվածի շրջանում ազատ և հավասար պայմաններում տարածելու հնարավորություն (ԺՅՄԻԳ, 1966 թ. Հոդված 25-6, ԺԸԱՄԻ 2014ա, 214): Սա ենթադրում է քարոզարշավի համար հավասար ժամանակի տրամադրում և պետության կողմից թեկնածուներին հավասար վերաբերմունքի արժանացնելու իր պարտավորության կատարում՝ հաշվի առնելով թերևորակացված խմբերի հատուկ կարիքները և հիմնարար ազատությունների տրամադրումը, և, իհարկե, թեկնածուների՝ արդար վարքագիծ դրսևորելու հանձնառություն:

Ընտրական քարոզարշավի ընթացքում բոլոր քաղաքական ուժերը և թեկնածուները պետք է ունենան քաղաքական քարոզարշավում ներգրավվելու ազատություն և ընտրազանգվածի շրջանում տարածեն իրենց ծրագրերը ազատ և հավասար պայմաններում (ԺՅՄԻԳ, 1966թ., հոդված 25-6, ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 214): Սա ենթադրում է քարոզարշավի համար հավասար ժամանակի տրամադրում և պետության կողմից թեկնածուներին հավասար վերաբերմունքի արժանացնելու պարտավորության կատարումը՝ հաշվի առնելով ոչ բավարար չափով ներկայացված խմբերի հատուկ կարիքները և հիմնարար ազատությունների տրամադրումը, և, իհարկե, թեկնածուների՝ արդար վարքագիծ դրսևորելու հանձնառություն:

Ժամկետներ

Քարոզարշավի տևողությունը բոլոր թեկնածուների համար պետք է լինի հավասար և պետք է ապահովի բավարար հնարավորություն՝ վերջիններիս արդյունավետ քարոզարշավն իրականացնելու համար: Քարոզարշավի մեկնարկը կարող է ամրագրված լինել օրենքով (ԺՅՕՄԻ 2014ա., 214, ԺՅՄԻԳ 1994, պարբ. 108):

6. ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԶԱՐՈՉԱՐՇԱՎՈՐ

Ընտրական քարոզարշավը ընտրողների կարծիքի ձևավորման համար առաջնային և առանցքային գործոնն է: Ուստի, չի թույլատրվում ընտրողներին հարկադրել կամ սպառնալ: Բացի այդ, ընտրողների քվեի համար պայքարելիս, թեկնածուները և քաղաքական կուսակցությունները, մասնավորապես, պետք է ունենան գործելու հավասար պայմաններ, ինչպես նաև կարծիք ունենալու և արտահայտվելու ազատություն:

Ստորև ներկայացված բաժինները անդրադառնում են ընտրական քարոզարշավին առնչվող երկու կարևոր խնդիրների:

ա. Քարոզարշավի իրականացում

Ընտրական քարոզարշավի ընթացքում բոլոր քաղաքական ուժերը և թեկնածուները պետք է ունենան քաղաքական քարոզարշավում ներգրավվելու ազատություն և իրենց ծրագրերը ընտրազանգվածի շրջանում ազատ և հավասար պայմաններում տարածելու հնարավորություն (ԺՅՄԻԳ, 1966 թ. Հոդված 25-6, ԺԸԱՄԻ 2014ա, 214): Սա ենթադրում է քարոզարշավի համար հավասար ժամանակի տրամադրում և պետության կողմից թեկնածուներին հավասար վերաբերմունքի արժանացնելու իր պարտավորության կատարում՝ հաշվի առնելով թերևորակացված խմբերի հատուկ կարիքները և հիմնարար ազատությունների տրամադրումը, և, իհարկե, թեկնածուների՝ արդար վարքագիծ դրսևորելու հանձնառություն:

Ընտրական քարոզարշավի ընթացքում բոլոր քաղաքական ուժերը և թեկնածուները պետք է ունենան քաղաքական քարոզարշավում ներգրավվելու ազատություն և ընտրազանգվածի շրջանում տարածել իրենց ծրագրերը ազատ և հավասար պայմաններում (ԺՅՄԻԳ, 1966թ., հոդված 25-6, ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 214): Սա ենթադրում է քարոզարշավի համար հավասար ժամանակի տրամադրում և պետության կողմից թեկնածուներին հավասար վերաբերմունքի արժանացնելու պարտավորության կատարումը՝ հաշվի առնելով ոչ բավարար չափով ներկայացված խմբերի հատուկ կարիքները և հիմնարար ազատությունների տրամադրումը, և, իհարկե, թեկնածուների՝ արդար վարքագիծ դրսևորելու հանձնառություն:

Ժամկետներ

Քարոզարշավի տևողությունը բոլոր թեկնածուների համար պետք է լինի հավասար և պետք է ապահովի բավարար հնարավորություն՝ վերջիններիս արդյունավետ քարոզարշավն իրականացնելու համար: Քարոզարշավի մեկնարկը կարող է ամրագրված լինել օրենքով (ԺՅՄԻ 2014ա., 214, ԺՅՄԻԳ 1994, պարբ. 108):

Քարոզարշավի ավարտին կարող է սահմանվել լուրջան ժամանակահատված (որը սակայն չափազանց երկար չպետք է լինի)՝ ընտրողներին հնարավորություն տալով ազատորեն և առանց ճնշումների որոշել, թե ում օգտին են քվեարկելու: (Նախարարների կոմիտե, 1999թ., հավելված, պարբ. III.1):

Պետական մարմինների կողմից թեկնածուների նկատմամբ ցուցաբերվող հավասար վերաբերմունք

Պետական մարմինները պարտավոր են իրենց գործողություններում լինել անկողմնակալ և քաղաքական կուսակցությունների ու թեկնածուների պետական ֆինանսավորման, անվճար եթերաժամի տրամադրման և քարոզարշավին առնչվող այլ հարցերում դրսևորել հավասար վերաբերմունք (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին I.2.3.ա): Մրցակիցների հավասար մակարդակը պետք է լինի օրենքով ամրագրված՝ ապահովելով հնարավորինս հստակ պայմաններ քվեաթերթիկում թեկնածուներին նշելու համար (Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 115): Իրավական կարգավորման շրջանակը պետք է բոլոր թեկնածուների նկատմամբ կիրառվի միատեսակ (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 18): ԸՄ-ում ուղղակիորեն չներգրավված պետական ծառայողները չպետք է միջամտեն ընտրական քարոզարշավին (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2003թ., 82):

Պետական մարմինների անկողմնակալության հարցը մանրամասն արծարծվել է 2013թ. Ադրբեջանում կայացած Նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում:

Հիմնարար ազատություններ

Ընտրական քարոզարշավի ընթացքում հատուկ կարևորություն ունի մարդու հիմնարար իրավունքների պահպանման հարցը: Առանձնահատուկ նշանակություն ունեն հավաքների և միավորման, սեփական կարծիք ունենալու և արտահայտվելու ազատությունները, ինչպես նաև՝ տեղաշարժի ազատությունը: Այնուամենայնիվ, այս իրավունքները կարող են ենթարկվել սահմանափակման, եթե պահպանում է համաչափության սկզբունքը, եթե դրանք բխում են հանրային շահերից և նախատեսված են օրենքով (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին II.1.բ):

Ընտրական քարոզարշավի ժամանակ պետական մարմինների անկողմնակալությունը (Ադրբեջան)

ԸԴԱ-ն դիտարկել է, որ «[ո]րոշ մրցակիցներ դժվարությունների են հանդիպել իրենց գործունեությունն իրականացնելու համար մասնավոր տարածքներ վարձակալելիս, ինչպես իրենք են պնդում՝ համայնքային իշխանությունների կողմից

գործադրված ճնշումների պատճառով: Թեկնածուներից մեկը պնդում էր, որ ոստիկանությունը խոչընդոտել է իր քարոզչական գործունեության իրականացմանը»:

ԸՂԱ-ն եզրակացրել է. «Իշխանությունները պետք է շարունակեն միջոցներ ձեռնարկել ապահովելու, որ ընտրական քարոզարշավները իրականացվեն սպառնալիքից և հաշվեհարդարի արժանանալու վախից ազատ մթնոլորտում: Իշխանությունները չպետք է հարկադրեն պետական հատվածի ծառայողներին, քարոզարշավի ակտիվիստներին և այլոց մասնակցելու գործող պաշտոնատար անձանց քարոզարշավի շրջանակներում անցկացվող միջոցառումներին, ինչպես նաև չպետք է տապալեն ընդդիմության քարոզարշավների շրջանակներում իրականացվող միջոցառումները»:

Աղբյուրը՝ ԵԱԶԿ/ԺՅՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական զեկույցը Ադրբեջանի 2013թ. Նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ, էջ 12, www.osce.org/institutions/110015?download=true

Նախևառաջ, մարդիկ պետք է ունենան քաղաքական նպատակներով միավորումներ ստեղծելու ազատություն, այդ թվում՝ ստեղծեն քաղաքական կուսակցություններ կամ հասարակական կազմակերպություններ (ՀԿ), ինչպես օրինակ՝ ընտրությունների դիտորդական առաքելություն իրականացնող խմբեր, և անդամագրվեն դրանց (Եվրոպայի խորհուրդ, 1950 թ. Հոդված 11, ՄԻԳԳ 1966 թ. Հոդված 22, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե 1981-2014թթ. ԸՄ 25, պարբ. 27):

Թեկնածուների համար առանցքային նշանակություն ունի կարծիք ունենալու և արտահայտվելու ազատությունը (Կոնվենցիայի 10-րդ հոդված), որը նրանց հնարավորություն է տալիս ազատորեն արտահայտել իրենց քաղաքական տեսակետները: Թեկնածուների քարոզարշավի նյութերի նախքան հրապարակումը ԸՄ ներկայացնելու պահանջը կարող է համարվել չափազանց սահմանափակող (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ. Բացատրական զեկույց, պարբ. 61): Կառավարության նկատմամբ ընդդիմադիր կարծիքը կամ սահմանադրական կարգը փոփոխելու կոչերը պետք է համարվեն ընդունելի, քանի որ դրանք հատուկ են ժողովրդավարական բանավեճի Էությունը: Այն ընտրական օրենքը, որն արգելում է պաշտոնյաների կամ այլ մրցակիցների հասցեին վիրավորական կամ գրպարտող ակնարկներ կատարելը, համարվում է Եվրոպական չափանիշների խախտում (տե՛ս նույն տեղում): Ավելին, ընտրողները, թեկնածուները և քաղաքական կուսակցությունները չպետք է ենթարկվեն ճնշման, սպառնալիքի կամ մանիպուլյացիայի: Եվ վերջապես, ընտրողները պետք է հնարավորություն ունենան բոլոր մրցակիցների մասին ստանալու հիմնական տեղեկությունները:

Պետությունը պետք է ապահովի հավաքների ազատությունը (տե՛ս Կոնվենցիայի 11-րդ հոդված), որը բոլոր ընտրողների և բոլոր քաղաքական ուժերի համար ներառում է հանրային վայրերում խաղաղ հավաքների ազատությունը, ինչպես նաև՝ ժողովների կամ քարոզարշավներին առնչվող միջոցառումների անցկացումը: Սահմանափակումներ կարող են կիրառվել Կոնվենցիայի 11-րդ

հողված), որը բոլոր ընտրողների և բոլոր քաղաքական ուժերի համար ներառում է հանրային վայրերում խաղաղ հավաքների ազատությունը, ինչպես նաև՝ ժողովների կամ քարոզարշավներին առնչվող միջոցառումների անցկացումը: Սահմանափակումներ կարող են կիրառվել Կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածի 2-րդ կետի հիմքով, եթե դրանք նախատեսված են «օրենքով և անհրաժեշտ են ժողովրդավարական հասարակությունում՝ ի շահ պետական անվտանգության կամ հասարակության ապահովության, անհրաժեշտ են անկարգությունները կամ հանցագործությունները կանխելու, մարդկանց առողջության կամ բարոյականության կամ այլ անձանց իրավունքներն ու ազատությունները պաշտպանելու նպատակով»:

Անթույլատրելի սահմանափակումներ են արձանագրվել 2012թ. Բելառուսում կայացած խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում:

Տեղաշարժի ազատությունը (Կոնվենցիայի թիվ 4 Արձանագրության 2-րդ հոդվածի 1-ին կետ), մասնավորապես, ենթադրում է, որ քարոզարշավի մասնակիցների և նյութերի տեղաշարժը չպետք է սահմանափակվի կամ դրանք նկատմամբ միջամտություն չպետք է ցուցաբերվի (Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 119):

Եվ վերջապես, պետությունը պետք է ապահովի թեկնածուների, քարոզարշավ իրականացնողների և նրանց աջակիցների անվտանգությունը՝ Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն: Այս հանձնառությունն իրականացնելու նպատակով թույլատրելի է անվտանգության ուժերի չափավոր և համարժեք կիրառում՝ պայմանով, որ դրանք դրսևորեն անկողմնակալություն և ձեռնպահ կմասն չափագրգիռ կողմերի և քաղաքացիների նկատմամբ սպառնալիք կիրառելուց (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 75, ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ 2003թ., 79):

Ընտրական քարոզարշավի ընթացքում հավաքների ազատության իրավունքը (Բելառուս)

ԸՂԱ-ն նշել է՝ «ընդդիմադիր թեկնածուների կողմից կազմակերպված քարոզարշավին առնչվող այն միջոցառումների ժամանակ քաղաքացիական համագգեստով ոստիկանության աշխատակիցների ներկայությունը, որոնց ընթացքում մասնակիցների երբեմն նկարահանում կամ լուսանկարում էին լրատվամիջոցներ չներկայացնող անանուն մարդիկ: Այս և այլ միջադեպերը նպաստեցին ահաբեկման և թեկնածուների, ինչպես նաև ընդդիմադիրների հետ կապ ունեցող ակտիվիստների վրա ճնշումների մթնոլորտի ստեղծմանը»:

Համապատասխանաբար, առաքելությունը ընդգծել է, որ «ընտրությունների հետ կապ ունեցող բոլոր շահագրգիռ կողմերը պետք է իրավունք ունենան ընտրությունների ընթացքում իրականացնել հավաքների ազատության իրենց իրավունքը... առանց ձեռքակալվելու սպառնալիքի»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական զեկույցը Բելառուսի 2012թ.

Այս ազատությունները և դրանց ցանկացած սահմանափակումը պետք է հստակ կարգավորվեն օրենքով, իսկ թեկնածուների կամ իշխանությունների կողմից ցանկացած խախտման համար պետք է սահմանվի համապատասխան պատժամիջոց (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ. Բացատրական զեկույց, պարբ. 19):

Թեկնածուներից ակնկալվող պատշաճ վարքագծի սկզբունքները

Իրենց ընտրական կամ քրեական իրավունքում պետությունները պետք է սահմանեն քարոզարշավի անցկացման և վարքագծի արգելված այն ձևերը, ինչպիսիք են օրինակ՝ ընտրակաշառքը (քվե ստանալու նպատակով քաղաքացիներին դրամ կամ այլ արտոնություններ տրամադրելը), քարոզարշավի ընթացքում հանդիպող բռնությունը և ահաբեկումը կամ ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելության քարոզչությունը (ԺՅՄԻԳ, 1966թ., հոդված 20(2), ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2015թ., 23): Այս կանոնները պետք է լինեն հստակ և ոչ երկիմաստ կերպով սահմանված, ինչը հնարավորություն կտա թեկնածուներին տարանջատել օրինազանց վարքագիծը (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 216): Պետք է կիրառվեն ողջամիտ պատժամիջոցներ հավասարապես բոլոր իրավախախտների նկատմամբ՝ հաշվի առնելով խախտման ծանրության աստիճանը. թեկնածուների որակագրկումը կարող է թույլատրվել սահմանափակ ժամկետով (տե՛ս նույն տեղում): Թեկնածուները չպետք է պատասխանատվության ենթարկվեն իրենց աջակիցների կողմից կատարված իրավախախտումների համար (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ. Բացատրական զեկույց, պարբ. 61): Իրավական կարգավորման շրջանակը պետք է նաև նախատեսի ընթացակարգեր քարոզարշավի ընթացքում դիմում-բողոքների և հայցադիմումների ներկայացման համար: Իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցները ենթադրում են, որ որոշումները պետք է անհապաղ ընդունվեն՝ անդառնալի վնասներից խուսափելու համար (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 215):

Մասնավորապես, պետք է արգելվի իշխող կուսակցությունների և նրանց թեկնածուների կողմից կուսակցական շահերին ծառայեցնելու նպատակով վարչական ռեսուրսների այնպիսի չարաշահումը, ինչպիսին է օրինակ՝ պետական կառավարական գրասենյակների ու սարքավորումների (օրինակ՝ հեռահաղորդակցության միջոցների) կամ պետական փոխադրամիջոցների օգտագործումը (Վենետիկի հանձնաժողով/ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2016թ., բաժին II.Բ.1.1, ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2003թ., 82): Ի լրումն սրա, եթե կառավարությունը ընտրություններից կարճ ժամանակ առաջ ներկայացրել է այնպիսի ծրագրեր, ինչպիսիք են օրինակ՝ պետական աշխատատեղեր ստեղծելու կամ ֆինանսա-

կան օգնություն տրամադրելու հետ կապված ծրագրերը, ապա պետք է մանրակրկիտ ուսումնասիրվի այն հարցը, թե արդյոք որոշ թեկնածուներ կամ կուսակցություններ, այդ ծրագրերին աջակցելու պարագայում, իրականում շահում են (ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2003թ., 82): Ընդհանուր առմամբ, պաշտոնավարման ժամանակաշրջանում ունեցած այն առավելությունը, որը կիրառելի է քարոզարշավի ընթացքում պետական պաշտոն զբաղեցնող և ծառայողական պարտականություններ իրականացնող մրցակիցների նկատմամբ (կամ կուսակցությունների ներկայացուցիչների), կարող է հանգեցնել պետության և քաղաքական կուսակցությունների միջև եղած սահմանագծի վերացմանը (ԵԱՀԿ, 1990ա, պարբ. 5.4):

Ընտրական քարոզարշավի ժամանակ պետական ծառայողներին անհարկի խրախուսելը (Հայաստան)

Հայաստանում ԸՂԱ-ն «դիտարկել է բազմաթիվ դեպքեր, երբ ՀՀԿ-ն (Հայաստանի Հանրապետական կուսակցություն) ակտիվորեն ներգրավել է ուսուցիչներին և աշակերտներին քարոզարշավի ընթացքում կազմակերպված միջոցառումներին, այդ թվում՝ դպրոցներում և/կամ դասաժամերին: ՀՀԿ-ի քարոզարշավը իրականացվել է տեղական մակարդակում՝ դպրոցի տնօրենների և ուսուցիչների ակտիվ մասնակցությամբ: Մի դեպքում, ոչ պետական համալսարաններից մեկի ռեկտորը ուսումնական դասաժամին կոչ է արել ներկաներին քվեարկել ՀՀԿ-ի թեկնածուների օգտին»: Ուստի, ԸՂԱ-ն եզրակացրեց, որ «վարչական ռեսուրսների չարաշահումը, այդ թվում՝ կրթության ոլորտի աշխատակիցների մարդկային ռեսուրսների չարաշահումը, նպաստել է քաղաքական մրցակիցների համար անհավասար հարթակի ստեղծմանը՝ հակասելով 1990թ. ԵԱՀԿ Կոպենհագենյան փաստաթղթի 7.7 պարբերությանը»:

Աղբյուր՝ ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական գեկույցը Հայաստանի 2012թ., Խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, Էջ 12, www.osce.org/odihr/elections/91643?download=true

Ավելին, պետական ծառայողների մանիպուլյացիան կամ նրանց նկատմամբ սպառնալիքը, օրինակ՝ ընտրական քարոզարշավի հանրահավաքներին մասնակցելու կամ քաղաքական կուսակցությունների օգտին վճարումներ կատարելու եղանակով, պետք է արգելվի օրենքով (Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 127):

Պետական ծառայողներին ընտրական քարոզարշավին մասնակցելու անպատեհ կոչերի օրինակ կարելի է գտնել 2012թ. Հայաստանի խորհրդարանական ընտրություններում ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական գեկույցում:

Թեկնածուները և քաղաքական կուսակցությունները կարող են նաև համաձայնվել կիրառել վարքագծի կամ ընտիր կանոններ, որոնք իրենցից ներկայացնում են այլ մրցակիցների և քաղաքացիների նկատմամբ հարգանքի, ինչպես նաև լավագույն գործելակերպի հանձնառություններ, ինչպիսիք են օրինակ՝ իրենց մրցակիցների պաստառները կամ թերթիկները չփչացնելը կամ նրանց ժողովների

կամ ցույցերի անցկացմանը չխոչընդոտելը (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 215):

Բավարար չափով չներկայացված խմբերի համար նախատեսված միջոցառումներ

Հատուկ միջոցառումներ կարող են իրականացվել ավանդաբար բավարար չափով չներկայացված (թերներկայացված) խմբերի համար՝ Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի իմաստով խտրականությունից խուսափելու և ընտրական քարոզարշավից նրանց դուրս մնալը բացառելու նպատակով:

Պետությունները կարող են հաշվի առնել կին թեկնածուների համար նախատեսված մի շարք միջոցառումներ, օրինակ՝ առաջնորդության կամ բանակցություններ վարելու թեմաներով վերապատրաստումը, մենթորական ծրագրերը կամ կարող են ավելացնել պետական ֆինանսավորումը՝ նրանց տեսանելիությունը ընտրական քարոզարշավի ժամանակ մեծացնելու համար (Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 114): Մյուս կողմից, թեկնածուները և կուսակցությունները կարող են խորհել իրենց քարոզարշավի ընթացքում գեղեցիկ հարցերը լավագույնս օգտագործելու ուղղությամբ՝ առավել թվով կին ընտրողներին իրենց կողմներգրավելու համար:

Այդ մասին նշված է 2013թ. Վրաստանի նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն վերջնական գեկույցում:

Հարկ եղած դեպքում, հասակակական վայրերը և տարածքները պետք է օժանդակ միջոցների և նոր տեխնոլոգիաների միջոցով հասանելի լինեն հաշմանդամություն ունեցող թեկնածուների քարոզարշավը իրականացնելու համար (ՄԱԿ, 2006թ., հոդված 9, 29 (ա)):

Ավելին, ազգային փոքրամասնություններին պատկանող թեկնածուները պետք է հնարավորություն ունենան ազատորեն արտահայտելու իրենց տեսակետները՝ այլ թեկնածուների հետ հավասար պայմաններում: Ազգային փոքրամասնությունների խնդիրները հնարավոր է բարձրացնել այլ թեկնածուների և կուսակցությունների միջոցով՝ այդ աշխատանքներին ներգրավելով ազգային փոքրամասնություններին, հատկապես, եթե չկա փոքրամասնություն ներկայացնող թեկնածու:

Կանանց հեղինակությունն ընտրական քարոզարշավի ընթացքում (Վրաստան)

ԸԴԱ-ն նշեց, որ «իրենց քարոզարշավների ընթացքում և նաև ընտրական հարթակներում թեկնածուները չէին բարձրացրել, մասնավորապես, կանանց վերաբերող հարցեր, իսկ բարձրացված հարցերի մեծ մասն էլ վերաբերում էր վրացական ընտանիքում կնոջ ավանդական դերին»:

Ուստի, ԸՀԱ-ն առաջարկել է. «Կուսակցությունները և թեկնածուները կարող են խորհել այն մասին, թե ինչպես կարելի է ընդգրկել գենդերային թեման իրենց քարոզարշավի ռազմավարություններում՝ թե՛ տղամարդ և թե՛ կին ընտրողների շահերը առավել լավ ներկայացնելու համար»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՀԱ-ն վերջնական գեկույցը *Վրաստանի 2013թ. նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ*, Էջ 10,
www.osce.org/odihr/elections/110301?download=true

բ. Ընտրական քարոզարշավի ֆինանսավորումը

Նախ՝ անհրաժեշտ է նշել, որ ընտրական քարոզարշավի ֆինանսավորման հարցերում պետք է զգուշավորություն դրսևորել և տեղեկացված լինել քարոզարշավների ֆինանսավորման ներպետական համակարգերի տարբերությունների մասին: Հետևաբար, այդ չափանիշներն ավելի ճիշտ է մեկնաբանել որպես կանոնակարգման սկզբունքներ կամ նպատակներ և ոչ թե՛ որպես նախասահմանված նմուշներ:

Քարոզարշավի ֆինանսավորումն ընգրկում է ընտրական նպատակների համար կատարված ուղղակի և անուղղակի ծախսերն ու ներդրումները (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2015թ., 18): Անուղղակի ֆինանսավորումը կամ բնեղենով (գույքի տեսքով կամ բնաիրային եղանակով) հատկացվող ներդրումներ են, օրինակ՝ հանրային կամ մասնավոր տարածքների կամ շինությունների տրամադրումը (օրինակ՝ փոստային ծառայություններ, եթերաժամ), ընտրական քարոզարշավի ժամանակ օգտագործվող ապրանքների և ծառայությունների համար մատակարարներին ուղղակի վճարումներ կատարելը կամ դրանց մատակարարումը՝ շուկայականից ավելի ցածր գնով, ինչպես նաև՝ շահավետ պայմաններով վարկերի տրամադրումը:

Ստորև ներկայացվող բաժիններում քննարկվելու են ընտրական քարոզարշավի ֆինանսավորման ասպեկտները, այն է՝ իրավական կարգավորման շրջանակը, մասնավոր և պետական աջակցության կանոնները, քարոզարշավի համար կատարվող ծախսերի սահմանափակումները, ինչպես նաև՝ քարոզարշավի ֆինանսական միջոցների հրապարակումը և մոնիթորինգը:

Իրավական շրջանակը

Ոլորտը կարգավորող օրենսդրությունը պետք է քաղաքական կուսակցությունների և քարոզարշավի ֆինանսավորման հարցերը կանոնակարգող դրույթներ սահմանի, որոնք կիրառելի լինեն ոչ միայն կուսակցությունների, այլև՝ անհատ թեկնածուների և ընտրված ներկայացուցիչների դեպքում (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 91): Հատկապես կարևոր է, որ քաղաքական կուսակցությունների՝ ընտրությունների հետ առնչություն չունեցող ֆինանսական միջոցների կանոնակարգումը համաձայնեցված լինի ընտրական քարոզարշավի ֆինանսա-

վորման իրավակարգավորումների հետ, որպեսզի հնարավոր չլինի այն թաքցնել «սովորական» ֆինանսավորման տակ: Իրավական կարգավորման շրջանակում պետք է հստակ սահմանվեն այն ժամկետները, որոնց ընթացքում պետք է գործեն քարոզարշավի ֆինանսավորման կանոնները: Այդ կանոնները պետք է լինեն հստակ, ոչ երկիմաստ և իրապարակման ենթակա (ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2015թ., 18, Զարտերի կենտրոն, 2014թ., 109): Կանոնակարգերը պետք է խթանեն թափանցիկությունը, ինչպես նաև ուղղված լինեն ընտրական ամբողջ գործընթացի ազնվության ապահովմանը և հավասար պայմաններ ստեղծեն բոլոր մրցակիցների համար (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 91): «Արդյունավետ, համաչափ և տարիամոգիչ պատժամիջոցներ»-ը (Նախարարների կոմիտե, 2003թ, հոդված 16) պետք է սահմանվեն քաղաքական կուսակցությունների և թեկնածուների կողմից օրենքը խախտելու համար, ինչպես նաև կոռուպցիայի դեպքում (ՄԱԿ, 2003թ., հոդվածներ 24, 26, ԺՅՄԻԳ, 1994թ., պարբ. 118): Պատժամիջոցները պետք է վերացնեն իրավախախտման արդյունքում ձեռք բերված ցանկացած արտոնություն: Խախտումների ծանրության աստիճանով պայմանավորված՝ պատժամիջոցները կարող են լինել վարչական (օրինակ՝ գույքային հետևանքներ ունեցող), իսկ լուրջ խախտումների դեպքում՝ քրեական բնույթի (ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2015թ., 22):

Մասնավոր աղբյուրներից ստացվող ֆինանսավորում

Կուսակցությունները և թեկնածուները պետք է իրավունք ունենան ընտրական նպատակների համար միջոցներ ստանալ անհատներից և իրավաբանական անձանցից: Ողջամտության սահմաններում նրանց կարող է թույլատրվել իրենց քարոզարշավի համար կատարել ներդրումներ (Նախարարների կոմիտե, 2003թ, հոդված 1, Վենետիկի հանձնաժողով, 2006թ, պարբ. 31): Ինքնավարություն ձեռք բերելու համար անհրաժեշտ է կանոնակարգերի օգնությամբ խրախուսել կուսակցություններին ձևավորելու իրենց ֆինանսական մեխանիզմները: Անհրաժեշտ է քննարկել թեկնածուների և քաղաքական կուսակցությունների, ինչպես նաև նրանց հետ փոխկապակցված անձանց կողմից մասնավոր աղբյուրներից ստացված ֆինանսավորման նկատմամբ համապատասխան սահմանափակումներ կիրառելու հիմնահարցը՝ հավասար պայմաններ ստեղծելու, անկախությունն ու թափանցիկությունը խթանելու, ինչպես նաև կոռուպցիան կանխարգելելու նպատակով (Նախարարների կոմիտե, 2003թ, հոդվածներ 3(ա), 3(բ), 6, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 25, պարբ. 19): Սահմանափակումները կարող են վերաբերել վարկերի (եթե դրանք թույլատրելի են) առավելագույն չափերին և աղբյուրներին, նվիրատվությունների ընդհանուր գումարին կամ մեկ դոնորի կողմից տրամադրված նվիրատվությունների չափերին (Զարտերի կենտրոն, 2014թ., 123): Մասնավորապես, անանուն դոնորների կողմից կատարված ներդրումները պետք է սահմանափակվեն որոշակի

շեմով՝ ապահովելու համար, որ դրանք անհարկի ազդեցություն չունենան հանրային հսկողությունից դուրս մնացած ընտրական քարոզարշավի վրա (Տեղական և տարածաշրջանային իշխանությունների կոնգրես, 2000թ., պարբ. 16): Ավելին, պետությանն ապրանքներ կամ ծառայություններ մատուցող ընկերությունների և օտարերկրյա դոնորների նվիրատվությունները պետք է սահմանափակվեն կամ դրանց նկատմամբ սահմանվի խիստ վերահսկողություն (Նախարարների կոմիտե, 2003թ, հոդված 5(բ), 7):

Պետական ֆինանսավորում

Ընտրական նպատակների իրականացման համար քաղաքական կուսակցությունները պետք է պետությունից ստանան ողջամիտ աջակցություն, ինչը թույլ կտա նրանց առանձին մասնավոր դոնորներից և նրանց շահերից լինել անկախ (Խորհրդարանական վեհաժողով, 2001թ., պարբ. 8(ա)(ii)): Այնուամենայնիվ, պետություններն ինքնին չպետք է միջամտեն քաղաքական կուսակցությունների անկախ գործունեությանը (Նախարարների կոմիտե, 2003թ, հոդված 1): Պետական օժանդակությունը կարող է օգտագործվել նաև խորհրդարանական կայունությունը խթանելու կամ այլ նպատակներով: Օրինակ՝ քաղաքական մասնակցությանը և թափանցիկությունը խթանելու համար կարող են տրամադրվել մասնավոր նվիրատվությունների չափերին հավասար սուբսիդիաներ՝ պայմանով, որ կուսակցությունը կամ թեկնածուն պահպանի տվյալների հրապարակման պահանջները: Պետական ֆինանսավորումը պետք է տրամադրվի ժամանակին, որպեսզի թեկնածուները կարողանան իրականացնել իրենց քարոզարշավը: Այն նաև պետք է հատկացվի արդարացիորեն, այսինքն՝ լինի ճշգրտորեն կամ համամասնորեն բաշխված (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղեկիշներ, բաժին 1.2.3.բ, Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 75): Համամասնորեն՝ նշանակում է, որ կուսակցությունները ֆինանսավորում են ստանում նախորդ ընտրություններում ստացված ձայների և խորհրդարանում իրենց ունեցած տեղերի հիման վրա: Բացի այդ, պետական օժանդակությունը ցանկալի է, որ տրամադրվի այն կուսակցություններին, որոնք առաջադրվել են ընտրություններին և ունեն նվազագույն քաղաքացիական հենարան, որը հնարավորություն է տալիս նոր կուսակցություններին մրցակցել արդեն իսկ կայացած կուսակցությունների հետ (Խորհրդարանական վեհաժողով, 2001թ., պարբ. 8(ա)(ii), ԵԱՀԿ, 1990ա, պարբ. 7.6):

Քարոզարշավի ծախսերի թույլատրելի սահմանները

Հավասար հնարավորություններ ստեղծելու նպատակով կարող է քննարկվել ծախսերի վերին շեմ, իսկ որոշակի տեսակի ծախսերի դեպքում՝ լիակատար արգելք (օրինակ՝ մասնավոր հեռուստատեսությամբ տրվող գովազդ) սահմանելու հարցը (Վենետիկի

հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 21): Եթե այդպես է, ապա «Ծախս» եզրույթը պետք է օրենքով հստակ սահմանված լինի, բնեղենով ծախսերը պետք է հաշվարկվեն՝ ելնելով դրանց շուկայական արժեքից, իսկ կիրառվող սահմանափակումները պետք է համադրվեն կուսակցությունների և թեկնածուների հիմնարար ազատությունների, ինչպես նաև վերջիններին կողմից արդյունավետ քարոզարշավ իրականացնելու անհրաժեշտության հետ (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2015թ., 35):

Քարոզարշավի ֆինանսավորման վերաբերյալ հաշվետվությունների հրապարակումը և մշտադիտարկումը

Թափանցիկությունը և հաշվետվողականությունը խթանելու նպատակով՝ մրցակիցները պետք է ընտրությունների օրվանից առաջ և հետո ընթերցողի համար հասկանալի ձևաչափով հրապարակեն քարոզարշավի ֆինանսավորման վերաբերյալ հաշվետվություններ (տե՛ս նույն տեղում, 20): Նման հաշվետվություններում պետք է գետեղվեն տեղեկություններ բոլոր այն մարմինների մասին, որոնք ուղղակիորեն կամ անուղղակի կերպով առնչություն ունեն քաղաքական կուսակցության հետ կամ որևէ այլ կերպ վերահսկվում են վերջինիս կողմից (Նախարարների կոմիտե, 2003թ, հոդված 11): Յուրաքանչյուր նվիրատվության բնույթն ու չափը (ֆինանսական և բնեղենով) նշելու հետ մեկտեղ՝ պետք է բացահայտվի նաև որոշակի գումարի չափը գերազանցող նվիրատվության աղբյուրը: Մինևույն ժամանակ, պետք է պահպանվի թափանցիկության և դոնորների մասին գաղտնիության միջև հավասարակշռությունը (տե՛ս նույն տեղում՝ Հոդված 12(ա), (բ), Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 127):

Ավելին, թեկնածուներից և քաղաքական կուսակցություններից պետք է պահանջվի տվյալներ տրամադրել ընտրական քարոզարշավի ֆինանսավորման, իսկ որոշ դեպքերում էլ՝ կուսակցության ֆինանսավորման մասին՝ առնվազն տարեկան կտրվածքով, որը պետք է ներկայացվի վերահսկողություն իրականացնող անկախ պետական մարմին՝ կանոնակարգերի իրականացումը մշտադիտարկելու նպատակով (Նախարարների կոմիտե, 2003թ, Հոդված 13 (ա), ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2015թ., 20): Նման մարմինների որոշումները պետք է լինեն հրապարակային, տրամադրվեն ճիշտ ժամանակին և բողոքարկման ենթակա լինեն կուսակցությունների և թեկնածուների կողմից (Քարտերի կենտրոն, 2014, 128): Մշտադիտարկում իրականացնող պետական մարմինների անկախության տեսանկյունից հատուկ կարևորություն ունեն դրանց անդամների նշանակման ընթացակարգերը, մարմինների իրավասությունների հստակ սահմանումը և բավարար բյուջեն:

Այս հայեցակետերը շեշտադրվել են 2014թ. Մոլդովայի խորհրդարանական ընտրություններում ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական գեկույցում:

Քարոզարշավի ֆինանսավորման մոնիթորինգ (Մոլդովա)

Մոլդովայում ԿԸՀ-ն ստացել է հաշվետվություններ այն մրցակիցների կողմից, որոնք հատուկ բանկային հաշիվ են բացել քարոզարշավի ծախսերի համար (սա սահմանված չէ օրենքով, բայց մրցակիցների մեծամասնության շրջանում ընդունված պրակտիկա է): ԿԸՀ-ն իրավունք ունի կիրառել նախազգուշացում, եթե հաշվետվությունները չեն ներկայացվում մինչև սահմանված վերջնաժամկետը կամ չեն համապատասխանում պահանջվող ձևաչափին, և այդ առթիվ կարող է որոշումներ ընդունել: Այդուհանդերձ, բողոքների ներկայացման դեպքում ԿԸՀ-ն հաճախ չի ունենում անհրաժեշտ միջոցներ դրանցում ներկայացված տվյալները ստուգելու համար: Նման դեպքերում, ԿԸՀ-ն բողոքները վերահասցեագրում է գլխավոր դատախազությանը, ինչպես նաև հարկային ու ոստիկանական մարմիններին, որտեղ որոշ գործեր իրենց լուծումը չեն ստանում, իսկ օրինագանցներն էլ մնում են անպատիժ:

ԸՂԱ-ն եզրակացրել է. «Կարելի է դիտարկել այնպիսի անկախ մարմին նշանակելու հարցը, որը միջոցներ և ռեսուրսներ կունենա քարոզարշավի ֆինանսավորումը վերահսկելու և ընտրախախտումների դեպքում պատժամիջոցներ կիրառելու հարցում: Այն դեպքում, երբ այդ մարմնի դերը շարունակում է կատարել ԿԸՀ-ն, նրան պետք է վերապահվի վերահսկման լիակատար իրավասություն և պարտավորություններ, և այն պետք է դրանք կիրառի ավելի վճռականորեն»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական գեկույցը Մոլդովայում 2014թ. խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, Էջ 12-14, www.osce.org/odihr/elections/moldova/144196?download=true

	Ընտրական քարտզարշավ (չափանիշներ և լավագույն գործելակերպեր)	ԳՐԵԿՈ Հղման աղբյուր ⁷	ԵԱԿԿԻԴԻԿ Հղման աղբյուր (վերջնական գերույցներ)
Քարտզարշավի իրականացումը	Քարտզարշավը պետք է մկսի բոլոր կուսակցությունների և թեկնածուների համար միևնույն ժամանակ:		Սղորվա 2014թ., էջ 10
	Պետք է ապահովվի քարտզարշավի կուսակցությունների հստակ տարանջատումը պետությունից:		Վրաստան 2012թ., էջ 13 Հայաստան 2013թ., էջ 11
	Վարչական ռեսուրսների չարաշահումը օրենքով պետք է հստակ արգելվի:	Սոսնենցով, էջ 15 Սերբիա, էջ 15	Վրաստան 2012թ., էջ 13 Ուկրաինա 2012թ., էջ 16 Հայաստան, 2013 թ., էջ 10
	Պետք է երաշխավորվեն մարդու հիմնարար իրավունքները, որոնցից են՝ արտահայտվելու և սեփական կայծից ունենալու, հավաքների, միավորումներ ստեղծելու և տեղաշարժի ազատության իրավունքները:		Հայաստան, 2012 թ., էջ 12 Ուկրաինա 2012թ., էջ 15
	Թեկնածուների ծրագրերը չպետք է հաստատվեն և փոփոխվեն ԸԱ-ի կողմից:		Բելառուս 2012թ., էջ 14
	Բոլոր մրցակիցները և յուսաց աջակիցները պետք է կարողանան քարտզարշավն իրականացնել առանց բռնության ենթարկվելու կախի:		Ուկրաինա 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 15
Հատուկ միջոցառումներ	Բռնության, ատելության կամ խտրականության դրսևորումներ հրահրող քարտզարշավի իրականացումը պետք է արգելվի:		Ուկրաինա 2012թ., էջ 15
	Կուսակցությունները և թեկնածուները կարող են դիտարկել գեներալային խնդիրներին առավել ուշադրություն ցուցաբերող ռազմավարություններ:		Վրաստան 2013թ., էջ 10
	Ֆինանսավորման կանոնները պետք է կիրառվեն թե՛ քարտզարշավի կուսակցությունների և թե՛ քարտզարշավների նկատմամբ, և ոչ միայն կուսակցությունների, այլև՝ քարտզարշավի նախաձեռնություններին առաջադրված թեկնածուների և ընտրված ներկայացուցիչների նկատմամբ:	Բոսնիա և Հերցեգովինա, էջ 18 Չեխիայի Հանրապետություն, էջ 19	
Քարտզարշավի ֆինանսավորումը	«Կիրառականություններ» կամ «ներդրումներ» հասկացությունները պետք է սահմանվեն բավական այն իմաստով, ինչը կներառի բնեղենով տրամադրվող ներդրումները:	Այսակա, էջ 20 Սոլովեյի, էջ 21 Իսպանիա, էջ 17	Վրաստան 2013թ., էջ 12

⁷ «ԳՐԵԿՈ հղման աղբյուրը» վերաբերում է երրորդ փուլի զննատման գերույցին (Թեմա 2. Կուսակցության գերույցներ), որտեղ ԳՐԵԿՈ-ն նկարագրում է կարգավորման այն կողմերը, որոնք չեն համապատասխանում չափանիշներին: Այս գերույցները ուղենիշ են հանդիսանում Թիվ Rec(2003)4 համադարարականի մեկնաբանման համար:

Քաղաքաշափ ֆինանսավորումը	Այն տրամադրությունները և թեկնածուները, որոնք խախտում են կանոնակարգերը, պետք է հավասարապես ենթարկվեն «արդյունավետ, համաչափ և տարհամոզիչ պատժամիջոցների»:	Այն տրամադրությունները, պետք է հավասարապես ենթարկվեն «արդյունավետ, համաչափ և տարհամոզիչ պատժամիջոցների»:	Չեփիայի Հանրապետություն, Էջ 21 Սյուրուկա, Էջ 24	Հայաստան 2012թ., Էջ 27 Ուկրաինա 2012թ., Էջ 18 Վրաստան 2013թ., Էջ 12
	Պետք է հաշվի առնվեն առանձին որևորի կողմից նվիրատվությունների չափի թույլատրելի սահմանները:	Պետական կամ պետության կողմից վերահսկվող մարմիններից ստացվող նվիրատվությունները պետք է արժեզվեն, իսկ պետությանը ապրանքներ կամ ծառայություններ մատուցող օտարերկրյա դրոշմերի և ընկերությունների կողմից հատկացվող նվիրատվությունների չափը պետք է սահմանափակվի կամ խստագույնս վերահսկվի:	Շվեդիա, Էջ 9	Ուկրաինա 2012թ., Էջ 18
	Պետական կամ պետության կողմից վերահսկվող մարմիններից ստացվող նվիրատվությունները պետք է արժեզվեն, իսկ պետությանը ապրանքներ կամ ծառայություններ մատուցող օտարերկրյա դրոշմերի և ընկերությունների կողմից հատկացվող նվիրատվությունների չափը պետք է սահմանափակվի կամ խստագույնս վերահսկվի:	Պետական կամ պետության կողմից վերահսկվող մարմիններից ստացվող նվիրատվությունները պետք է արժեզվեն, իսկ պետությանը ապրանքներ կամ ծառայություններ մատուցող օտարերկրյա դրոշմերի և ընկերությունների կողմից հատկացվող նվիրատվությունների չափը պետք է սահմանափակվի կամ խստագույնս վերահսկվի:	Սլովենիա, Էջ 24 Իսպանիա, Էջ 15գգ	
	Անամուն ներդրումները պետք է սահմանափակվեն:	Անամուն ներդրումները պետք է սահմանափակվեն:	Հանիա, Էջ 12 Ֆիլիպինիա, Էջ 15	
	Քաղաքական կուսակցությունները պետք է աջակցություն ստանան պետությունից, որը պետք է բաշխվի «օբյեկտիվ, արդար և ողջամիտ չափանիշների հիման վրա»:	Քաղաքական կուսակցությունները պետք է աջակցություն ստանան պետությունից, որը պետք է բաշխվի «օբյեկտիվ, արդար և ողջամիտ չափանիշների հիման վրա»:	Ֆիլիպինիա, Էջ 13 Թուրքիա, Էջ 18	Ուկրաինա 2012թ., Էջ 18 Ադրբեջան 2013թ., Էջ 13
	Պետք է քննության առնվեն ընտրությունների վրա կատարվող ծախսերի սահմանափակման միջոցներ: Այնուամենայնիվ, թեկնածուներին պետք է արդյունավետ քաղաքաշափ իրականացնելու հնարավորություն տրամադրվի:	Պետք է քննության առնվեն ընտրությունների վրա կատարվող ծախսերի սահմանափակման միջոցներ: Այնուամենայնիվ, թեկնածուներին պետք է արդյունավետ քաղաքաշափ իրականացնելու հնարավորություն տրամադրվի:	Էստոնիա, Էջ 13 Ֆիլիպինիա, Էջ 12	Բելառուս 2010թ., Էջ 11 Սլովակա 2014թ., Էջ 12
	Կուսակցություններից պահանջվում է վարել պատշաճ հաշվապահական հաշվառման փաստաթղթեր, որոնք, առնվազն տարին մեկ անգամ, պետք է ներկայացվեն վերահսկողություն իրականացնող անկախ մարմնի և պետք է հրապարակվեն:	Կուսակցություններից պահանջվում է վարել պատշաճ հաշվապահական հաշվառման փաստաթղթեր, որոնք, առնվազն տարին մեկ անգամ, պետք է ներկայացվեն վերահսկողություն իրականացնող անկախ մարմնի և պետք է հրապարակվեն:	Իռլանդիա, Էջ 22 Նորվեգիա, Էջ 20 Սլովակիա, Էջ 20 Միացյալ Թագավորություն, Էջ 24	Վրաստան, 2012թ., Էջ 14
	Բոլոր նվիրատվությունները (ֆինանսական և քննելանյալ) պետք է արձանագրվեն փաստաթղթերում՝ ներառելով տվյալներ ֆինանսավորման աղբյուրների, ինչպես նաև ներդրումների չափի մասին: Այնուամենայնիվ, որևորների մասին զարդանությունը պետք է պահպանվի:	Բոլոր նվիրատվությունները (ֆինանսական և քննելանյալ) պետք է արձանագրվեն փաստաթղթերում՝ ներառելով տվյալներ ֆինանսավորման աղբյուրների, ինչպես նաև ներդրումների չափի մասին: Այնուամենայնիվ, որևորների մասին զարդանությունը պետք է պահպանվի:	Ալբանիա, Էջ 20 Հանիա, Էջ 13 Ֆիլիպինիա, Էջ 14 Նորվեգիա, Էջ 21 Սլովենիա, Էջ 25	Վրաստան 2012թ., Էջ 16 Հայաստան 2013 թ., Էջ 12

Քարոզարշավի ֆինանսավորումը	Կուսակցություններից պահանջվում է պահել բոլոր (ուղղակի և անուղղակի) ծախսերի, յուրաքանչյուր կուսակցության ընտրական քարոզարշավի, թեկնածուների ցուցակի և թեկնածուի վերաբերյալ փաստաթղթերը:	Ֆրանսիա, էջ 26 Իդլանդիա, էջ 24 Լատվիա, էջ 19 Ամերիկային Միացյալ Նահանգներ, էջ 33	Հայաստան 2012թ., էջ 27
	Հաշվետվություններում տեղեկություններ պետք է ներառվեն քաղաքական կուսակցության հետ ուղղակի կամ անուղղակի կապեր ունեցող կամ որևէ այլ կերպ քաղաքական կուսակցության կողմից վերահսկվող բոլոր իրավասուբյեկտների մասին:	Դանիա, էջ 13 Էստոնիա, էջ 15 Ֆրանսիա, էջ 26 Սլովենիա, էջ 25 Իսպանիա, էջ 17	
	Կուսակցություններից պետք է պահանջվի առնվազն տարին մեկ անգամ համապարփակ և, հասանելի եղանակով իրապարտել իրենց քանկային հաշիվների քարվածքները:	Բելգիա, էջ 21 Գերմանիա, էջ 21 Լեհաստան, էջ 25 Սլովակիա, էջ 20	
	Հաշվետվությունները պահանջվում է ներկայացնել ընտրությունների օրվանից հետո՝ 30 օրվա ընթացքում, և, դրանք պետք է հանրության համար հասանելի լինեն համացանցում:	Չեխիայի Հանրապետություն, էջ 18 Իսլանդիա, էջ 15	Բելառուս 2012թ., էջ 12 Ուկրաինա 2012թ., էջ 18 Վրաստան 2013թ., էջ 13
	Մշտադիտարկում իրականացնող անկախ մարմնի կողմից պետք է իրականացվի քաղաքական կուսակցությունների քանկային հաշիվների և ընտրական քարոզարշավի մոնիթորինգ և վերահսկողություն, իսկ խախտումների դեպքերում՝ նաև կանոնակարգերի կիրառվում:	Չեխիայի Հանրապետություն, էջ 20 Սլովակիա, էջ 22-4 Սլովենիա, էջ 28	Վրաստան 2012թ., էջ 15 Ադրբեջան 2013թ., էջ 13 Սլովակիա, էջ 13

7. ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒՄԸ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ

Լրատվամիջոցները մեծ դեր են խաղում ժողովրդավարական հասարակություններում, քանի որ դրանք հիմնավոր կերպով նպաստում են հասարակական կարծիքը ձևավորելուն և իշխանության բաժանումը վերահսկելուն՝ դրանով իսկ ամրապնդելով ժողովրդավարական մեխանիզմները: Ընտրությունների ժամանակ լրատվամիջոցները տեղեկացնում են հանրությանն ընտրական գործընթացի մասին, վերլուծում են ընտրական քարոզարշավը, հարթակ են տրամադրում ընտրությունների շահագրգիռ կողմերին և ստանձնում են վերահսկիչ դեր: Ուստի, լրատվամիջոցներն առանցքային դեր են խաղում ընտրողների՝ տեղեկացված ընտրություն կատարելու հարցում: Դրա համար անհրաժեշտ է ՉԼՄ-ների կողմից ընտրությունների արդար, անկողմնակալ և համապարփակ լուսաբանում՝ ժամանակին արված, մանրակրկիտ և անկողմնակալ գեկույցների ձևով:

Ստորև ներկայացվող բաժիններն անդրադառնում են ընտրությունների ժամանակ ՉԼՄ-ների անկախության հիմքում ընկած պայմաններին, արդար և անկողմնակալ լուսաբանման պահանջներին, ինչպես նաև բավարար չափով չներկայացված խմբերին ու նրանց հատուկ կարիքներին:

ա.Լրատվամիջոցների անկախությունը ընտրությունների ընթացքում

Ընտրությունների վերաբերյալ բազմակարծիք և ճշգրիտ տեղեկատվություն տրամադրելու նախապայմանն է լրատվամիջոցների անկախ և անարգել աշխատելու հնարավորությունը: Մասնավորապես, դրա մեջ է մտնում պետության կողմից լրատվամիջոցներին տրամադրվող ազատ արտահայտվելու և այլ հիմնարար իրավունքների երաշխիքը, ինչպես նաև իշխանությունների չեզոք վերաբերմունքը լրատվամիջոցների, հատկապես՝ պետությանը պատկանող հանրային ՉԼՄ-ների կողմից ընտրությունների լուսաբանման նկատմամբ (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ. Ուղեցիկներ, I.2.3.ա.ii, II.1.ա բաժիններ, Նախարարների կոմիտե, 2007ա. պարբ. I.1, II.1):

Արտահայտվելու ազատությունը և հարակից իրավունքներն ընտրությունների ժամանակ

Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածով ամրագրված արտահայտվելու ազատությունը ցանկացած ժողովրդավարական հասարակության համար կարևորություն ունեցող հիմնարար ազատություններից է և պետք է շնորհվի լրատվամիջոցներին, այդ թվում՝ առցանց (տե՛ս նույն

տեղում, պարբ. 13): Լրատվամիջոցների և քաղաքացիների իրավունքների խախտման դեպքում նրանք պետք է հնարավորություն ունենան ժամանակին օգտվելու արդյունավետ պաշտպանության միջոցներից (ԺԸԱՄԻ, 2014ա., 202):

Այնուամենայնիվ, Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ արտահայտվելու ազատությունը կարող է սահմանափակվել, եթե այդ սահմանափակումները՝

«նախատեսված են օրենքով և անհրաժեշտ են ժողովրդավարական հասարակությունում ի շահ պետական անվտանգության, տարածքային ամբողջականության կամ հասարակության անվտանգության, անկարգությունները կամ հանցագործությունները կանխելու, առողջությունը կամ բարոյականությունը, ինչպես նաև այլ անձանց հեղինակությունը կամ իրավունքները պաշտպանելու, խորհրդապահական պայմաններով ստացված տեղեկատվության բացահայտումը կանխելու կամ արդարադատության հեղինակությունն ու անաչառությունը պահպանելու նպատակով»:

Հետևաբար, լրատվամիջոցները նույնպես պարտավոր են հարգել այլոց իրավունքները: Որոշ երկրներում դա կարող է դրսևորվել որոշակի ժամանակահատվածում՝ մինչև քվեարկության ավարտը կամ քարոզչությունն արգելված լինելու օրերի ընթացքում, հանրային կարծիքի հարցումների արդյունքները հրապարակելու արգելքի տեսքով (Նախարարների կոմիտե, 2007ա, պարբ. 1.7): Սա կարող է արդարացվել միայն այն դեպքում, եթե ընտրողները հնարավորություն ունեն առանց ճնշման կամ անհարկի միջամտության ձևավորել իրենց կարծիքը (ԺԸԱՄԻ, 2014ա. 230):

Չրպարտություն և վիրավորանք (Դատարանի նախադեպային իրավունք)

Փաստերը. սույն գործով դիմումատուն մեծ շրջանառություն ունեցող օրաթերթի ղեկավար է: Օրաթերթը 1993թ.-ին հրատարակել էր մի հոդված, որը քննադատում էր ժողովրդական կուսակցության մի թեկնածուի՝ Լիսաբոնի քաղաքային խորհրդի ընտրություններին մասնակցելու համար: Լիսաբոնի վերաքննիչ դատարանը որոշեց, որ դիմումատուի կողմից որոշ բառերի գործածումը, դրանք են՝ «գրոտեսկային», «ծաղրածուական» և «գռեհիկ», ակնհայտ վիրավորանք էին, որոնք անցնում էին արտահայտվելու ազատության թույլատրելի սահմանները: Դիմումատուն, ի վերջո, դատարպարտվեց զրպարտության մեղադրանքով և հարկադրված էր վճարել տուգանք և հատուցել վնասներն ու ծախսերը:

Իրավունքը. Դատարանը վերահաստատեց, որ «[ա]րտահայտվելու ազատությունը ժողովրդավարական հասարակության առանցքային հիմքերից մեկն է», և որ այն «կիրառելի է ոչ միայն այն «տեղեկությունների» կամ «գաղափարների» դեպքում, որոնք դրական են ընկալվում և համարվում են ոչ վիրավորական, այլև այն դեպքերում, երբ դրանք վիրավորական են, ցնցող կամ անհանգստություն պատճառող»: Դատարանն այնուհետև նշեց, որ. «ընդունելի քննադատության սահմանները ավելի լայն են պետական պաշտոն զբաղեցնող քաղաքական գործիչի դեպքում», որը «անխուսափելիորեն և գիտակցաբար պատրաստ է խիստ վերահսկողության ենթարկվել իր յուրաքանչյուր բառի և արարքի համար՝ թե՛ լրագրողների և թե՛ հասարակության լայն շրջանակների կողմից»: Դա կիրառելի է «հատկապես այն դեպքերում, երբ նա հրապարակային հայտարարություններ է անում, որոնք ենթակա

են քննադատության»: Դատարանը նշեց, որ «հաճախ քաղաքական պարսավանքի ոճը տարածվում է անձնական ոլորտի վրա. դրանում են կայանում քաղաքականության և գաղափարների ազատ բանավեճի վտանգները»: Դատարանն ընդգծեց, որ լրագրողները կարող են դիմել «չափազանցման կամ նույնիսկ սադրանքի որոշակի աստիճանի»:

Եզրակացություն. տեղի է ունեցել 10-րդ հոդվածի խախտում (արտահայտվելու ազատություն):

Աղբյուրը՝ Լոպես Գոմես դա Սիլվան ընդդեմ Պորտուգալիայի (Lopes Gomes da Silva v. Portugal, 28 դեկտեմբեր 2000թ.),
[http://hudoc.echr.coe.int/eng#{f:"itemid":\["001-58817"\]}\]](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{f:)

Ավելին, լրատվամիջոցների կողմից ազգային, ռասայական կամ կրոնական ատելություն հրահրող ընտրությունների լուսաբանումը պետք է արգելվի՝ համաձայն ԶԶԻՄԴ-ի 20-րդ հոդվածի 1-ին կետի, իսկ խախտումների դեպքում պետք է կիրառվեն համապատասխան պատժամիջոցներ: Մյուս կողմից, բազմակարծիք հասարակության մեջ առկա է հանդուրժողականության որոշակի աստիճան՝ սադրիչ հայտարարությունների հանդեպ, որոնք մասնավորապես ուղղված են կառավարական մարմինների, ընտրված պաշտոնյաների և ընտրապայքարի մասնակիցների դեմ (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 61): Նույնիսկ եթե հայտարարությունները վիրավորական, ցնցող կամ անհանգստացնող են, դրանք չպետք է արգելվեն կամ պատժվեն: Մասնավորապես, զրպարտող հայտարարությունները չպետք է չարաշահվեն՝ կառավարության կամ պետական հաստատությունների դեմ ուղղված քննադատությունը ճնշելու համար (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ. ԸՄ 34, պարբ. 38, 42, 47):

Զրպարտության ու վիրավորանքի մասով արտահայտվելու ազատության սահմանները Դատարանի կողմից հստակեցվել են 2000թ. դեկտեմբերի 28-ի *Լոպես Գոմես դա Սիլվան ընդդեմ Պորտուգալիայի* (Lopes Gomes da Silva v. Portugal) գործով իր վճռում:

Եթե առանձին դեպքերում այդ սահմանները գերազանցվեն, ապա զրպարտության համար պատժամիջոցները պետք է լինեն համաչափ՝ կիրառվելով միայն ավելի լուրջ դեպքերում, մինչդեռ ազատագրվում որևէ պարագայում չի կարող հանդիսանալ անհրաժեշտ միջոց (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 34, պարբ. 47):

Լրագրողների ազատ տեղաշարժը և անվտանգությունը

Բացի այդ, ընտրական գործընթացի ժամանակ լրատվամիջոցների ներկայացուցիչները պետք է ունենան ազատ տեղաշարժվելու իրավունք, որը կարող է սահմանափակվել միայն օբյեկտիվ, ողջամիտ և ոչ խտրական չափանիշների հիման վրա (տե՛ս նույն տեղում, պարբ. 44), օրինակ՝ քարոզարշավի միջոցառումների համար

լրագրողների հավատարմագրման ընթացքում՝ կարողությունների սահմանափակ լինելու պատճառով: Տեղեկատվություն փնտրելու և ստանալու ազատության հետ սերտորեն կապված է անձի անվտանգությունը: Այն ընդգրկում է լրագրողների իրավունքը, ըստ որի նրանք չպետք է ենթարկվեն ֆիզիկական և հոգեբանական բռնության, ինչպես նաև պետք է զերծ լինեն անհիմն կալանավորման և ձերբակալման դեպքերից, որոնք խոչընդոտում են ընտրական գործընթացը լուսաբանելուն, մինչդեռ իրավական դրույթների խախտման դեպքում պետք է ապահովվեն պաշտպանության համապատասխան ձևեր (տե՛ս նույն տեղում, պարբ. 23): Իրականում, լրագրողի արտահայտվելու ազատությունը հարձակումներից պաշտպանելու համար պետությունները կրում են պոզիտիվ պարտավորություն (Նախարարների կոմիտե, 2007ա. պարբ. I.2):

Պետական մարմինների չեզոք վերաբերմունքը և լրատվական բազմակարծությունը

Խմբագրական ազատությունն ապահովելու նպատակով պետական մարմինները պետք է չեզոք վերաբերմունք ցուցաբերեն լրատվամիջոցների կողմից ընտրությունները լուսաբանող հոդվածների բովանդակության նկատմամբ (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին I.3.1.ա.ii): Պետական մարմինները չպետք է միջամտեն լրագրողների և լրատվամիջոցների այլ աշխատակիցների այն գործողություններին, որոնք ընտրությունների վրա ազդեցություն ունենալու նպատակ են հետապնդում (Նախարարների կոմիտե, 2007ա, պարբ. IV.1): Պետությունը պետք է ձեռնպահ մնա այնպիսի միջոցառումներից, որոնք կարող են «կաշկանդող ազդեցություն» ունենալ կամ ուղղակիորեն հանգեցնել ինքնագրաքննության, օրինակ՝ որոշ հոդվածների հրապարակմանն ի պատասխան կրկնվող մեղադրանքներ ներկայացնելը, չհիմնավորված հարկային ստուգումներ անցկացնելը կամ թերթերի մատակարարման գործընթացին խոչընդոտելը (ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2003թ. 97, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 32, պարբ. 63):

Պետությանը պատկանող լրատվամիջոցների համար նույնպես պետք է երաշխավորվի խմբագրական ազատությունն ու անկախությունը: Պետական պաշտոնյաները չպետք է չարաշահեն իրենց ռեսուրսները կամ ազդեցության լծակները՝ լուսաբանվող նյութի բովանդակության նկատմամբ վերահսկողություն սամանելու համար. այս դեպքում պետք է տրամադրվեն բավարար ֆինանսական միջոցներ (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 34, պարբ. 16): Մասնավորապես, պետությունը չպետք է մենաշնորհ ունենա լրատվական ոլորտում և պետք է խրախուսի բազմակարծությունը (տե՛ս նույն տեղում, 40)՝ հաշվի առնելով, որ լրատվամիջոցների տեսակների ու բովանդակության բազմազանությունը կարևոր գործոն է լրատվական բազմակարծության համար (Նախարարների

կոմիտե, 2007ա. պարբ. I.2):

Պետական մարմինների չեզոք վերաբերմունքը և լրատվական բազմակարծությունը

Խմբագրական ազատությունն ապահովելու նպատակով պետական մարմինները պետք է չեզոք վերաբերմունք ցուցաբերեն լրատվամիջոցների կողմից ընտրությունները լուսաբանող հոդվածների բովանդակության նկատմամբ (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին I.3.1.ա.ii): Պետական մարմինները չպետք է միջամտեն լրագրողների և լրատվամիջոցների այլ աշխատակիցների այն գործողություններին, որոնք ընտրությունների վրա ազդեցություն ունենալու նպատակ են հետապնդում (Նախարարների կոմիտե, 2007ա. պարբ. IV.1): Պետությունը պետք է ձեռնպահ մնա այնպիսի միջոցառումներից, որոնք կարող են «կաշկանդող ազդեցություն» ունենալ կամ ուղղակիորեն հանգեցնել ինքնագրաքննության, օրինակ՝ որոշ հոդվածների հրապարակմանն ի պատասխան կրկնվող մեղադրանքներ ներկայացնելը, չհիմնավորված հարկային ստուգումներ անցկացնելը կամ թերթերի մատակարարման գործընթացին խոչընդոտելը (ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2003թ. 97, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 32, պարբ. 63):

Պետությանը պատկանող լրատվամիջոցների համար նույնպես պետք է երաշխավորվի խմբագրական ազատությունն ու անկախությունը: Պետական պաշտոնյաները չպետք է չարաշահեն իրենց ղեկավարները կամ ազդեցության լծակները՝ լուսաբանվող նյութի բովանդակության նկատմամբ վերահսկողություն սամանելու համար. այս դեպքում պետք է տրամադրվեն բավարար ֆինանսական միջոցներ (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 34, պարբ. 16): Մասնավորապես, պետությունը չպետք է մենաշնորհ ունենա լրատվական ոլորտում և պետք է խրախուսի բազմակարծությունը (տե՛ս նույն տեղում, 40)՝ հաշվի առնելով, որ լրատվամիջոցների տեսակների ու բովանդակության բազմազանությունը կարևոր գործոն է լրատվական բազմակարծության համար (Նախարարների կոմիտե, 1999թ.): Միայն նման պայմաններում ընտրողները կկարողանան բազմատեսակ տեղեկատվություն ստանալ՝ ընդլայնելով իրազեկված կարծիք ձևավորելու իրենց կարողությունը:

Պետության կողմից վերահսկվող մեծ թվով լրատվամիջոցների առկայությունը քննադատվել է ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության՝ Բելառուսի 2010թ. Նախագահական ընտրությունների մասին վերջնական զեկույցում:

Բացի այդ, պետությունները պետք է կանխեն լրատվամիջոցների ոչ պատշաճ գերիշխող դիրքը կամ կենտրոնացումը մասնավոր լրատվական խմբերի ձեռքում՝ մենաշնորհային այնպիսի իրավիճակ-

ներում, որոնք կարող են խոչընդոտել տեղեկատվական աղբյուրների և տեսակետների բազմազանության ապահովմանը (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 34, պարբ. 40): Լրատվամիջոցների սեփականության ողջ ծավալը պետք է թափանցիկ լինի, ինչը հնարավորություն կտա քաղաքացիներին հասկանալ իրենց տեղեկատվական աղբյուրներում հանդիպող հնարավոր կանխակալ դիրքորոշումները (Նախարարների կոմիտե, 1994թ., թիվ 1 ուղենիշ):

Անկախ լրատվամիջոցների բացակայությունը (Բելառուս)

Ընտրությունների դիտորդական առաքելությունը նշեց, որ չնայած պաշտոնապես հայտարարված լրատվամիջոցների մեծ թվին, «ընդհանուր առմամբ, բացակայում էր անկախ և օբյեկտիվ լրատվությունը: Այլընտրանքային տեղեկատվական աղբյուրների սակավությունը զգալիորեն նվազեցրել էր ընտրությունների ընթացքում իրազեկված ընտրություն կատարելու ընտրողների հնարավորությունը: Պետությունը վերահսկում է երկրի ողջ տարածքում հեռարձակող լրատվամիջոցները, ինչպես նաև տպագիր մամուլի տարածման ուղիները: Զաղաքական գարգացումների մասին այլընտրանքային տեսակետների արտահայտումն այդպիսով սահմանափակվել է փոքրաթիվ մասնավոր թերթերով ու համացանցով»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելություն
Բելառուսում, 2010թ. Նախագահական ընտրություններ, վերջնական գեկույց, Էջ 12. www.osce.org/odihr/elections/75713?download=true

բ. Ընտրությունների լուսաբանումը հեռարձակող լրատվամիջոցների կողմից

Ընտրական գործընթացի լուսաբանումը երկրի լրատվական ոլորտի հիմնական հատվածների, այդ թվում՝ ռադիոյի, հեռուստատեսության, մամուլի և համացանցի կողմից առանցքային նշանակություն ունի ընտրապայքարի մասնակիցների ծրագրերի և տեսակետների մասին ընտրողներին պատշաճ կերպով տեղեկացնելու համար: Համապետական մակարդակով այն ապահովելու համար լրատվամիջոցները պետք է որոշակի քայլեր ձեռնարկեն հասարակության բոլոր հատվածներին հասանելի լինելու ուղղությամբ, ներառյալ՝ գյուղական տարածքներում բնակվողների համար (Զարտերի կենտրոն, 2014թ., 140): Զանի որ հեռարձակող լրատվամիջոցները շարունակում են մնալ որպես ընտրական գործընթացի շուրջ տեղեկատվության առավել հանրամատչելի աղբյուրներ, ուստի դրանց ավելի մանրամասն անդրադարձ կկատարվի ստորև ներկայացվող ենթաբաժիններում:

Արդար, հավասարակշռված և անաչառ լրատվություն

Պետական և մասնավոր հեռարձակող լրատվամիջոցները, թեպետ օգտվում են իրենց խմբագրական ազատությունից, բայց և այնպես պարտավորվում են ընտրությունները արդար, հավասար

հավասարակշռված և անաչառ կերպով լուսաբանել, հատկապես՝ լուրերում և ընթացիկ իրադարձությունների վերաբերյալ ծրագրերում, այդ թվում՝ քննարկումների այնպիսի ձևաչափերում, ինչպիսին են՝ հարցազրույցները և բանավեճերը (Նախարարների կոմիտե, 2007ա, պարբ. II.1, 2, Վենետիկի հանձնաժողով /ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2009թ.): Լրատվամիջոցների դերը իշխանությունների կողմից ընտրությունների ժողովրդավարական գործընթացի ապահովումը շարունակաբար վերահսկելն է: Քանի որ լրատվամիջոցների առջև կարևոր խնդիր է դրված օգնելու ընտրողներին հասկանալ ընտրություններին վերաբերող հիմնական հարցերը, նրանցից նաև ակնկալվում է քննարկել, նկարագրել և վերլուծել այդ գործընթացը: Ճշգրիտ և հավասարակշռված լրատվությունը ներառում է հեռարձակման տարբեր տեսակի ձևաչափեր, ինչպիսին է օրինակ՝ թեկնածուների և քաղաքական կուսակցությունների հետ անցկացվող հրապարակային հարցազրույցությունների ներկայացումը՝ թեկնածուի անձը լուսաբանելու փոխարեն, ինչպես նաև հավասար եթերաժամի տրամադրումը:

Վերը շարադրվածի բացասական օրինակ է ծառայում 2013թ. Ադրբեյջանի Նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական գեկույցը:

Ավելին, անհրաժեշտ է խուսափել կողմնակալ լուսաբանումից կամ շահարկումներից, օրինակ՝ այնպիսի լուրեր հրապարակելուց, որոնք կարող են բացասական կամ դրական ազդեցություն ունենալ որևէ թեկնածուի վրա, կուսակցական կամ մասնավոր շահերն որպես տեղեկատվություն ներկայացնելուց, կամ թեկնածուի հեղինակությունը բարձրացնելու կամ նվազեցնելու համար գործածվող ձայնային էֆեկտները կիրառելուց (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2003թ, 94):

Ընտրությունների ոչ ճշգրիտ և կողմնակալ լուսաբանում (Ադրբեյջան)

ԸՂԱ-ն կողմից իրականացված լրատվամիջոցների մշտադիտարկման արդյունքները «վկայում էին թեկնածուների սահմանափակ լուսաբանման և բազմակարծության բացակայության մասին: Մոնիթորինգի ենթարկված հեռուստաալիքները, այդ թվում՝ ITV-ն (հանրային հեռարձակողը), իրենց հիմնական լրատվական ծրագրերի ընթացքում տրամադրել էին ընդհանուր 15 ժամ, 44 թույլ լրատվություն, միջին հաշվով՝ օրական 7 րոպե: Նշվածի 92 տոկոսը նվիրված էր գործող Նախագահին, իսկ մնացած եթերաժամը՝ մյուս ինը թեկնածուներին: Լուսաբանումն առավելապես ուղղված էր ընտրությունների տեխնիկական հարցերի վերաբերյալ տեղեկատվության տրամադրմանը: Մշտադիտարկված հեռուստաալիքներից ոչ մեկը չէր հեռարձակել այնպիսի ծրագրեր, որոնցով հնարավորություն կտար լրագրողներին, փորձագետներին կամ հանրությանը հարցեր առաջադրել թեկնածուներին (այդ թվում՝ գործող Նախագահին) կամ թեկնածուներին՝ բանավիճել միմյանց հետ»:

*Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ Ադրբեյջանում, 2013թ. Նախագահական ընտրություններ. վերջնական գեկույց, էջ 16.
www.osce.org/institutions/110015?download=true*

Կառավարության կամ պաշտոնատար անձի մասին լրատվությունը, թեև թույլատրելի է նախընտրական շրջանում, սակայն չպետք է չարաշահվի պետական մարմինների նկատմամբ արտոնյալ վերաբերմունքի դրսևորման միջոցով (Նախարարների կոմիտե, 2007ա, պարբ. II.2):

Կարգավորող մարմիններ

Ընտրական կամ լրատվամիջոցների մասին օրենքները պետք է հստակ դրույթներ պարունակեն լրատվամիջոցների կողմից ընտրությունների լուսաբանման վերաբերյալ: Այդ դրույթների խախտման դեպքերի վերացման համար պետք է հասանելի լինեն իրավական պաշտպանության արագ և հատուկ միջոցներ (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական գեկույց, պարբ. 19): Այս նպատակով, պետությունները կարող են ստեղծել անկախ կարգավորող մարմին, որը կվերահսկի գործող օրենսդրության հետ հեռարձակող ՉԼՄ-ների համապատասխանության ապահովումը, կկանոնակարգի հեռարձակման գործընթացը և խախտման դեպքում լիազորված կլինի պատժամիջոցներ կիրառել (Զարտերի կենտրոն, 2014թ., 135): Այդ մարմինը չպետք է հետապնդի քաղաքական շահ, հատկապես՝ իր անդամների նշանակման և գործունեության հարցերում, ինչպես նաև իր կառուցվածքով և որոշումներով պետք է լինի թափանցիկ (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 34, պարբ. 39): Այն պետք է ներկայացված բոլորներին ժամանակին ընթացք տա: Լրատվամիջոցները նույնպես կարող են ինքնակարգավորող մարմիններ հիմնել՝ ամբողջ լրատվական ոլորտի կամ կոնկրետ լրատվամիջոցի համար օրենսդրության հետ համապատասխանությունը ապահովելու նպատակով, իսկ լրագրողները կարող են համաձայնության գալ Էթիկայի կանոնների վերաբերյալ՝ կատարելով որակի պահպանման և թափանցիկության ընդլայնման ինքնուրույն հանձնառություններ (ԵԱՀԿ, 2008թ., 10, 22):

Կարգավորող մարմին հիմնելու անհրաժեշտության օրինակը բերվել է Մոլդովայի 2014թ. խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական գեկույցում:

Հանրային լրատվամիջոցների համար նախատեսված դրույթներ

Հանրային լրատվամիջոցները պարտավոր են պատշաճ տեղեկատվություն տրամադրել ժողովրդավարական համակարգի և ընթացակարգերի մասին: Հետևաբար, դրանց գործառնություններից մեկը պետք է լինի հանրային հարցերի նկատմամբ քաղաքացիների հետաքրքրության աճին նպաստելը և նրանց՝ ավելի ակտիվ մասնակցություն ունենալուն դրդելը (Նախարարների կոմիտե,

Լրատվամիջոցների գործունեությունը կարգավորող մարմինը (Մոլդովա)

Ընտրությունների դիտորդական առաքելությունը նշել է տարբեր հեռարձակողների, այդ թվում՝ ամենահանրահայտ հեռուստաալիքների կողմից գործող կուսակցության նկատմամբ ցուցաբերված արտոնյալ վերաբերմունքի մասին. «Prime TV-ն և Publika TV-ն անկհայտ կողմնակալություն են դրսևորել Մոլդովայի ժողովրդավարական կուսակցության (PDM) օգտին՝ թե՛ տրամադրված եթերաժամի և թե՛ բովանդակության առումով: Հեռուստաալիքներից յուրաքանչյուրը 36 տոկոսի սահմաններում այս կուսակցության մասին բացառապես դրական և չեզոք տեղեկատվություն էր հաղորդել: Ավելին, PDM-ի նախընտրական քարոզարշավի մասին հաղորդումները հաճախ ներկայացվել են ընտրությունների լուսաբանմանը նվիրված հատուկ եթերաժամերից դուրս: Բազմաթիվ լրատվական ծրագրերի միջոցով խրախուսվել էր խորհրդարանի խոսնակի գործունեությունը, որը նաև PDM-ի թեկնածու էր»:

Սակայն, ԸԴԱ-ն գնահատմամբ՝ լրատվամիջոցների գործունեությունը կարգավորող մարմինը (CCA) չի լուծել ներկայացվող իրավական պահանջներին լրատվամիջոցների համապատասխանության հարցը՝ լրատվական ծրագրերի հավասարակշռությունը, անկողմնակալությունը և ճշգրտությունը ապահովելու նպատակով. «նախքան քվեարկության օրը կայացած իր վերջին նախընտրական նիստում CCA-ն որոշեց չկիրառել լրացուցիչ, ավելի խիստ պատժամիջոցներ՝ չնայած իր մշտադիտարկման չորրորդ զեկույցում ներկայացված արդյունքներին, որոնցով բացահայտվել էին որոշ հեռարձակողների կողմից շարունակական բնույթ կրող ոչ համաչափ լուսաբանումներ»: «CCA-ի կողմից համարժեք և հետևողական պատժամիջոցներ կիրառելու այս ձախողումը նսեմացրել է նրա ընդհանուր հեղինակությունը և կասկածի տակ դրել վերահսկող մարմնի անկախությունը»:

Աղբյուր՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն վերջնական զեկույցը Մոլդովայի 2014թ. խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, Էջեր 16-18; www.osce.org/odihr/elections/moldova/144196?download=true

Մասնավորապես, հանրային լրատվամիջոցները պետք է որոշակի պարտավորություններ ստանձնեն թեկնածուներին հավասար հնարավորություն տրամադրելու հարցերում: Նրանցից կարող է պահանջվել ընտրությունների ընթացքում անվճար եթերաժամ և հարթակ տրամադրել, որը պետք է հատկացվի օրենքով սահմանված ձևաչափով, ոչ խտրական հիմունքներով և կիրառվի օբյեկտիվորեն (ԵԱՀԿ, 1990ա, պարբ. 7.8, ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 202, 229): Հավասարաչափ բաշխումը կարող է ապահովվել համամասնորեն՝ համաձայն խորհրդարանում քաղաքական կուսակցությունների զբաղեցրած տեղերի կամ վերջին ընտրություններում դրանց կողմից գրանցած արդյունքների, ինչպես նաև՝ իրականացվել խիստ համաչափորեն, այսինքն՝ անկախ այն հանգամանքից, թե վերջիններս խորհրդարանում ինչ ուժ են ներկայացնում (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղեկիշներ, բաժին I.2.3 բ): Դրա մեջ է մտնում անվճար եթերաժամի տևողությունը կամ տրամադրված հարթակը, ընտրված ժամը կամ գտնվելու վայրը, այդ թվում՝ հաշվի առնելով դիտելու կամ լսելու համար լավագույն ժամերը (ՄԻԳՀԳ, 1994թ. պարբ. 121, ԺԸԱՄԻ, 2014ա. 229): Հատկացվող եթերաժամանակը պետք է բավարար լինի, որպեսզի ընտրապայքարի բոլոր մասնակիցները արդյունավետ

մրցակցելու, իսկ ընտրողները՝ բավարար տեղեկատվություն ստանալու հնարավորություն ունենան:

Եվ վերջապես, ոչ պակաս կարևոր է այն, որ հանրային լրատվամիջոցներից կարող է պահանջվել հեռարձակել ընտրողների իրազեկմանն ուղղված հաղորդումներ: Դրա վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերում կոնկրետ դրույթ չկա, սակայն այդ կերպ պետությունները կարող են իրականացնել ընտրելու իրավունքի ապահովման իրենց պարտավորությունը, որն ամրագրված է մի շարք միջազգային պայմանագրերում (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 230):

Մասնավոր լրատվամիջոցների վերաբերյալ դրույթներ

Ինչ վերաբերում է մասնավոր լրատվամիջոցներին, ապա օրենքը պետք է խրախուսի տեսակետների բազմազանությունն ու բազմակարծությունը, թեկնածուների համար նվազագույնս մատչելի լինի, նաև պարտավորեցնի մասնավոր հեռարձակողներին արդար և անկողմնակալ եղանակով լուսաբանել ընտրական քարոզարշավները (Նախարարների կոմիտե, 2007ա, պարբ. II.1, 2, ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 202, 229, Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղեցույցներ, բաժին I.2.3.գ): Այդուհանդերձ, ընտրապայքարի մասնակիցներին անվճար եթերաժամ տրամադրելու օրենսդրական պարտավորությունը կարող է խախտել մասնավոր հեռարձակողների խմբագրական ազատությունը⁸:

Քաղաքական գովազդը հեռարձակող լրատվամիջոցներում

Քաղաքական գովազդը թույլատրված լինելու դեպքում պետք է երաշխավորվի դրա մատչելիությունն ու տրամադրման հարցերում հավասար վերաբերմունքը, այդ թվում՝ բոլոր թեկնածուների համար ապահովվի գովազդի միևնույն գինը (Նախարարների կոմիտե, 2007ա, պարբ. II.5), որը չպետք է այնքան բարձր լինի, որ նրանց համար հանդիսանա խոչընդոտ կամ խտրականության հիմք: Հատկապես այն երկրներում, որտեղ հանրային հեռարձակող լրատվամիջոցներն ավանդաբար ցուցաբերում են տարբերակված մոտեցում իշխող կուսակցության նկատմամբ, վճարովի քաղաքական գովազդը կարող է կարևոր միջոց հանդիսանալ ընդդիմադիր թեկնածուների կողմից իրենց ուղերձները ներկայացնելու համար: Սակայն, այն պետք է, որպես այդպիսին, հստակ սահմանվի և տարբերվի նորություններից կամ խմբագրական բովանդակությունից (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 229): Թեկնածուների համար

⁸ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ ԸԴԱ Մոլդովայում, 2014թ. խորհրդարանական ընտրություններ, վերջնական գեկույց, էջ 15, հասանելի է՝ www.osce.org/odihr/elections/moldova/144196?download=true, մուտք՝ հունիսի 21, 2016թ.:

հավասար պայմաններ ստեղծելու նպատակով կարող են սահմանափակվել գովազդի վրա կատարվող թույլատրելի ծախսերը (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին 1.2.3.ե):

գ. Բավարար չափով չներկայացված խմբերի համար նախատեսված միջոցառումներ

Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի համաձայն՝ լրատվամիջոցները պետք է առանց որևէ խտրականության հասանելի լինեն ընտրապայքարի յուրաքանչյուր մրցակցի համար՝ անկախ նրանց սեռից, հաշմանդամության առկայությունից կամ կարգավիճակից, այն է՝ ազգային փոքրամասնության անդամ, տեղահանված անձ կամ փախստական լինելու հանգամանքից: Ավելին, ավանդաբար թերերկայացված խմբերի համար կարող են ժամանակավորապես հատուկ միջոցներ կիրառվել՝ լրատվամիջոցներում նրանց տեսանելիությունը բարձրացնելու նպատակով:

Մասնավորապես, պետք է ապահովվի, որ տղամարդ և կին թեկնածուների վերաբերյալ տեղեկատվությունը հավասարաչափ լուսաբանվի և նրանք տեսանելի լինեն ՉԼՄ-ների կողմից: Իրականում, ընտրությունների լուսաբանման ժամանակ կին թեկնածուները շարունակաբար ավելի քիչ ուշադրության են արժանանում բոլոր տեսակի լրատվամիջոցների կողմից, և կանանց խնդիրներն ու մտահոգությունները հաճախ քննարկման կամ մեկնաբանման թեմա չեն դառնում նախընտրական քարոզարշավների ընթացքում:

Դրա օրինակն է 2012թ. Հայաստանի խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցը:

Բացի այդ, լրատվամիջոցները պետք է կին թեկնածուներին անդրադառնան ոչ խտրական եղանակով՝ ընտրվող ու ներկայացվող նկարների, ինչպես նաև ընդհանուր ոճի և օգտագործվող լեզվի առումներով: Կարգավորող մարմինները պետք է իրենց կառուցվածքով նպաստեն գեղեցիկ հավասարությանը՝ կանանց ընդգրկելով որոշումների կայացման գործընթացների մեջ (Նախարարների կոմիտե, 2013թ., Ուղենիշներ Ա.1, Բ.4):

Ազգային փոքրամասնություններով բնակեցված որոշ շրջաններում ընտրապայքարի լուսաբանումը պետք է կատարվի այդ փոքրամասնությունների լեզուներով (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2003թ, 93):

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց քաղաքական և հասարակական կյանքում մասնակցելու հնարավորություն տալու համար լրատվամիջոցներով տրամադրվող տեղեկատվությունը պետք է լինի մատչելի, այդ թվում՝ առաջարկվի ժեստերի լեզվով, տրամադրվի

«հեշտ ընթեմների և հասկանալի տեղեկատվություն» և տեղեկություններ այլ ձևաչափերով (Եվրոպայի խորհուրդ, 2015թ., 15, 21): Նման առաջարկները պետք է կատարվեն՝ հաշվի առնելով նաև պետական և մասնավոր կայքերը (տե՛ս նույն տեղում, 23):

Լրատվամիջոցների կողմից լուսաբանվող կին թեկնածուները (Հայաստան)

«ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ ԸՂԱ-ն կողմից իրականացվող լրատվամիջոցների մշտադիտարկման արդյունքում պարզվել է, որ ՀՀ-ի ընտրությունների հետ կապված իր լրատվական ծրագրերի 4 տոկոսը հատկացրել է կին թեկնածուներին և կուսակցությունների կին ներկայացուցիչներին, իսկ հանրային ռադիոն՝ 5 տոկոսը: Դա անհամաչափորեն ցածր է՝ հաշվի առնելով, որ բոլոր գրանցված թեկնածուների մոտ 21 տոկոսը կին էին, որը պայմանավորված է օրենսդիր մարմնում Հայաստանի կողմից սահմանված կանանց 30 տոկոս մասնակցություն ապահովելու նպատակակետով»:

Հետևաբար, ԸՂԱ-ն կատարեց հետևյալ առաջարկությունը. «Հանրային լրատվամիջոցները պետք է ապահովեն, որպեսզի կանայք բավարար կերպով լուսաբանվեն, որի համար նրանք կարող են ժամանակավոր հատուկ միջոցներ ձեռնարկել (ինչպես օրինակ՝ լրացուցիչ եթերաժամ տրամադրել կին թեկնածուներին, կողմերին խնդրել հարցազրույցների համար առաջադրել կին թեկնածուների, հեռարձակել հաղորդումներ քաղաքականության մեջ կանանց մասնակցության մասին)՝ քաղաքականության մեջ կանանց մասնակցությունը խթանելու նպատակով»:

Աղբյուր՝ ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական գեկույցը Հայաստանի 2012թ. խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, վերջնական գեկույց, էջ 17, 28, www.osce.org/odihr/elections/91643?download=true

	Ընտրությունների լուսաբանումը լրատվամիջոցների կողմից (չափանիշներ և լավագույն գործելակերպեր)	ԵԱԶԿ/ԺՅՄԻԳ ԸԴՂ Հոլման արբյուր (վերջնական գեկույցներ)
Ազատ և անկաշկանդ լրատվամիջոցներ	Արտահայտվելու ազատությունը պետք է երաշխավորված լինի իրավական համակարգում՝ համաձայն միջազգային չափանիշների:	Բելառուս 2012թ., էջ 13 Սրբոլով 2013թ., էջ 6
	Պետությունները պետք է դիտարկեն գրադարության ապացրեականացման ընտրությունները և խուսափեն, ասկայն առանց չառախուր դիտարկության, սուտ հայտարարությունների հրապարակումից: Երեսման օրենսգրքերը պետք է կրոտակի միայն առանձնապես ծանր դեպքերում, իսկ ազատագրկունը որևէ պարագայում չի կարող հանդիսանալ անհրաժեշտ միջոց:	Բելառուս 2012թ., էջ 13 Սրբոլով 2013թ., էջ 14
	Ազատ, գրաքննության չենթարկվող և անարգել գործող ՀԼՄ-ները կարևոր դեր ունեն ցանկացած հասարակության մեջ՝ կարծիքի և արտահայտվելու ազատության ապահովման հարցում:	Բելառուս 2012թ., էջ 13 Սրբոլով 2014թ., էջ 14 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 19
	Լրատվամիջոցների ուղղորում չպետք է գործի պետական մեաշխոթի: Պետությունը պետք է իրախուսի լրատվամիջոցների բազմակարծությունը և համապատասխան միջոցներ ձեռնարկի՝ կանխելու համար ոչ պատշաճ գերիշխող դիրքը կամ դրանց կենտրոնացումը մասնավոր լրատվական խմբերի ձեռքում:	Ուկրաինա 2012թ., էջ 19 Սրբոլով 2014թ., էջ 14 Սրբոլով 2015թ., էջ 15
	Հանրային հեռարձակման ծառայությունները պետք է գործեն անկախ և ունենան խմբագրական ազատություն: Երանց պետք է տրամադրվեն բավարար ֆինանսական միջոցներ:	Ուկրաինա 2012թ., էջ 20 Սրբոլով 2014թ., էջ 16
	Պետությունները պետք է ընդունեն ճանաչված իրավունքների իրագործմանն ուղղված օրենքներ և պաշտպանության մարջնի ու արդյունավետ միջոցներ երաշխավորեն բոլոր այն անձանց համար, որոնց իրավունքները խախտվել են:	Հայաստան 2012թ., էջ 27 Սրբոլով 2014թ., էջ 18 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 19
	Վերահսկող մարմինները պետք է իրենց կառուցվածքով լինեն բազմակարծիք, անկախ և պատշաճ ու արդյունավետ մեախուսեն օրենքի իրականացումը, այդ թվում՝ լրագրված լինեն խախտումների դեպքում լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների նկատմամբ կրոտաել պատժամիջոցներ:	Բելառուս 2012թ., էջ 14 Վրաստան 2012թ., էջ 19 Սրբոլով 2014թ., էջ 17 Սրբոլով 2015թ., էջ 16

Հավասարակշռված և անկողմնակալ տատվական տուգանքներ	Լրատվամիջոցները պետք է խրախուսվեն ձեռնարկելու ինքնակարգավորման միջոցներ՝ անկողմնակալ, բազմազան տատվածություն ապահովելու համար:	Մոլորվա 2014թ., էջ 17
	Լրատվամիջոցները պետք է հասանելի լինեն առանց խոչընդոտների և ոչ խտրական հիմունքներով: Մնախի թեկնածուների նկատմամբ պետք է ցուցաբերվի ներառական մոտեցում:	Բեյառու 2012թ., էջ 14 Վրաստան 2013թ., էջ 14
	Հեռարձակող տատվամիջոցները պետք է անաչառ և հավասարակշռված կերպով հաղորդեն բոլոր թեկնածուների քաղաքականական մասին:	Բեյառու 2012թ., էջ 15 Հայաստան 2013թ., էջ 15
	Լրատվամիջոցների տուգանքները պետք է ընդգրկի տատվածություն, հարցազրույցներ, բանավեճեր/թոք-շոուներ և վերլուծական հաղորդումներ:	Արդենյան 2013թ., էջ 14 Վրաստան 2013թ., էջ 14
	Պաշտոնատար անձի գործունեության տուգանքներն իրենց պետք է տարբերակվեն կրթական պատմական պատմականությունները և քաղաքականությունները:	Վրաստան 2012թ., էջ 20 Հայաստան 2013թ., էջ 16
	Գովազդի համար վճարվող գումարները պետք է չափազանց բարձր լինեն:	Վրաստան 2012թ., էջ 18
Հատուկ միջոցառումներ	Վճարովի քաղաքական գովազդը պետք է հստակորեն առանձնացվի լուրերի հաղորդումից:	Հայաստան 2012թ., էջ 16 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 21 Մոլորվա 2015թ., էջ 16
	Համարյա չկան լրատվամիջոցները պետք է ապահովվեն, որ կին թեկնածուները թեկնածուականացված չլինեն իրենց տուգանքներով:	Հայաստան 2012թ., էջ 17, 22 Մոլորվա 2015թ., էջ 17

8. ԶՎԵԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ. ԶՎԵԱՐԿՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Զվեարկությունն ընտրությունների այն փուլն է, որի ընթացքում երկրի մեծ թվով անձինք իրացնում են հասարակական կյանքին մասնակցելու իրենց իրավունքը և հնարավորությունը: Զվեարկության անցկացումը, մասնավորապես դրա թափանցիկությունը, մեծ ազդեցություն է ունենում ընտրական գործընթացի հանդեպ հանրային վստահության և արդյունքների ընդունման վրա: Ուստի, թվեարկության գործընթացի յուրաքանչյուր քայլ պետք է բաց լինի՝ ընտրապայքարի մասնակիցների, նրանց վստահված անձանց և դիտորդների կողմից մանրազնի ուսումնասիրության ենթարկվելու համար (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին I.3.2.x): Գլխավոր նպատակը պետք է լինի ընտրական իրավունքի ազատ իրականացման ապահովումը: Դա ենթադրում է նաև դիտորդների անկողմնակալությունը: Բացի այդ, ընտրությունների այս փուլի բոլոր նախապայմանները, օրինակ՝ թվեաթերթիկի ձևը, թվեաթերթիկների տպագրությունն ու անվտանգ բաշխումը, դրանցով թվեարկելու կարգը, ինչպես նաև թվեարկության տեսակը, պետք է մանրամասն սահմանված լինեն (ՄԻԳՐԳ, 1994թ., պարբ. 109): Բողոքների արագացված և ժամանակին քննությունը պետք է իրականացվի ցանկացած խախտման դեպքում, մասնավորապես՝ ընտրատեղամասի մակարդակով կայացված որոշումների ժամանակ (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 248):

Ստորև ներկայացվող ենթաբաժիններում անդրադարձ է կատարվում ընտրատեղամասերում կատարվող թվեարկությանը, թվեարկության այլ տեսակներին և հատուկ կարիքներ ունեցող ընտրողներին:

ա. Թվեարկությունը ընտրատեղամասում

Ընդհանուր առմամբ, թվեարկությունը հնարավոր է անցկացնել այնպիսի ընտրատեղամասերում, որոնք հագեցած են բավարար տեխնիկայով ու սարքավորումներով և ունեն բավարար թվաքանակի անձնակազմ (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին I.3.2.ii, Քարտերի կենտրոն, 2014թ. 150): Թվեարկության համար նախատեսված տարածքներին, ընտրատեղամասերի անձնակազմին ու թվեարկության նյութերին առնչվող հարցերը պետք է սահմանվեն կանոնակարգերով: Ավելին, վճռորոշ նշանակություն ունի ընտրողի դերը և ողջ գործընթացի անվտանգությունը:

Թվեարկության տարածքները

Պետությունները պետք է տրամադրեն հասարակական վայրերում գտնվող, ընտրողների համար դրանց աշխարհագրական տեղանքի և առկա տրանսպորտային միջոցների առումով (Վենետիկի

հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 27, Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 150) հեշտ և հավասարապես հասանելի ու հարմար ընտրատարածքներ: Պետք է երաշխավորվի տեղաշարժի ազատությանը, այնպես որ ընտրողները կարողանան հասնել իրենց ընտրատեղամաս, իսկ ընտրատեղամասերի քանակը պետք է համապատասխանի ընտրագնացվածի չափին (Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 150): Ըստ Եվրոպական հանձնաժողովի՝ «կոնկրետ ընտրատեղամասին կցված ընտրողների թիվը համարվում է ողջամիտ, եթե քվեների ընդհանուր քանակը հնարավոր է արդյունավետորեն քննության ենթարկել սահմանված ժամանակի ընթացքում՝ բոլոր [գրանցված] ընտրողների մասնակցության պարագայում» (2008թ., 75):

Ընտրատեղամասերը պետք է ունենան բավարար պայմաններ՝ բոլոր ընտրողներին տեղավորելու համար, և կառուցված լինեն այնպես, որ թույլատրեն տարածքի լիարժեք տեսանելիությունը՝ բացառությամբ քվեարկության խցիկների: Ընտրողները պետք է կարողանան անարգել անցնել քվեարկության բոլոր փուլերը, այն է՝ անձի ինքնության ստուգման և քվեաթերթիկն ստանալու գրասեղաններից մինչև քվեախցիկներն ու քվեատուփը (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2003ա, 72):

Ընտրատեղամասերը պետք է բաց լինեն օրենքով սահմանված ժամանակի ընթացքում, որը պետք է նույնը լինի բոլոր ընտրողների համար: Ընտրատեղամասերը պետք է բացվեն ժամանակին և շատ շուտ չփակվեն, որպեսզի հնարավորինս շատ ընտրողներ քվեարկելու հնարավորություն ունենան: Ընտրատեղամասերի փակվելու ընթացքում հերթերում սպասող անձանց պետք է թույլ տրվի քվեարկել (Քարտերի կենտրոն, 2014թ. 150):

Ընտրատեղամասի անձնակազմը

Ընտրատեղամասի անձնակազմը պետք է վերապատրաստում անցնի, որի ընթացքում շեշտը պետք է դրվի անկողմնակալ դիրքորոշում ունենալու իրենց առաջադրանքի ու պարտավորության վրա (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ. 75):

Որպես ընտրակեղծիքները կանխելու երաշխիք՝ ընտրատեղամասի անձնակազմի կազմությունը պետք է քաղաքական հայացքների տեսանկյունից լինի հավասարակշռված (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 32): Բացի այդ, ընտրատեղամասի անձնակազմը պետք է ապահովի, որ քվեատուփերը նախքան քվեարկությունը լինեն դատարկ և կնքված, իսկ բոլոր չօգտագործված քվեաթերթիկներն արձանագրվեն և պահվեն ապահով տեղում՝ դրանց տեղափոխման և պահպանման ժամանակ (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2010թ., 73, Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 33): Ընտրատեղամասի անձնակազմը պետք է երաշխավորի, որ չօգտագործված քվեաթերթիկները

երբեք դուրս չգան ընտրատեղամասից (տե՛ս նույն տեղում, Ուղենիշներ, բաժին 1.3.2.ix): Նրանք պետք է գնահատեն քվեարկության արդյունքների ճշգրտությունը՝ արձանագրելով ընտրողների թիվը և քվեատուևի մեջ գցված քվեաթերթիկների քանակը: Այլ ցուցանիշներ չպետք է արձանագրվեն, եթե դա հնարավոր չէ ճշգրտորեն անել՝ խիստ և արդյունավետ վերահսկողություն ապահովելու նպատակով (տե՛ս նույն տեղում, Բացատրական զեկույց, պարբ. 32): Կրկնակի քվեարկությունը կանխելու նպատակով կարող են կիրառվել այնպիսի միջոցներ, ինչպիսիք են՝ ընտրողների ցուցակում նշում կատարելը, ընտրողների ցուցակում ընտրողի կողմից ստորագրելը կամ մատի վրա թանաքով նշում կատարելը (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 76), որոնք պետք է իրականացվեն հետևողականորեն:

Ընտրակեղծիքների և խախտումների որոշ օրինակներ թվարկված են 2012թ. Բելառուսի խորհրդարանական ընտրությունների մասին ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում:

Քվեարկության համար անհրաժեշտ սյուլթական հագեցվածությունը

Քվեարկության համար անհրաժեշտ սյուլթական հագեցվածության կազմի մեջ են մտնում ընտրատեղամասի սարքավորումները, այդ թվում՝ քվեատուևերը, քվեարկության խցիկները և քվեարկության վերաբերյալ տեղեկատվական սյուլթերը, ինչպես նաև՝ քվեաթերթիկները: Ընտրատեղամասում պետք է լինեն բավարար չափի և նախապես հաստատված սյուլթեր, որոնց առկայությունը պետք է ապահովվի քվեարկությունից առաջ, դրա ընթացքում և դրանից հետո ընտրողների ազատ կամքի արտահայտումն ապահովելու նպատակով (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 238):

Ինչ վերաբերում է քվեաթերթիկին, ապա դրա մեջ գրանցված ցուցակների կամ թեկնածուների անունները (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 27) պետք է տպված լինեն միևնույն չափի տառատեսակով և արդարացիորեն որոշված հերթականությամբ, օրինակ՝ վիճակահանություն անցկացնելու միջոցով: Այնուամենայնիվ, քվեաթերթիկը պետք է կազմված լինի, որքան հնարավոր է, պարզ ու ընտրողների կողմից լրացման համար՝ դյուրին՝ շփոթությունից և քվեարկության ժամանակ կուտակումներից խուսափելու համար: Շատ երկրներում կիրառվում են թեկնածուներին կամ կուսակցություններին ներկայացնող խորհրդանիշներ կամ լուսանկարներ, որի կարիքը կարող է լինել գրագիտության ցածր մակարդակ ունեցող շրջաններում:

Ընտրատեղամասերում կատարվող ընտրակեղծիքներ և խախտումներ (Բելառուս)

ԸՂԱ-ն արձանագրել է այնպիսի «խնդիրներ և խախտումներ», ինչպիսիք են՝ «ընտրացուցակներում միանման թվացող ստորագրությունները (6 տոկոս), արտահերթ քվեարկության ժամանակ տեղամասային ընտրական հանձնաժողովի (ՏՀՅ) անդամների և դիտորդների համար հստակ տեսանելի վայրում քվեատուփի տեղադրված չլինելը (13 տոկոս), քվեատուփերի պատշաճ կերպով կնքված չլինելը (5 տոկոս) և քվեատուփերի ցունման դեպքեր՝ 3 ընտրատեղամասերում»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական գեկույցը Բելառուսի 2012թ.
խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, վերջնական գեկույց, էջ 19,
www.osce.org/odihr/elections/98146?download=true

Բոլոր գրանցված ընտրողների համար պետք է առկա լինեն բավարար քանակի քվեաթերթիկներ, և լրացուցիչ քվեաթերթիկներ՝ չնախատեսված դեպքերի համար, օրինակ՝ խոտանված քվեաթերթիկները փոխարինելու համար: Ընտրողները պետք է ստանան այնքան քվեաթերթիկներ, որքանի իրավունքն ունեն, և սա տարածվում է բոլոր ընտրողների վրա:

Ընտրողները

Որպեսզի ընտրողին թույլ տրվի ազատորեն արտահայտել իր կամքը և ապահովվի քվեարկության ընթացակարգերի համապատասխանությունը քվեարկության սկզբունքներին, դրանք պետք է բավարարեն որոշակի չափանիշների և լինեն հնարավորինս պարզ (տե՛ս նույն տեղում, Ուղենիշներ, բաժին I.3.2.i, ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 239):

Նախ և առաջ՝ քվեարկությանն առնչվող օրենսդրական դաշտը պետք է հստակ ապահովի քվեարկության գաղտնիությունն ու անվտանգությունը, որպեսզի ընտրողները պաշտպանված լինեն այն ճնշումներից, որոնք կարող են ի հայտ գալ, եթե իրենց քվեն հայտնի դառնա, ինչպես նաև՝ իրենց ընտրության հարցում անհարկի վերահսկողության ենթարկվելուց (ՄԻԳՅԳ, 1966թ., հոդված 25(բ), Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին I.4.բ, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 25, պարբ. 20): Այդ նպատակով, ընտրելու իրավունք ունեցող անձանց ինքնության հաստատման և քվեարկելու ու քվեաթերթիկը տուփի մեջ գցելու երկու փուլերը պետք է առանձնացվեն միմյանցից, որպեսզի կանխվի տվյալ ընտրողի ընտրության և նրա ինքնության միջև կապի հաստատման հնարավորությունը (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 238): Եթե ընտրողը վերցրել է իր քվեաթերթիկը, ապա այդ պահից սկսած՝ ոչ ոք չի կարող դիպչել դրան, և ոչ ոքի չի թույլատրվում տեսնել քվեարկած թերթիկը մինչև ձայների հաշվարկի անցկացումը (տե՛ս նույն տեղում, Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական գեկույց, պարբ. 35): Քվեաթերթիկի գաղտնիության պահպանման ցանկացած խախտում պետք է պատժվի, օրինակ՝ անվավեր ճանաչելով այն

քվեաթերթիկը, որի բովանդակությունը բացահայտվել է (տե՛ս նույն տեղում, Ուղենիշներ, բաժին 1.4.ա):

Անհարկի ազդեցության և քվեաթերթիկի գաղտնիության խախտման մեծ ռիսկ է պարունակում, այսպես կոչված, լիազորված անձի միջոցով քվեարկությունը, ինչը թույլ է տալիս անձի ընտրելու իրավունքի լիազորում այլ ընտրողների (լիազորված անձանց)՝ տվյալ անձի կողմից սովորական ընտրատեղամաս այցելելու անհնարինության պատճառով: Այն պետք է թույլատրվի միայն հատուկ հանգամանքներում՝ որոշակի կանոնների համաձայն, այդ թվում՝ մեկ ընտրողի համար լիազորված անձանց թվի սահմանափակմամբ (տե՛ս նույն տեղում, բաժին 1.3.2.Վ):

Բացի այդ, պետք է վիճարկվեն ընտանեկան կամ խմբային քվեարկության բոլոր ձևերը, քանի որ դրանք խախտում են քվեարկության գաղտնիության և անկախության իրավունքը: Ընտանեկան քվեարկությունը հաճախ բացասաբար է ազդում կանանց վրա և կարող է տեղի ունենալ հետևյալ երեք ձևերով՝ խմբային քվեարկության դեպքում, երբ ընտանիքի տղամարդ անդամն ուղեկցում է մեկ կամ ավելի կին ազգականներին դեպի քվեախցիկ, բաց քվեարկության դեպքում, երբ ընտանեկան խմբերը միասին են քվեարկում կամ լիազորված անձի միջոցով քվեարկության դեպքում, երբ ընտանիքի տղամարդ անդամը վերցնում է մեկ կամ ավելի կին ազգականներին իրավամբ պատկանող քվեաթերթիկները և նշում է կատարում դրանց մեջ՝ ըստ իր հայեցողության (Վենետիկի հանձնաժողով, 2006ա, բաժին Բ):

Ընտանեկան քվեարկության դեպքեր են արձանագրվել 2012թ. Հայաստանում կայացած խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության կողմից, որոնք ներկայացված են վերջինիս վերջնական զեկույցում:

Մեկ այլ դեպքում 2013թ. Ադրբեջանում կայացած նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ իր վերջնական զեկույցում ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելությունն արձանագրել է քվեարկության գաղտնիության զանազան խախտումների օրինակներ:

Այն, որ քվեարկությունը պետք է լինի հնարավորինս ներառական, արդեն քննարկվել է ընտրողների գրանցման մասին բաժնում: Քվեարկությունը կարող է պարտադիր լինել՝ համընդհանուր ընտրական իրավունքն ապահովելու համար: Այն երկրներում, որտեղ այն պարտադիր չէ, ընտրողներին պետք է թույլ տրվի չքվեարկել՝ առանց հաշվեհարդարի առերեսվելու կամ պատժի ենթարկվելու (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 75): Քանի որ քվեարկությանը

չմասնակցելը կարող է լինել անձի քաղաքական ընտրությունը, քվեարկությանը փաստացի մասնակցած անձանց ցուցակները չպետք է հրապարակվեն՝ անձանց ընտրության գաղտնիությունը պահպանելու նպատակով:

Ընտանեկան քվեարկություն (Հայաստան)

ԸՂԱ-ն բացահայտել է քվեարկության գաղտնիության, այդ թվում՝ ընտանեկան քվեարկության և անհատականության հետ կապված մի շարք լուրջ խախտումներ: Այն մեկնաբանվել է հետևյալ կերպ. «Սպառնալիքի և քվեարկության գաղտնիության խախտման հետ կապված հարցերը, ընդհանուր առմամբ, ավելի հաճախ վերաբերում են կին ընտրողների վրա ունեցած ազդեցությանը, երբ ընտանիքի և համայնքի ավելի հզոր տղամարդ անդամներն իրենց արտոնյալ դիրքն օգտագործում են կանանց վրա ճնշում գործադրելու համար՝ ստիպելով նրանց քվեարկել իրենց նախընտրած թեկնածուի օգտին»: Ավելին, քննադատության է ենթարկվել այն փաստը, որ «ԿԸՀ-ի կողմից չեն ձեռնարկվել լրացուցիչ միջոցներ, այն է՝ քվեարկության գաղտնիության պաշտպանության ընդլայնում և կին ընտրողների համար լրացուցիչ կրթական և իրազեկման միջոցառումներ՝ կանանց ընտրության վրա տղամարդկանց ազդեցությունը կանխելու համար»:

Աղբյուր՝ ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական զեկույցը Հայաստանի 2012թ. խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, Էջ 21, www.osce.org/odihr/elections/91643?download=true

Քվեարկության գաղտնիության խախտումներ (Ադրբեջան)

ԸՂԱ-ն արձանագրել է, որ «[մ]ոնիթորինգի ենթարկված ընտրատեղամասերի 9 տոկոսում ոչ բոլոր ընտրողներն են քվեարկել գաղտնի կերպով: ԸՄԴԱ-ի դիտորդները մոնիթորինգի ենթարկված ընտրատեղամասերի 7 տոկոսում հայտնել են խմբային քվեարկության դեպքերի մասին: 16 տեղամասում նրանք ականատես են եղել միևնույն անձի կողմից բազմաթիվ ընտրողներին «օժանդակելու» դեպքերի՝ հնարավորինս խաթարելով քվեարկության գաղտնիությունը: Դիտորդների այցելած ընտրատեղամասերի 8 տոկոսում, որտեղ տեղադրվել էին համացանցին միացված տեսախցիկներ, ԸՄԴԱ դիտորդները գնահատել են, որ դրանց տեղադրումը ամբողջությամբ չի երաշխավորել քվեարկության գաղտնիությունը»:

Աղբյուր՝ ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ ԸՂԱ Ադրբեջանում, 2013թ. նախագահական ընտրություններ, վերջնական զեկույց, Էջ 21: www.osce.org/institutions/110015?download=true

Քվեարկության գործընթացի անվտանգությունը

Ընտրողները և ընտրատեղամասերի աշխատակիցները պետք է պաշտպանված լինեն պետական մարմինների կամ անհատների կողմից գործադրվող սպառնալիքներից կամ հարկադրող ազդեցությունից (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 27, ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2003ա, պարբ. 8.5, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 25, պարբ. 11): Տեղամասի աշխատակիցները՝ իրենց հնարավորության սահմաններում, պատասխանատու են ընտրատեղամասում և դրա անմիջական մերձակայքում կարգուկանոն պահելու համար (ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2003ա, պարբ. 8.5): Ոստիկանությունը և անվտանգության ծառայու-

նները պետք է ընտրատեղամաս մուտք գործեն միայն քվեարկելու նպատակով կամ ընտրատեղամասի աշխատակիցների պահանջով՝ իրական միջադեպի դեպքում կարգուկանոնը վերականգնելու նպատակով (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 239): Միայն ընտրատեղամասի նախագահը կամ նրա ներկայացուցիչը պետք է լիազորված լինեն՝ թույլատրելու ոստիկանության միջամտությունը (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական գեկույց, պարբ. 112): Չնայած այն բանին, որ որոշ երկրներում անվտանգության աշխատակիցների կամ ոստիկանության ներկայությունն ընտրատեղամասերում ընդունված է, այն թույլատրելի է միայն, եթե նրանց ներկայությունը ընտրողների վրա անհարկի ներազդող կամ սպառնացող չէ (ՄԻԳՅԳ, 1994թ., պարբ. 94, 97):

Ընտրատեղամասերում կարգուկանոնի պահպանման և անվտանգության հարցերը կարևորվել են 2013թ. Հայաստանի նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական գեկույցում:

Կարգուկանոնի պահպանումն ու անվտանգությունը (Հայաստան)

ԸՂԱ-ն նշել է. «Դիտորդները գեկույցել են 51 տեղամասերում մարդկանց կուտակումների մասին (5 տոկոս), 77 տեղամասերից դուրս սպասող մարդկանց մեծ խմբերի մասին (8 տոկոս), ինչպես նաև՝ 18 տեղամասերում լարվածության կամ անկարգության դեպքերի մասին (2 տոկոս): Նրանց նաև գեկույցել են 64 դեպքի մասին (դիտարկումների 7 տոկոսը), երբ կողմնակի (համապատասխան իրավասություն չունեցող) անձինք՝ հիմնականում վստահված անձինք, միջամտել կամ ուղղորդել են ՏԸՀ-ների աշխատանքը: Դիտորդները արձանագրել են 9 դեպք, երբ տեղամասերում գտնվող անձինք փորձել են ազդել ընտրողների վրա՝ հետաքրքրվելով, թե ում օգտին քվեարկել, ինչպես նաև ընտրատեղամասերից դուրս գտնվող ընտրողների վրա ճնշում գործադրելու կամ սպառնալիքներ հնչեցնելու 30 դեպք են հաղորդել»:

Ուստի, ներկայացվել են հետևյալ առաջարկությունները. «Լրացուցիչ քայլեր պետք է ձեռնարկվեն ընտրական գործընթացին կողմնակի անձանց միջամտության հարատև խնդիրը լուծելու ուղղությամբ: Անհրաժեշտ է լուծել ընտրատեղամասերում և տարածքային ընտրական հանձնաժողովներում (ՏԸՀ) մարդկային կուտակումների խնդիրը, օրինակ՝ հատկացնելով բավականաչափ ընդարձակ տարածքներ և տարածքի ներսում ներկա գտնվողների նկատմամբ սահմանելով ավելի արդյունավետ վերահսկողություն»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական գեկույցը Հայաստանի 2013թ. նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ, Էջ 21,
www.osce.org/odihr/elections/101314?download=true

բ. Քվեարկության այլ տեսակները

Պետությունները կարող են հաշվի առնել քվեարկության հատուկ ընթացակարգերի կամ այլ վայրերում քվեարկության իրականացման հնարավորությունը, որը կարող է անցկացվել

Նախքան ընտրությունների օրը և փոխարինել ընտրատեղամասերում անցկացվող քվեարկությանը՝ այդ կերպ դյուրացնելով քվեարկության գործընթացը և նպաստելով հասարակության ավելի լայն շերտերի մասնակցությանն ընտրություններին՝ համընդհանուր ընտրական իրավունքի ապահովման իմաստով (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2003ա, պարբ. 8.10, ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 142): Պետությունները պետք է հստակ կերպով սահմանեն այդ ընթացակարգերի պայմանները, որոնք պետք է բազմակի քվեարկության և ընտրողների վրա անհարկի ազդեցության դեմ ուղղված երաշխիքներ պարունակեն (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 239):

Փոստով քվեարկելու դեպքում, ընտրողներին թույլատրվում է իրենց ձայնը տալ նախքան ընտրությունների օրը: Որոշ իրավական համակարգերում փոստով քվեարկություն կատարելը չի թույլատրվում, քանի որ այն չի կարող երաշխավորել քվեարկության գաղտնիությունը (տե՛ս Նույն տեղում, 240): Ամեն դեպքում, այն կարող է թույլատրված լինել միայն, եթե փոստային ծառայությունն ապահովագրված է կանխամտածված միջամտություններից, վստահելի է, և տվյալ իրավական համակարգում գոյություն չունեն ընտանեկան քվեարկության ավանդույթներ կամ այլ միտումներ, որոնք հանգեցնում են որոշ քվեարկողների կողմից մեկ այլ քվեարկողի ընտրության վերահսկմանը (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին I.3.2.iii, Բացատրական զեկույց, պարբ. 39):

Էլեկտրոնային քվեարկությունը՝ քվեարկության համեմատաբար նոր տեխնոլոգիա է, որը կարող է բարձրացնել ընտրողների մասնակցությունը և ապահովել քվեների ավելի արագ հաշվարկ, որի դեպքում նվազում է մարդու կողմից թույլ տրված սխալների հավանականությունը և որը ծախսերի տեսանկյունից առավել արդյունավետ է: Սակայն, Էլ. քվեարկության կիրառումը կարող է լուրջ մտահոգությունների տեղիք տալ քվեարկության գործընթացի թափանցիկ իմաստով (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 84): Համաձայն «Բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագրքի» և Նախարարների կոմիտե Թիվ Rec(2004)11 հանձնարարականի՝ պետական մարմինները պետք է ապահովեն, որ Էլ. քվեարկության տեխնոլոգիաները այդ գործառույթն իրականացնեն ճշգրտորեն, ապահով և հուսալի կերպով: Մասնավորապես, քվեարկության ընթացքում պետք է հնարավոր լինի ստուգել, թե արդյոք համակարգը անխափան է գործում: Դրա կայուն աշխատանքը պետք է ապահովված լինի վթարներից, անսարքություններից և կանխամտածված հարձակումներից:

2014թ. Մոլդովայի խորհրդարանական ընտրություններում ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում նշվել են մի քանի թերություններ:

Ավելին, Էլ. քվեարկության համակարգը պետք է ապահովի

քվեարկության գաղտնիությունը, այսինքն՝ ընտրողի ինքնությունը երբեք չպետք է կապակցվի նրա տված քվեի հետ, ինչպես նաև բավարար չափով պաշտպանված լինի ընտրակեղծիքներից: Ծրագրային ապահովման փաթեթը պետք է նախագծված լինի հստակ և շփոթություն չառաջացնի: Ընտրողը պետք է կարողանա ուղղել իր ընտրված տարբերակը՝ նախքան քվեաթերթիկն ուղարկելը, տեղյակ լինի, թե երբ է իր քվեն ուղարկվել և ստանա իր կատարած քվեարկության հաստատումը: Բողոքների դեպքում քվեների ստուգումն ու վերահաշվարկը դյուրացնելու նպատակով պետք է հնարավորություն տրվի Էլեկտրոնային քվեները տպել քվեաթերթիկի վրա, որն այնուհետև կտեղադրվի կնքված տուփի մեջ:

Ընտրողների Էլեկտրոնային ցուցակի հետ կապված թերություններ (Մոլդովա)

ԸՂԱ-ն նշել է. «Քվեարկության մեկնարկից հետո SAISE համակարգը («Ընտրություններ» պետական ավտոմատացված տեղեկատվական համակարգ) գործում էր դիտարկված տեղամասերի 95 տոկոսում: Սակայն, այդ առավոտյան ավելի ուշ համակարգը դադարեց գործել: Համաձայն ԿԸՀ-ի տվյալների՝ սերվերային ցանցը խափանվել էր՝ ընտրատեղամասային ընտրական բյուրոներից (ԸԸԲ) ստացվող հայտերի գերծանրաբեռնվածության պատճառով: SAISE համակարգը չէր գործում դիտորդների կատարած այցելությունների 59 տոկոսի ընթացքում: Այս զգալի տեխնիկական խնդրի հետևանքով ընտրողների տվյալները ԸԸԲ-ների կողմից սկզբում մշակման ենթարկվեցին ձեռքով, այնուհետև մուտքագրվեցին Էլեկտրոնային համակարգ»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական գեկույցը Մոլդովայի 2014թ. խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, Էջ 22, www.osce.org/odihr/elections/moldova/144196?download=true

Քվեարկության մյուս տեսակները կապված են քվեարկության հատուկ վայրերի հետ, ինչպիսին է օրինակ, այսպես կոչված, շարժական քվեատուփի միջոցով քվեարկությունը, որը տեղի է ունենում ընտրությունների օրը կամ, ավելի հազվադեպ, դրանից առաջ: Այս դեպքում, ընտրատեղամասի աշխատակիցները շարժական քվեատուփով այցելում են այն ընտրողներին, ովքեր ի վիճակի չեն տնից դուրս գալ: Սակայն, այս մեթոդը ընտրակեղծիքներ կատարելու բարձր ռիսկ է պարունակում, ուստի այն պետք է գործի միայն խիստ երաշխիքների կիրառման դեպքում (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին I.3.2.vi):

Շարժական քվեատուփի միջոցով քվեարկության և դրա ռիսկերի օրինակ է բերված 2012թ. Բելառուսի խորհրդարանական ընտրություններում ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական գեկույցում:

Չինված ուժերում քվեարկություն ասելով՝ հասկանում ենք զինծառայողների կողմից կատարվող քվեարկությունը, որոնք պետք է կարողանան քվեարկել իրենց բնակության վայրում կամ իրենց

գորանոցներին մոտ գտնվող համապատասխան տեղական ընտրատեղամասում (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին 1.3.2.xi): Միայն այն դեպքում, եթե դա հնարավոր չէ իրականացնել՝ գորանոցները ամենամոտ ընտրատեղամասից մեծ հեռավորության վրա գտնվելու պատճառով, զինծառայողները կարող են քվեարկել իրենց զինվորական տեղակայման վայրերում: Այդուհանդերձ, զինծառայողները իրենց վերադասի կողմից չպետք է ենթարկվեն սպառնալիքների կամ հարկադրանքի՝ որոշակի ձևով քվեարկելու համար (տե՛ս նույն տեղում, Բացատրական զեկույց, պարբ. 41):

Պետությունները կարող են թույլատրել արտերկրում բնակվող իրենց քաղաքացիներին քվեարկություն կատարել երկրի տարածքից դուրս գտնվելու ժամանակ (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 240), որը կարող է տեղի ունենալ հատուկ ընտրատեղամասերում, ինչպիսին է տվյալ երկրի դեսպանությունը, կամ փոստի միջոցով:

Շարժական քվեատուփի միջոցով քվեարկության ընթացակարգերի անճշտությունները (Բելառուս)

ԸՀԱ-ն նշել է. «Ընտրական օրենսգիրքը նախատեսում է շարժական քվեատուփերի միջոցով քվեարկություն կատարել այն անձանց, ովքեր, անկախ պատճառից, անձամբ ի վիճակի չեն այցելել ընտրատեղամաս: Որոշ ընտրատարածքներում ընտրությունների օրը ընտրողների ավելի քան մեկ երրորդը քվեարկել է շարժական քվեատուփի միջոցով: Շարժական քվեարկության համար նախատեսված քվեատուփերը ապահով կնքված չեն եղել 94 տոկոս դեպքերում, իսկ դիտարկված հինգ ընտրատեղամասերում արձանագրվել են շարժական քվեատուփերում քվեաթերթիկների ցունման դեպքեր»:

Դրա հիման վրա առաջարկվել է. «Շարժական քվեարկությունը պետք է հասանելի լինի միայն խիստ հիմնավոր պատճառ ունեցող՝ տանը անկողնուն կամ սայլակին գտնված քվեարկողների համար: Նախքան ընտրությունների օրը այդ ընտրողները պետք է դրա մասին հիմնավոր դիմում ներկայացնեն»:

Աղբյուրը՝ ԵԱԿԿ/ԺՀՄԻ-Գ ԸՀԱ-ն վերջնական զեկույցը Բելառուսի 2012թ.
խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, էջ 19,
www.osce.org/odihr/elections/98146?download=true

գ. Հատուկ կարիքներ ունեցող ընտրողները

Քվեարկությունը պետք է բացառվի խտրականության արգելված հիմքերով, ինչպես ամրագրված է Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածում: Սակայն հատուկ կարիքներ ունեցող ընտրողների համար (ժամանակավորապես) կարող են կիրառվել որոշակի միջոցներ:

Պետությունները պետք է հաշմանդամություն ունեցող ընտրողների համար ապահովեն այլ անձանց հետ հավասար հիմունքներով քվեարկելու իրավունքը և այն իրացնելու հնարավորությունը,

այսինքն՝ առանց սպառնալիքի ենթարկվելու վախի և գաղտնիության պահպանման պայմաններում անձամբ իրենց քվեաթերթիկում նշում կատարելու հնարավորությունը (տե՛ս նույն տեղում, 141): Այդ նպատակով քվեարկության ընթացակարգը, շինությունները և դրանց նախագծերը, ինչպես նաև կյուրերը, պետք է լինեն պատշաճ մակարդակի, հասանելի, դյուրըմբռնելի և օգտագործման մեջ հարմար (ՄԱԿ, 2006թ., հոդված 29(ա)(i)): Անհրաժեշտության դեպքում, դրա մեջ կարող են մտնել օժանդակ և նոր տեխնոլոգիաների օգտագործումը, ինչպիսիք են՝ էլ. քվեարկությունը կամ Բրեյլի ուռուցիկ-կետային համակարգը (տե՛ս նույն տեղում, հոդված 29(ա)(ii), Նախարարների կոմիտե, 2004թ., պարբ. 3, ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 142): Զվեարկության գաղտնիության իրավունքից (և պարտավորությունից) միակ բացառությունը կարող է թույլ տրվել այն դեպքում, երբ ինքնուրույն քվեարկելու կարողություն չունեցող ընտրողն օգնություն է հայցում (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 239): Այն պետք է իրականացվի ընտրողի սեփական ընտրությամբ որոշված անկողմնակալ անձի կամ չեզոք կերպով ընտրված այլ անձի կողմից, ինչպիսին է օրինակ՝ ԸՄ-ի կողմից տրամադրված պաշտոնական օգնականը, որը պատժի ենթարկվելու սպառնալիքի ներքո պարտավորություն է ստանձնում հարգելու ընտրողի մտադրությունը և նրա քվեի գաղտնիությունը (տե՛ս նույն տեղում, 142, ՄԱԿ, 2006թ., հոդված 29(ա)(iii), Զարտերի կենտրոն, 2014թ., 151): Հաշմանդամություն ունեցող ընտրողները պետք է տեղեկացվեն քվեարկության ընթացքում օգնություն ստանալու հնարավորության մասին (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 25, պարբ. 20):

Բազմալեզու հասարակություններում ընտրությունների համար նախատեսված կյուրերը, այդ թվում՝ քվեաթերթիկները, պետք է թարգմանվեն փոքրամասնությունների լեզուներով (տե՛ս նույն տեղում, 12, ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2010թ., 54): Թարգմանվելու դեպքում՝ քվեաթերթիկների բովանդակությունը պետք է նույնը լինի բոլոր լեզուներում (ՄԻԳՀԳ, 1994թ., պարբ. 110): Փոքրամասնություններով բնակեցված տարածքներում նույնպես պետք է ապահովվեն բավարար չափով ընտրատեղամասեր և փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների համար երաշխավորվեն հասանելիության հավասար պայմաններ (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 247):

Նախքան քվեարկությունը տեղահանված ՆՏԱ-ները պետք է հնարավորություն ունենան վերադառնալու այնտեղ, որտեղ իրենք գրանցված են՝ քվեարկությանը մասնակցելու նպատակով (ՄԻԳՀԳ, 2004թ., սկզբունք 22(դ)): Ավելին, փախստականները պետք է քվեարկելու նպատակով հնարավորություն ունենան վերադառնալու իրենց երկիր (ՄԻԳՀԳ, 1966թ., հոդված 12(4)):

	Քվեարկություն (չափանիշներ և լավագույն գործելակերպեր)	ԵԱԶԿ/ԺՅՄԻԳ ԸՂԿ Հղման աղբյուր (վերջական գնումներ)
Քվեարկությունը ընտրատեղամասում	Քվեարկության ըթացակարգերը պետք է լինեն պարզ:	Վրաստան 2013թ., էջ 21
	Պետությունը պետք է տրամադրի քվեարկության համար անհրաժեշտ տարածքները:	Հայաստան 2013թ., էջ 21 Մոլդովա 2014թ., էջ 22
	Ընտրատեղամասերը պետք է բավարար չափով հագեցված լինեն սարքավորումներով և համալրված՝ մարդկային ռեսուրսներով:	Մոլդովա 2014թ., էջ 22 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 26
	Ընտրելու համար նախատեսված և տեղեկատվական նյութերը պետք է առկա լինեն:	Հայաստան 2013թ., էջ 21
	Քվեարկության գործընթացի ժամանակ պետք է ապահովվի, որ ընտրողները քվեարկեն ինչպես ցանկանում են՝ առանց իշխանությունների կամ անհատների կողմից պատժի, հարկադրանքի կամ ահաբեկման ենթարկվելու:	Հայաստան 2013թ., էջ 20 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 25
	Քվեարկության գաղտնիությունը պետք է պահպանվի քվեարկության գործընթացի ողջ ընթացքում, մասնավորապես՝ քվեարկելու ժամանակ:	Ադրբեջան 2013թ., էջ 21 Մոլդովա 2015թ., էջ 21
	Քվեարկության գաղտնիությունը մասնավորապես խախտվում է ընտանեկան քվեարկության դեպքում, որը ընտրական օրենսդրության տարածված խախտում է:	Հայաստան 2012թ., էջ 21
	Պետք է արգելվի բազմակի քվեարկությունը և մեկ ընտրողի կողմից մեկ այլ անձի ընտրությունը վերահսկելը:	Ուկրաինա 2012թ., էջ 27 Հայաստան 2013թ., էջ 21
	Ընտրամեծիքների և կոռուպցիայի դեմ պետք է սահմանվեն և ճշգրտությունը կիրառվեն երաշխիքներ:	Հայաստան 2012թ., էջ 21 Ադրբեջան 2013թ., էջ 20
	Ընտրամեծիքները և կոռուպցիան ավելի քիչ հավանական են, եթե ընտրատեղամասի աշխատակիցները ներկայացնում են տարբեր քաղաքական խմբավորումներ:	Ուկրաինա 2012թ., էջ 10 Ադրբեջան 2013թ., էջ 21
	Աղյուսների ճշգրտությունն ապահովելու նպատակով պետք է արձանագրվեն ընտրողների թիվը, յուրաքանչյուր ընտրատեղամասում ստացված քվեաթերթիկների քանակը:	Վրաստան 2013թ., էջ 20

Քվեարկությունը ընտրատեղամասում	Ընտրությունների դիտորդներին, ընտրապաշարի մասնակիցներին կամ՝ Նրանց ներկայացուցիչներին պետք է թույլ տրվի ներկա գտնվել՝ այն պայմանով, որ Նրանք գործեն անկողմնակալ ձևով և խուսափեն միջամտությունից:	Արդեճան 2013թ., էջ 21, 28 Վրաստան 2013թ., էջ 20 Մոլդովա 2015թ., էջ 21
	Ընտրությունների օրվա հետ կապված բոլորքներին պետք է անհապաղ ընթացք տրվի:	Հայաստան 2012թ., էջ 22, 28
Քվեարկության այլ տեսակներ	Ճարժական քվեատուփի միջոցով քվեարկելու դեպքում պետք է ընտրամեղծիքների բացառման համար խիստ կանոններ և երաշխիքներ նախատեսվեն, այդ թվում՝ քվեատուփի կնքման և քարտի վրա տարբեր խմբավորումներ ներկայացնող ընտրատեղամասերի աշխատակիցների մասնակցության ապահովման միջոցով:	Հայաստան 2012թ., էջ 21 Բելառուս 2012թ., էջ 19 Արդեճան 2013թ., էջ 21
	Էլ. քվեարկությունը պետք է լինի ապահով, հուսալի և թափանցիկ: Անհրաժեշտ է ապահովել, որպեսզի էլ. քվեարկության համակարգերը նախագծվեն շփոթություն չառաջացնող ձևով:	Մոլդովա 2014թ., էջ 22
Հատուկ միջոցառումներ	Ընտրատեղամասերը պետք է հասանելի լինեն հաշմանդամություն ունեցող ընտրողների համար և դրանց նախագծերը պետք է լինեն դրան համապատասխան:	Հայաստան 2013թ., էջ 21 Մոլդովա 2014թ., էջ 22 Ուկրաինա 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 26
	Պետք է ձեռնարկվեն համապատասխան կառուցողական միջոցներ՝ ընտրողների շրջանում գրագիտության խորիցը հաղթահարելու ուղղությամբ:	Ուկրաինա 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 22
	Պետք է հասանելի լինեն բավարար թվով քվեաթերթիկներ փոքրամասնությունների լեզուներով:	Մոլդովա 2011թ., էջ 21 Վրաստան 2012թ., էջ 23 Արդեճան 2013թ., էջ 19

9. ՁԱՅՆԵՐԻ ՀԱՇՎԱՐԿԸ ԵՎ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՍՓՈՓՈՒՄԸ

Ձայների հաշվարկը և արդյունքների ամփոփումն ընտրական գործընթացի կարևոր մաս են կազմում, քանի որ այդ ժամանակ են որոշվում ընտրապայքարի հաղթողներն ու պարտվողները: Անհրաժեշտ է հավասարակշռություն պահպանել արդյունքները ժամանակին տրամադրելու և ընթացակարգի ճշգրտությունն ապահովելու միջև, որի նպատակն է ընտրողների ցանկությունները հարգելն ու հաստատելը: Ընտրական գործընթացի այս փուլում տեղի ունեցող անճշտություններն ու մանիպուլյացիաները կարող են լրջորեն խաթարել հասարակության վստահությունը ողջ ընտրական գործընթացի արդարացիության և արդյունքների ընդունման նկատմամբ: Հաշվարկի և ամփոփման ընթացակարգերը պետք է ուղեկցվեն թափանցիկությամբ և տեղեկատվության հասանելիությամբ:

ա. Ձայների հաշվարկը

Ձայների հաշվարկման կարգը պետք է սահմանվի օրենքով, ըստ որի հաշվարկը պետք է իրականացվի թափանցիկ, անհապաղ, ճշգրիտ, ազնիվ և անվտանգ կարգով (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 82, ԵԱՀԿ, 1990ա, պարբ. 7.4): Մասնավորապես, պետք է սահմանված լինեն ընտրատեղամասերի փակման հստակ ժամերը, նախնական քվեների հաշվարկման պայմաններն ու վերջնաժամկետները (օրինակ՝ փոստային քվեարկությամբ ստացված քվեները և էլեկտրոնային քվեները, երբ համակարգը դադարում է գործել մինչև քվեարկության ավարտը, ինչպես սովորաբար ընդունված է համացանցի միջոցով քվեարկության դեպքում), ինչպես նաև՝ հստակ սահմանված պահանջներ՝ հաշվարկն իրականացնող անձնակազմի նշանակման վերաբերյալ: Պետք է սահմանվեն նաև հաշվարկի անցկացման վայրը, ինչպես նաև՝ համաձայնեցման, բուն հաշվարկի և արդյունքների փոխանցման կարգերը: Ընթացակարգերը պետք է լինեն պարզ և նախապես փորձարկված, իսկ դրանց կիրառման կարգը պետք է ներկայացված լինի ընտրատեղամասի աշխատակիցների համար նախատեսված ձեռնարկում (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 48):

Ձայների հաշվարկի գործընթացը կարող է բաժանվել մի քանի փուլերի, որոնց թվում են՝ քվեարկության եզրափակումը և բուն հաշվարկը, արդյունքների գրանցումը և դրանց հաղորդումը, ընտրությունների նյութերի տեղափոխումը վերադաս հանձնաժողովներ: Էլեկտրոնային քվեարկության արդյունքների որոշման համար կիրառվում են մի շարք հատուկ չափանիշներ:

Քվեարկության ավարտը և ձայների հաշվարկը

Հաշվարկը պետք է մեկնարկի համապատասխան ընտրատեղամասում իրականացվող քվեարկության ավարտից անմիջապես հետո՝ ընտրակեղծիքների վտանգը նվազեցնելու նպատակով (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ. 82): Մյուս կողմից, հաշվարկը չպետք է սկսվի, եթե դեռ քվեարկություն է ընթանում: Այդուհանդերձ, արդյունքների աղյուսակավորման գործընթացն արագացնելու նպատակով նախնական ձայները կարող են հաշվարկվել մինչև քվեարկության ավարտը՝ պայմանով, որ առկա են նախքան քվեարկության ավարտը արդյունքների գաղտնիության պաշտպանությանն ուղղված հստակ կանոններ (Նախարարների կոմիտե, 2004թ., պարբ. 53):

Ձայների հաշվարկին կարող են մասնակցել միայն համապատասխան լիազորություն ունեցող և վերապատրաստված աշխատակիցներ, և այն պետք է իրականացվի վախից գերծ լինելու մթնոլորտում (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 82): Համընդհանուր ընտրական իրավունքի սկզբունքները պահանջում են, որ բոլոր քվեարկած թերթիկները հաշվարկվեն: Պետք է երաշխիքներ ապահովվեն ընտրակեղծիքների և կոռուպցիայի դեմ պայքարելու համար, ինչպես նաև նախատեսվեն պատժամիջոցներ՝ ընտրական օրենսդրության խախտումների դեպքում (ՄԻԳՅԳ, 1994թ. պարբ. 118):

Հաշվարկը կարող է իրականացվել տեղում, այն է՝ ընտրատեղամասում կամ մեկ կենտրոնացված վայրում (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 82): Վերջին դեպքում կարող է ապահովվել ավելի վերահսկելի միջավայր, իսկ տարբեր ընտրատեղամասերի քվեաթերությունը, որ առանձին ընտրատեղամասերի ընտրողներ կարող են պատժի ենթարկվել իրենց տված քվեի համար: Հաշվիչ կենտրոն (Հաշվիչ հանձնաժողով) տեղափոխելու ընթացքում քվեատուփը պետք է պատշաճ կերպով կնքված լինի և մշտապես վերահսկվի: Կուսակցությունների կամ թեկնածուների ներկայացուցիչներին և դիտորդներին պետք է թույլ տրվի վերահսկել քվեատուփի տեղափոխման ողջ գործընթացը (տե՛ս նույն տեղում, 82):

Հաշվարկի գործընթացի սկզբում հայտնաբերված վտանգ ընտրախախտումներ (Ադրբեջան)

ԸԴԱ-ն հաղորդել է, որ «[Ը]ԸՀ-ների զգալի մասը չի իրականացրել համադրման հիմնական այնպիսի ընթացակարգեր, ինչպիսիք են՝ ընտրացուցակներում ստորագրությունների թվի հաշվարկը (55 դիտարկում), DVC (գրանցումից հանելու քվեարկության քարտ) քարտով քվեարկած ընտրողների թվի որոշումը (32 դիտարկում), և պարտադիր խաչածն ստուգումները (50 դիտարկում), որոնք էական նշանակություն ունեն գործընթացի արդարացիությունը պահպանելու համար: Դիտարկված 21 հաշվարկների ընթացքում չօգտագործված քվեաթերթիկները մարված չեն համարվել՝ նախքան քվեատուփերը բացելը: Դիտարկված 13 ընտրատեղամասերում կնիքի սերիական համարը նույնը չի եղել, ինչ բացման ընթացակարգերի ժամանակ գրանցված թիվը: 4 ընտրատեղամասերում քվեատուփերի կնիքները

Այնուամենայնիվ, հաշվարկը ընտրատեղամասերից դուրս կատարելու դեպքում առկա է ընտրակեղծիքների մեծ վտանգ: Այդ պատճառով, միանշանակ խորհուրդ է տրվում հաշվարկն անցկացնել ընտրատեղամասում (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական գեկույց, պարբ. 45):

Զվեարկության ավարտից հետո քվեատուվիդ պետք է անհապաղ կնքվի, իսկ չօգտագործված, խոտանված և վերադարձված քվեաթերթիկները պետք է հաշվարկվեն, այնուհետև պահվեն ապահով տեղում կամ ոչնչացվեն: Միայն դրանից հետո կարող է բացվել կնքված քվեատուվիդ (ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2010թ., 80):

Կնքված քվեատուվիդ բացելուց հետո ներսում գտնվող քվեաթերթիկների թիվը պետք է համեմատվի փաստացի քվեարկած անձանց թվի հետ՝ համաձայն ընտրացուցակի (տե՛ս նույն տեղում): Զվեատուվիդ չպետք է պարունակի ավելի շատ քվեաթերթիկներ՝ փաստացի քվեարկած թերթիկների գրանցման համեմատությամբ (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 83):

Այս չափանիշներին չհետևելու որոշ օրինակներ թվարկված են 2013թ. Ադրբեջանի խորհրդարանական ընտրությունների մասին ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ Դիտորդական առաքելության վերջնական գեկույցում:

Համադրումից հետո յուրաքանչյուր թեկնածուի կամ կուսակցության օգտին տրված քվեաթերթիկները պետք է առանձնացվեն և անհատապես հաշվարկվեն (ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2010թ., 81): Զվեաթերթիկների վավերականությանը վերաբերող չափանիշները պետք է հստակ սահմանված լինեն օրենքով (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 251): Զվեաթերթիկի վավերականության հետ կապված կասկածների դեպքում անձնակազմի անդամները պետք է փորձեն պարզել ընտրողի մտադրությունը (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական գեկույց, պարբ. 49): Եթե այն հասկանալի է, ապա քվեաթերթիկը պետք է համարվի վավեր՝ պայմանով, որ չկան ընտրողի ինքնությունը բացահայտող նշումներ (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 83): Անվավեր քվեաթերթիկները պետք է պահվեն առանձին և պահպանվեն վերանայման համար (ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2010թ. 81): Հաշվարկի գործընթացի ավարտին ի հայտ եկած հակասությունների, ձայների աննշան առավելության կամ անվավեր քվեաթերթիկների մեծ քանակության դեպքում կարող է վերահաշվարկ կատարելու անհրաժեշտություն առաջանա (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 83):

Ձայների հաշվարկի գործընթացը պետք է լինի թափանցիկ և բաց՝ հանրային վերահսկողության համար, այն է՝ պետք է թույլատրվի

ընտրատեղամասում գրանցված ընտրողների, հավատարմագրված դիտորդների, կուսակցությունների կամ թեկնածուների ու լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների ներկայությունը (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական գեկույց, պարբ. 46, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 25, պարբ. 20):

Հաշվարկի գործընթացի թափանցիկությունը և վերահսկողությունը (Ադրբեջան)

ԸԴԱ-ն հաղորդել է, որ «ձայների հաշվարկի ժամանակ հաճախ չէր ապահովվում թափանցիկությունը: ԸՄԴ-ի դիտորդները գեկույցել են, որ դիտարկված 24 ընտրատեղամասում իրենց հստակ տեսանելի չեն եղել հաշվարկման ընթացակարգերը, իսկ հաշվարկների մեկ երրորդի դեպքում դիտորդները չեն կարողացել հստակ տեսնել, թե ինչ նշան է դրված քվեաթերթիկների վրա: Դիտարկված 17 ընտրատեղամասում տեղական և միջազգային դիտորդներին չի թույլատրվել ստուգել քվեաթերթիկները՝ վերջիններս կողմից նման պահանջ ներկայացնելու դեպքում»:

*Ադրբեջանը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն վերջնական գեկույցը Ադրբեջանի 2013թ. խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, էջ 22,
www.osce.org/institutions/110015?download=true*

Դա ենթադրում է, որ նրանք պետք է ունենան ընտրատարածքներ մուտք գործելու և հաշվարկի գործընթացին լիարժեք հետևելու իրավունք, կարողանան ստուգել հաշվարկի հիմքում ընկած բոլոր փաստաթղթերը, ինչպիսիք են՝ արձանագրությունները և քվեարկության արդյունքների ամփոփաթերթիկները, ինչպես նաև՝ վերջնական արդյունքի վրա ազդող որոշումները (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 250):

Դրա մասին նշված է 2013թ. Ադրբեջանում կայացած խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական գեկույցում:

Արդյունքների արձանագրումը

Ձայների հաշվարկի արդյունքները պետք է ճշգրտորեն գրանցվեն արդյունքների մասին պաշտոնական արձանագրության մեջ, որը պետք է ստորագրվի բոլոր լիազորված անձանց, այն է՝ ընտրատեղամասերի աշխատակիցների կողմից (ԵԱՀԿ, 1990ա, պարբ. 7.4, ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2003բ, 103): Գրանցումները չպետք է կատարվեն մատիտով, քանի որ այն կարող է հեշտությամբ ջնջվել (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական գեկույց, պարբ. 47): Արձանագրված թվերը պետք է համադրվեն: Կուսակցությունների կամ թեկնածուների բոլոր ներկա գտնվող ներկայացուցիչները և դիտորդները պետք է ստանան արձանագրությունների պատճենները (տե՛ս նույն տեղում, պարբ. 46): Հաշվարկն ավարտելուց հետո արձանագրությունների պատճենները պետք է փակցվեն ընտրատեղամասում՝ նպատակ ունենալով հանրությանը հնարավորություն տալ ուսումնասիրել ընտրությունների արդյունքները (տե՛ս նույն տեղում):

Արդյունքների հաղորդումը և փոխադրումը

Ձայների հաշվարկի ավարտից հետո արդյունքները պետք է անհապաղ հաղորդվեն վերադաս ընտրական հանձնաժողով: Դա պետք է կատարվի անթաքույց եղանակով՝ ֆաքսի կամ համակարգչային ցանցերի միջոցով (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական գեկույց, պարբ. 51, ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2010թ., 82): Որպես երաշխիք՝ ընտրությունների բոլոր կյուրերը, այն է՝ արձանագրությունները, քվեաթերթիկներն ու քվեատուփը, պետք է պահվեն ապահով տեղում և անմիջապես փոխադրվեն վերադաս ընտրական հանձնաժողով՝ ընտրատեղամասի նախագահի և տարբեր քաղաքական դիրքորոշումներ ունեցող երկու անդամների ուղեկցությամբ (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 251): Եթե ընտրությունները տեղի են ունենում անվտանգության պահպանման խստագույն պայմաններում, ապա՝ փոխադրամիջոցը նույնպես պետք է վերահսկվի անվտանգության մարմինների կողմից, որոնք պարտավոր են գործել անկողմնակալ կերպով (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական գեկույց, պարբ. 50): Բացի այդ, դիտորդներն ու կուսակցությունների կամ թեկնածուների ներկայացուցիչները պետք է հնարավորություն ունենան հետևել տարբեր մակարդակներում իրականացվող հաշվարկի ամբողջ ընթացքին՝ մինչև վերջնականորեն համադրված արդյունքների ամփոփումը (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 251): Դա ընդլայնում է խախտումներ հայտնաբերելու նրանց կարողությունը՝ հարգանք ապահովելով ընտրողների կամքի ազատ արտահայտման նկատմամբ:

Քվեաթերթիկները պետք է պահվեն, որպեսզի բողոքների դեպքում օգտագործվեն որպես ապացույց (Նախարարների կոմիտե, 2004թ., պարբ. 98): Դրանք պետք է պահվեն ապահով վայրում առնվազն այնքան ժամանակ, մինչև քննվեն ընտրությունների հետ կապված բողոքները:

Հաշվարկի գործընթացում տեղի գտած անճշտություններ (Բելառուս)

ԸՂԱ-ն նշել է, որ «ընտրատեղամասերի 17 տոկոսի դեպքում նախքան քվեատուփերի բացումը խոտանված քվեաթերթիկները չեն հաշվարկվել, դիտարկված հաշվարկների 21 տոկոսի դեպքում ընտրացուցակում առկա ընտրողների ընդհանուր թիվը չի հաստատվել և հայտարարվել, իսկ 23 տոկոս դեպքերում՝ քվեաթերթիկներ ստացած ընտրողների ընդհանուր թիվը չի հաստատվել և հայտարարվել, ինչպես նախատեսված է Ընտրական օրենսգրքում»: Ավելին, ԸՂԱ-ն հաղորդել է, որ «հաշվարկը հաճախ անց էր կացվում լռության պայմաններում և նրանց [ԸՄԴ-ի անդամներին] իրական հնարավորություն չէր տրվում դիտարկել հաշվարկի գործընթացը ընտրատեղամասերի 36 տոկոսում: Արդյունքները՝ ըստ թեկնածուների, չեն հայտարարվել դիտարկված հաշվարկների 29 տոկոսում: Դիտարկված ընտրատեղամասերի 76 տոկոսում արձանագրությունների կազմման ընթացքում հաղորդվել են արդյունքների համաձայնեցման հետ կապված խնդիրներ: Դիտարկված ընտրատեղամասերի 20 տոկոսում արդյունքները չեն ստուգվել ստուգման հավասարումների միջոցով, 13 տոկոս դեպքերում թվերը ճշգրտորեն չեն արձանագրվել, իսկ 11 ընտրատեղամասերում (ընդհանուր դիտարկված 125

ընտրատեղամասից) պաշտոնական արձանագրությունները նախապես ստորագրվել են ՏԸՀ-ի անդամների կողմից: Դիտարկված չորս դեպքերում ՏԸՀ-ների արձանագրություններն անմիջապես չեն ներկայացվել ՏԸՀ-ներ»:

Դրա հիման վրա՝ ԸԴԱ-ն ներկայացրել է առաջարկություններ այն մասին, որ «ՏԸՀ-ների կողմից պետք է հաստատվեն և ճշգրտորեն իրականացվեն հաշվարկի պարզ, բաց և թափանցիկ ընթացակարգերը: Անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել յուրաքանչյուր քվեաթերթիկում կատարված նշումը հայտարարելուն և այն հանձնաժողովի անդամներին, դիտորդներին և թեկնածուների լիազորված անձանց ցույց տալուն: Արդյունքների ամփոփումը և արդյունքների արձանագրությունների կազմումը պետք է իրականացվի հրապարակային եղանակով, որն գործընթացի իրական դիտարկման հնարավորություն կտա»:

*Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն վերջնական զեկույցը Բելառուսի 2012թ.
խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, էջ 20,
www.osce.org/odihr/elections/98146?download=true*

Բացի այդ, հաշվարկի ընթացակարգերի վերաբերյալ ցանկացած առարկություն պետք է արձանագրվի և կցվի արդյունքների ամփոփաթերթին (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 251):

Ձայների հաշվարկի գործընթացում հանդիպող որոշ թերացումներ ներկայացված են 2012թ. Բելառուսում կայացած խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում:

Էլեկտրոնային քվեարկության արդյունքները պարզելը

Գոյություն ունեն էլեկտրոնային քվեարկության արդյունքների որոշման մի քանի եղանակներ: Քանի որ տեխնիկական բնույթի աշխատանքներն ավելի քիչ տեսանելի են, անհրաժեշտ է սահմանել պարզ և թափանցիկ ընթացակարգեր՝ վստահությունն ապահովելու նպատակով:

Համաձայն Եվրոպայի խորհրդի էլեկտրոնային քվեարկության մասին ձեռնարկի (2010թ.)՝ եթե տեղում առկա են գրանցման սարքեր, ապա հաշվարկը կարող է իրականացվել ընտրատեղամասում (օրինակ՝ արդյունքները տպելու կամ առանձին կրիչի վրա պահելու միջոցով): Այն դեպքում, երբ հաշվարկն անհրաժեշտ է անցկացնել վերադաս ընտրական մարմնում, կրիչը պետք է փոխադրվի համապատասխան վայր: Ձայների հաշվարկից հետո արդյունքները կարող են փոխանցվել (ծածկագրված) ինտերնետ գծի միջոցով, որը պետք է պաշտպանված լինի անազնիվ ցանկացած ազդեցություններից, և, միաժամանակ, պետք է կիրառվի փոխանցման մեկ այլ միջոց՝ արդյունքներն ստուգելու նպատակով: Եթե առկա են արդյունքների երկու տարբերակներ (օրինակ՝ էլեկտրոնային և տպագիր), դրանք պետք է փոխադրվեն առանձին կարգով: Պատասխանատու պաշտոնյան խախտումները կանխելու նպատակով պետք է հանձն առնի արդյունքներն անմիջապես փոխանցել վերադաս մարմին:

Համացանցի միջոցով արված քվեարկությունները պետք է հաշվարկվեն կենտրոնական մակարդակում: Տրված քվեները կարող են անմիջապես փոխանցվել կենտրոնական էլեկտրոնային քվեատուլի կամ պահվել ընտրատեղամասում և փոխանցվել քվեարկության ավարտից հետո:

Էլեկտրոնային քվեարկության վերաբերյալ օգտակար ցուցումներ է պարունակում Նախարարների կոմիտեի Թիվ Rec (2004) 11 հանձնարարականը՝

- Էլեկտրոնային քվեարկության համակարգը քվեարկության ցանկացած տարբերակի համար չպետք է թույլատրի տրված քվեների թվի հայտնում՝ Նախքան Էլեկտրոնային քվեատուլի փակելը,
- ձայների հաշվարկի համար անհրաժեշտ վերծանումը պետք է իրականացվի քվեարկության ավարտից հետո որքան հնարավոր է շուտ,
- ձայների հաշվարկի ընթացքում ընտրությունների համար պատասխանատու մարմնի իրավասու ներկայացուցիչները պետք է կարողանան մասնակցել, իսկ դիտորդները՝ հետևել հաշվարկի գործընթացին,
- պետք է կազմվի Էլեկտրոնային ձայների հաշվարկի գործընթացի մասին արձանագրություն՝ ներառելով տեղեկատվություն գործընթացի սկզբի և ավարտի, դրանում ներգրավված անձանց մասին,
- պետք է տրվի վերահաշվարկի հնարավորություն: Էլեկտրոնային քվեարկության համակարգի այլ առանձնահատկությունները, որոնք կարող են ազդել արդյունքների ճշգրտության վրա, պետք է լինեն ստուգման ենթակա:

բ. Արդյունքների աղյուսակավորումը

Արդյունքների աղյուսակավորումը ընտրատեղամասերի կամ վերադաս ընտրական մարմնի կողմից հաղորդված արդյունքների ամփոփումն է՝ դրանց վերլուծման և հստակ խմբավորված ձևով ներկայացման համար (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 342): Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածի և քվեարկության գաղտնիության սկզբունքի համաձայն՝ արդյունքների աղյուսակավորումը պետք է իրականացվի ոչ խտրական եղանակով (Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 171): Զանի որ խախտումները և սխալները կարող են տեղի ունենալ հատկապես աղյուսակավորման ընթացքում, դիտորդներին և կուսակցությունների կամ թեկնածուների ներկայացուցիչներին պետք է թույլատրվի

մուտք գործել աղյուսակավորման իրականացման տարածք և ստանալ արձանագրությունների ու աղյուսակավորման ամփոփաթեթերի պատճենները (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2003թ., 111, Զարտերի կենտրոն, 2014թ., 170): Բացի այդ, պետք է թույլատրվի ձայների զուգահեռ հաշվարկ/աղյուսակավորում, այսինքն՝ դիտորդների կողմից արդյունքների հավաքագրում և դրանց առանձին աղյուսակավորում գործընթացի նկատմամբ վստահությունը բարձրացնելու և արդյունքների հավաստիությունը գնահատելու նպատակով (ՄԻԳՀԳ, 1994թ., պարբ. 112):

գ. Արդյունքների հրապարակումը

Հրապարակման մեթոդը և արդյունքների ձևաչափը պետք է սահմանված լինեն օրենսդրությամբ: Ընտրությունների համար պատասխանատու մարմիններից պահանջվում է արագորեն հասարակությանը հասանելի դարձնել հանրային շահ ներկայացնող տեղեկատվությունը (ՄԱԿ, 2003թ., հոդված 10): Այդ տեղեկատվությունը ներառում է ընտրությունների արդյունքները, որոնք պետք է անհապաղ հրապարակվեն՝ ուսումնասիրության նպատակով տրամադրելով բավարար տվյալներ յուրաքանչյուր մակարդակի համար (ԵԱՀԿ, 1990ա, պարբ. 7.4, ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2010թ., 82): Մինևույն ժամանակ, հաստատված արդյունքները պետք է հանձնվեն դիտորդներին (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 250): Արդյունքները պետք է ներառեն փաստացի տրված ձայների քանակը, այլ ոչ թե պարզապես տոկոսները: Բացի այդ, արդյունքները պետք է հրապարակվեն՝ ըստ առանձին ընտրատեղամասերի՝ տրամադրելով դրանք վերահսկելու և վիճարկելու հնարավորություն (տե՛ս նույն տեղում, 256), «բացառությամբ խիստ բացառիկ հանգամանքների, որոնց դեպքում քվեարկության արդյունքների աշխարհագրական բաշխվածության նույնացումը կարող է հանգեցնել խտրականության, հաշվեհարդարների կամ տեղական կամ տարածաշրջանային բնակչության դեմ ուղղված խիստ բացասական գործողությունների»:

Քվեարկության արդյունքների հրապարակմանը ներկայացվող պահանջներ (Բելառուս)

ԸՂԱ-ն հաղորդել է, որ ԿԸՀ-ն հրապարակել է առանձին ընտրատեղամասերի հաշվով չտարանջատված, սահմանափակ արդյունքներ: Այդ պատճառով, ընտրությունների շահագրգիռ կողմերը չեն կարողացել ստուգել ամփոփված արդյունքների ճշգրտությունը: ԸՂԱ-ն եզրակացրել է, որ դա նվազեցրել է թափանցիկությունը և սահմանափակել բողոքներ ներկայացնելու հնարավորությունը:

ԸՂԱ-ն նշել է, որ «նախնական և վերջնական արդյունքները պետք է հրապարակվեն ձայների լիակատար դասակարգմամբ՝ ըստ ընտրատարածքի և ընտրատեղամասի: Արդյունքները պետք է ներառեն ոչ միայն ընտրողների ընդհանուր թիվը և մասնակցությունը յուրաքանչյուր ընտրատեղամասում, այլև վավեր և անվավեր քվեաթերթիկների քանակը, յուրաքանչյուր թեկնածուի օգտին տրված ձայները, բոլոր թեկնածուների դեմ քվեարկած ձայները և անվավեր քվեաթերթիկների քանակը»:

(ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ, 2003ա, 73): Այդ բացառությունները պետք է նախատեսվեն օրենքով և ենթակա լինեն դատական վերանայման:

Կախված հրապարակման ժամկետներից՝ կարելի է առանձնացնել երկու տեսակի արդյունքներ (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ. Բացատրական զեկույց, պարբ. 50)՝

- ▶▶ «նախնական» արդյունքներ, որոնք իրենցից ներկայացնում են աղյուսակավորման ընդհանուր տվյալներ, լինում են թերի, իրավաբանորեն պարտադիր ուժ չունեցող և հաճախ հեռարձակվում են լրատվամիջոցների կողմից,
- ▶▶ «վերջնական» արդյունքներ, այն է՝ ամբողջական և պաշտոնական արդյունքները, որոնք դեռ հնարավոր է բողոքարկել:

Նախնական արդյունքների շարունակական հաղորդումը բավական նուրբ գործընթաց է, քանի որ կարող է ապակողմնորոշող լինել: Տվյալների հաղորդման ժամանակ պետք է հստակ նշել, որ վերջնական արդյունքները կարող են Էապես տարբերվել նախնական արդյունքներից (տե՛ս նույն տեղում, պարբ. 51):

Արդյունքների հրապարակման պահանջներն ամփոփված են 2012թ. Բելառուսի խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՅՄԻԳ Դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում:

դ. Արդյունքների իրագործումը

Ընտրությունների բոլոր շահագրգիռ կողմերը և միջազգային հանրությունը պարտավոր են հարգել իրական ընտրությունների արդյունքները (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 25, պարբ. 19): Սակայն, դա չի նշանակում, որ խախտումների դեպքում արդյունքները չեն կարող վիճարկվել: Կասկածների առկայության դեպքում պետք է հնարավոր լինի վիճարկել և անվավեր ճանաչել ընտրությունների վիճահարույց արդյունքները և կազմակերպել վերահաշվարկ կամ նոր ընտրություններ ընտրատեղամասերից որևէ մեկում կամ բոլորում (ՄԻԳԶԳ, 1994թ., պարբ. 112, ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 251): Այդ նպատակով, օրենքը պետք է սահմանի դատական վերանայման կամ համարժեք ընթացակարգեր՝ հստակ և միանշանակորեն կարգավորվող իրավիճակների համար (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 251, ՄԱԿ-ի Մարդու

իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 25, պարբ. 20):

Ի վերջո, արդյունքները պետք է ի կատար ածվեն, այսինքն՝ պետք է ապահովվի, որ այն թեկնածուները, որոնք ստացել են անհրաժեշտ թվով ձայներ, կարողանան ստանձնել իրենց պաշտոնները և պաշտոնավարեն օրենքով սահմանված ժամկետներում (ԵԱՀԿ, 1990ա, պարբ. 7.9): Օրենսդրությունը պետք է հստակ նախատեսի ընտրական այն բանաձևը, ըստ որի տրված ձայները փոխարկվում են խորհրդարանական մանդատների: Ընտրված պաշտոնյաների մանդատի պաշտպանությունը օրենքով սահմանված դեպքերում չի բացառում նրանց պաշտոնանկ անելու հնարավորությունը, որը չպետք է կիրառվի խտրականորեն կամ կամայականորեն (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 251):

	Ձայների հաշվարկ և արդյունքների ամփոփում (չափանիշներ և լավագույն գործելակերպեր)	ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ըՂԱ Հղման աղբյուր (վերջնական գեկոյցներ)
Ձայների հաշվարկը	Օրենքով պետք է սահմանվեն հաշվարկի այնպիսի ընթացակարգեր, որոնք պատշաճ կերպով նկարագրված են, միաժամանակ պարզ են՝ գործնականում իրականացվելու համար:	Բեյառու 2012թ., էջ 20 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 27
	Հաշվարկը պետք է սկսվի բլետարկության ավարտից անմիջապես հետո:	Հայաստան 2013թ., էջ 21
	Միայն լիազորված անձինք պետք է միջամտեն կամ ուղղորդեն հաշվարկի գործընթացը: Ընտրատեղամասերի աշխատակիցները պետք է վերապատրաստված և տեղյակ լինեն բլետարկության ընթացակարգերին:	Հայաստան 2012թ., էջ 22 Ադրբեջան 2013թ., էջ 22 Մոլդովա 2014թ., էջ 23
	Ձայների համարումը բլետատուփում առկա բլետաթերթիկների և ընտրողների թվի հաշվարկն է՝ ըստ ընտրացուցակների: Արձանագրված թվերը պետք է համարվեն:	Բեյառու 2012թ., էջ 20 Ուկրաինա 2012թ., էջ 29 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 29
	Ընտրացուցակները, չօգտագործված բլետաթերթիկները և ծրարները պետք է փաթեթավորվեն (անվախել համարվեն)՝ նախքան բլետաուղիները բացելը:	Ուկրաինա 2012թ., էջ 28 Վրաստան 2013թ., էջ 21
	Ձայների հաշվարկը պետք է լինի թափանցիկ, այսինքն՝ այն պետք է բարձրաձայն հայտարարվի կամ բոլոր ծրարները և բլետաթերթիկները ցուցադրվեն այնպես, որ բոլոր ներկայիցները կարողանան հասկանալ, թե ում օգտին է նշված բլետաթերթիկը:	Բեյառու 2012թ., էջ 20 Հայաստան 2013թ., էջ 22 Ադրբեջան 2013թ., էջ 22 Վրաստան 2013թ., էջ 21
	Բլետաթերթիկի վավերականությունը պետք է որոշվի ողջամտորեն և օրենքով սահմանված կարգով:	Հայաստան 2013թ., էջ 22 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 27
	Պետք է բացառվեն ընտրացուցակների գրառումների, արդյունքների կամ արձանագրությունների կերծման դեպքերը:	Ադրբեջան 2013թ., էջ 22 Ուկրաինա 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 27
	Արդյունքների արձանագրությունները պետք է ընտրատեղամասի աշխատակիցների կողմից ստորագրվեն դրանք լրացնելուց հետո:	Ադրբեջան 2013թ., էջ 22 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 27
	Արդյունքների արձանագրությունները պետք է փակցվեն՝ հանրության ուսումնասիրության համար:	Մոլդովա 2014թ., էջ 23
	Դիտողներին պետք է տրվեն արդյունքների արձանագրությունների պատճեններ՝ ըստ պահանջի:	Ադրբեջան 2013թ., էջ 22

Ձայների հաշվարկը	Ընտրությունների նյութերը պետք է արդյունքների արձանագրությունները կազմելուց անմիջապես հետո ուղարկվեն ընտրությունների համար պատահականապես մարմիններ:	Բեյառուս 2012թ., էջ 20 Ադրբեջան 2013թ., էջ 22
	Արդյունքների փոխանցումը չպետք է կատարվի ընտրատեղամասի միայն մեկ պաշտոնյայի կողմից:	Ադրբեջան 2013թ., էջ 22
	Ընտրությունների համար պատահականապես մարմինները պետք է նկատի ունենան ընթացակարգերի գործնական հետևանքները և ապահովեն, որ ընտրությունների նյութերը չվնասվեն փոխարքման ժամանակ:	Ուկրաինա 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 28
Այդուհանդերձություն	Այդուհանդերձությունը պետք է իրականացվի սպառնալիքներից գերծ միջավայրում:	Ուկրաինա 2012թ., էջ 30 Ուկրաինա 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 28
	Տեղական իշխանությունները կարող են տեղեկացվել տվյալների աղյուսակավորման համար համակարգիչային տարածք տրամադրելու մասին:	Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 28
	Պետք է սահմանվեն ընթացակարգեր՝ ընտրությունների արդյունքների փոփոխությունները և ձևաթղթերի ուղղումը կանխելու համար:	Ադրբեջան 2013թ., էջ 23 Ուկրաինա 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 30
	Ընտրությունների համար պատահականապես մարմինները պետք է պահանջվեն աղյուսակավորման կենտրոնացված էլեկտրոնային համակարգերի անադրություն պայմանավորված չնախատեսված դեպքերը:	Մոլդովա 2014թ., էջ 23 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 28
	Այդուհանդերձության ընթացքում դիտորդներին պետք է տրամադրվի մուտքի անսահմանափակ հնարավորություն:	Ուկրաինա 2012թ., էջ 29 Ադրբեջան 2013թ., էջ 22
Հրապարակում	Թափանցիկությունը մեծացնելու համար նախնական և վերջնական արդյունքները պետք է անմիջապես հրապարակվեն՝ ձայների լիակատար դասակարգմամբ ըստ ընտրատեղամասերի:	Հայաստան 2012թ., էջ 23 Բեյառուս 2012թ., էջ 21 Կրասնոդար 2013թ., էջ 20
	Արդյունքները պետք է ներառեն ընտրությունների ընդհանուր թիվը և մասնակցությունը յուրաքանչյուր ընտրատեղամասում, վավեր և անվավեր ձայների քանակը, յուրաքանչյուր թեկնածուին կողմ և դեմ տրված ձայները, ինչպես նաև խոտանված քվեաթղթերիների քանակը:	Բեյառուս 2012թ., էջ 21 Ուկրաինա 2012թ., էջ 30
Իրականացում	Եթե մեծ թվով ընտրված թեկնածուներ ետ են վերցնում իրենց թեկնածությունը՝ չստանձնելով համապատասխան պաշտոնը, ապա ընտրողների կատարած ընտրության արդյունքները խաթարվում են:	Հայաստան 2012թ., էջ 23 Հայաստան 2013թ., էջ 24 Ուկրաինա 2012թ., էջ 30
	Այն համագանակները, որոնց դեպքում պետք է իրականացվեն վերահաշվարկներն ու դրանց ընթացակարգերը պետք է հստակ սահմանվեն օրենքով:	Ուկրաինա 2012թ., էջ 30
	Սահմանադրական դատարանները չպետք է հաստատեն արդյունքները՝ նախքան բոլորըջարկման ժամկետի ավարտը և բոլոր բողոքների քննության ավարտը:	Ադրբեջան 2013թ., էջ 25

10. ԸՆՏՐԱԿԱՆ ՎԵՃԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԲՈՂՈՔՆԵՐԸ

Ընտրական օրենսդրության ցանկացած խախտում պետք է ենթակա լինի բողոքարկման, որի միջոցով կարևորվում է ընտրական գործընթացի օրինականությունը և հնարավոր է դառնում քաղաքացիների ընտրական իրավունքների իրացումը: Ուստի, բողոքները (հայցադիմումները) կարող են նպատակ ունենալ ուղղելու կայացված որոշումները, վերացնելու խախտումները՝ կա՛մ ամբողջությամբ, կա՛մ մասամբ անվավեր ճանաչելու ընտրությունների արդյունքները: Բողոքների քննության գործընթացը ազդեցություն է թողնում ընտրությունների ընթացքի և արդյունքների նկատմամբ վստահության վրա: Այդուհանդերձ, յուրաքանչյուր երկրի պարագայում ընթացակարգերը կարող են էապես տարբերվել՝ կախված քաղաքական կամ պատմական համատեքստից, և կարող են ընդգրկել ֆորմալ դատական վարույթներից մինչև վեճերի լուծման ոչ պաշտոնական մեխանիզմների տիրույթը:

Սույն բաժինն անդրադառնում է բողոքների և ընտրական իրավախախտումների հնարավոր հիմքերին, բողոքաբերներին, բողոքն ընդունող մարմիններին և բողոքների քննության ընթացակարգին:

ա. Բողոքների և ընտրական իրավախախտումների հիմքերը

Ընտրական օրենսդրության խախտումները պետք է ենթակա լինեն բողոքարկման՝ ապահովելով օրենքի արդյունավետ իրականացումը (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 92): Բողոքները կարող են առնչվել ընտրական գործընթացի ցանկացած փուլին (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 261), այդ թվում՝ ընտրական համակարգին և ընտրատեղամասերի սահմանազմմանը, ընտրությունների համար պատասխանատու մարմնի որոշումներին, ընտրացուցակներին, թեկնածություն ներկայացնելու օրինականությանը, նախընտրական քարոզարշավին կամ կուսակցության ֆինանսավորմանը, լրատվամիջոցների հասանելիությանը և լուսաբանմանը, ինչպես նաև քվեարկության, ձայների հաշվարկի և աղյուսակավորման ընթացքում թույլ տված խախտումներին կամ բուն արդյունքների հետ կապված խնդիրներին: Օրենքը պետք է հստակ սահմանի բողոքների համար թույլատրելի հիմքերը (Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 174):

Բացի այդ, ընտրական այնպիսի իրավախախտումներ, ինչպիսիք են՝ ընտրակեղծիքները, ընտրողների ահաբեկումը կամ բազմակի քվեարկությունը, պետք է քննվեն, իսկ այդ խախտումների պատասխանատուները՝ լինեն քաղաքացիներ, պաշտոնյաներ, թե կազմակերպություններ, պետք է ենթարկվեն պատասխանատվության (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2010թ., 52, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունք-

ների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 31, պարբ. 8, 15, ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 272): Ընտրությունների և կուսակցությունների մասին օրենքները և/կամ ոլորտը կարգավորող օրենսդրությունը (քաղաքացիական և քրեական օրենսգրքեր) պետք է հստակ ձևակերպեն ընտրությունների հետ կապված իրավախախտումները (ընտրողների, թեկնածուների, կուսակցությունների, նրանց ներկայացուցիչների (դիտորդների), լրատվամիջոցների, ընտրական և պետական պաշտոնյաների և այլոց) և արդյունավետ, սակայն համարժեք, պատժամիջոցները նման իրավախախտումների դեպքում (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 272): Դատապարտված պաշտոնյաները չպետք է վերաառաջադրվեն ապագա ընտրությունների համար⁹:

բ. Բողոք ներկայացնողները

Պետք է թույլատրվի բողոքներ ներկայացնել վիճահարույց հարցերի հնարավորինս լայն շրջանակի շուրջ: Տվյալ ընտրատարածքում գրանցված առնվազն յուրաքանչյուր թեկնածու, ընտրող և կուսակցություն պետք է ունենա բողոքարկելու իրավունք: Սակայն, ընտրությունների արդյունքները վիճարկող ընտրողների բողոքների համար կարող է պահանջվել քննող մարմնի իրավագոր կազմի առկայություն (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին II.3.3.գ): Բացի այդ, ԶՀԿ-ները և դիտորդները նույնպես պետք է հնարավորություն ունենան վիճարկելու ընտրություններին առնչվող որոշումները: Պետք է հստակորեն կարգավորված լինի, թե ով կարող է բողոք ներկայացնել, որը պետք է որոշվի առանց խտրականության, քանի որ բոլոր անձինք հավասարապես պաշտպանված են օրենքով (ՄԻԳՅԳ, 1966թ, հոդված 26, Զարտերի կենտրոն, 2014թ., 179): Այն, մասնավորապես, ներառում է արդարադատության հավասար մատչելիությունը՝ անկախ սեռից կամ ազգային որևէ փոքրամասնության պատկանելությունից, ինչպես ամրագրված է Կոնվենցիայի 14-րդ հոդվածում (Եվրոպայի խորհուրդ, 2013թ., Ռազմավարական նպատակ 3): Ավելին, դատական վարույթների համար գանձվող պետական տուրքերը չպետք է անհիմն կերպով բարձր լինեն, քանի որ դա կարող է մարդկանց հետ պահել բողոք ներկայացնելուց (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 32, պարբ. 11):

գ. Բողոքները քննելու իրավասություն ունեցող մարմինները

Ընտրական վեճերով բողոքները (հայցադիմումները) պետք է քննվեն առաջին ատյանի մարմնի՝ ընտրական հանձնաժողովի կամ դատարանի կողմից, սակայն պետք է հնարավոր լինի բողոքը վերջնական քննության հանձնել այն դատարան, որն իրավասու է

⁹ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ ՄԼՀՀ-ում, 2005թ. քաղաքային ընտրություններ, վերջնական զեկույց, էջ 24, հասանելի է՝ www.osce.org/odihr/elections/fyrom/15401?download=true, մուտք է գործել 2016թ. հուլիսի 21ին:

գործն ըստ Էության քննել (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2010թ., 51, Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին II.3.3.ա): Ինչ վերաբերում է խորհրդարանական ընտրություններին, ապա կարող է առկա լինել խորհրդարանին բողոք ներկայացնելու հնարավորություն՝ պայմանով, որ հնարավոր լինի իրականացնել այդ որոշումների դատական վերանայում (ՄԻԳՀԳ, 1966թ., հոդված 2(3)(բ), Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 94): Բողոքներ քննող յուրաքանչյուր մարմին պետք է լինի իրավասու և անկողմնակալ (ՄԻԳՀԳ, 1966թ., հոդված 14(1), ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2010թ., 51): Դատարանները պետք է անկախ լինեն, այն է՝ հստակ տարանջատված իշխանության գործադիր և օրենսդիր ճյուղերից, իսկ պետությունները պետք է ապահովեն դատավորների՝ իրենց որոշումների կայացման ընթացքում քաղաքական ազդեցություններից զերծ լինելը, և հաստատեն օբյեկտիվ չափանիշներ նրանց անկախ կարգավիճակի համար (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 32, պարբ. 19): Բողոքներ քննող ցանկացած մարմին պետք է փաստացիորեն (ֆիզիկապես) հասանելի լինի բնակչության բոլոր հատվածների համար կամ պետք է առկա լինի այնպիսի ընթացակարգ, որը թույլ կտա հավանական բողոքաբերներին իրենց բողոքը ներկայացնել տվյալ մարմին:

«Բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագրքի» համաձայն՝ ընտրություններում ներգրավված տարբեր մարմինների լիազորությունները և պարտականությունները պետք է հստակորեն կարգավորվեն օրենքով՝ խուսափելով միաժամանակ միմյանց հակասող իրավազորություններ ունենալուց (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին II.3.3.գ): Դա ենթադրում է, որ՝

- բողոքաբերները և պետական մարմինները չպետք է իրավունք ունենան ընտրել բողոքներ քննող մարմին՝ բողոքների քննության զուգահեռ ընթացակարգերից, որոշում կայացնելու մերժումից կամ «հարմարավետ ընդդատության ընտրությունից» խուսափելու նպատակով, այլ կերպ ասած՝ բողոքներ քննող մարմնի ընտրությունը՝ ըստ բողոք ներկայացնողի ենթադրյալ կարծիքի,
- վերադաս ընտրական հանձնաժողովը պետք է իրավասու լինի փոփոխել կամ անվավեր ճանաչել ստորադաս ընտրական հանձնաժողովի որոշումները (բողոքների քննության հիերարխիկ կառուցվածք):

Մասնավորապես, բողոքարկման մարմինը պետք է իրավասու լինի անվավեր ճանաչել ընտրությունների արդյունքները, եթե դրանց վրա, այն է՝ մանդատների բաշխման վրա, ընտրախախտումներն ազդեցություն են ունեցել: Դա միշտ չէ, որ հնարավոր է իրականացնել ամբողջ երկրի կամ ընտրատարածքի մակարդակում, ուստի պետք է հնարավոր լինի իրագործել ընտրատեղամասի մակարդակում՝

կրկնակի քվեարկություն անցկացնելով միայն տվյալ տարածքի սահմաններում (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 101): Այնուամենայնիվ, Դատարանը *Կովաչն ընդդեմ Ուկրաինայի* (Kovach v. Ukraine) գործով 2008 թ. փետրվարի 7-ին կայացրած իր վճռում (բերված է ստորև) նշում է, որ ընտրագնացվածի կամքի նկատմամբ հարգանքը պահանջում է հաշվի առնել կոնկրետ հանգամանքները:

դ. Բողոքարկման ընթացակարգը

Բողոքարկման ընթացակարգը պետք է հստակ և աներկբայորեն կարգավորվի օրենքով՝ պատշաճ իրավական ընթացակարգին համապատասխան (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2010թ., 51), այսինքն՝ պետք է ապահովվեն հետևյալ իրավունքները.

- ▶ բողոքը հիմնավորող ապացույցների ներկայացման իրավունք (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2003թ., 49),
- ▶ բողոքի հրապարակային և արդար քննության իրավունք (Եվրոպայի խորհուրդ, 1950թ., հոդված 6(1), ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2003թ., 49),
- ▶ բողոքի՝ անկողմնակալ և անաչառ մարմնի կողմից քննվելու իրավունք (ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 32, պարբ. 21, ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 261),
- ▶ արդյունավետ և արագ իրավական պաշտպանության միջոցների իրավունք, որը ներառում է գոյություն ունեցող խախտումների դադարեցումը, փոխհատուցումը և միջանկյալ միջոցները (Եվրոպայի խորհուրդ, 1950թ., հոդված 13, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 31, պարբ. 15, 16, 19),
- ▶ որոշման հրապարակում և դրա իրավական հիմնավորում (Եվրոպայի խորհուրդ, 1950թ., հոդված 6(1), ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2010թ., 51):

Քվեարկության արդյունքներն անվավեր ճանաչելը (Դատարանի նախադեպային իրավունք)

Փաստերը. 2002թ. Ուկրաինայի խորհրդարանական ընտրությունների ընթացքում դիմումատուի թեկնածությունը առաջադրվել էր միամանդատ ընտրատարածքներից մեկում: Առաջին արդյունքների համաձայն՝ նա հաղթել էր ձայների աննշան առավելությամբ: Սակայն, նրա հիմնական մրցակցի անունից հանդես եկող դիտորդների զեկույցների հիման վրա քվեարկությունը անվավեր էր ճանաչվել ընտրատարածքի չորս ընտրատեղամասերում: Դրա հետևանքով ընտրատարածքում հաղթող էր ճանաչվել այդ մրցակիցը: Դիմումատուն բողոքում էր քվեարկության անվավեր ճանաչելու, ձայների հետագա վերահաշվարկի անարդարացիության և դրա արդյունքում՝ ընտրագնացվածի կամքի նկատմամբ

ցուցաբերված անհարգալից վերաբերմունքի վերաբերյալ:

Իրավունքը. Դատարանը «կասկած հայտնեց առ այն, թե արդյոք բոլոր ծայերի անվավեր ճանաչելն այն ընտրատեղամասում, որտեղ խախտումներ էին տեղի ունեցել (անկախ խախտումների ծավալից և տվյալ ընտրատարածքի արդյունքների վրա դրանց ազդեցությունից), կարող է դիտվել որպես հետապնդվող իրավաչափ նպատակ»: Դատարանն, այնուհետև, քննադատեց այն փաստը, որ ներպետական վերադաս որևէ մարմին (այդ թվում՝ ԿԸՀ-ը և Գերագույն դատարանը) չի անդադարձել ընտրական օրենսգրքի տարբեր բաժինների միջև հակասություններին և տարբեր դերակատարների արժանահավատության հարցերին: Բացի այդ, որևէ մարմին չի հիմնավորել, թե ինչու են արձանագրված խախտումները «այն աստիճան խաթարել քվեարկության արդյունքները, որ անհնար է եղել որոշել ընտրողների կամքը»: Դատարանը եզրակացրեց, որ «չորս ընտրատեղամասերում քվեարկությունը անվավեր ճանաչելու մասին որոշումը պետք է անհիմն համարել և ոչ համարժեք կառավարության կողմից հայտարարված իրավաչափ նպատակին»:

Եզրակացություն. տեղի է ունեցել թիվ 1 Արձանագրության 3-րդ հոդվածի խախտում (ազատ ընտրությունների իրավունք):

Աղբյուրը՝ Կովաչն ընդդեմ Ուկրաինայի (Kovach v. Ukraine, (7 փետրվարի 2008թ.)), [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84959#{"itemid":\["001-84959"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84959#{)

Այս մի քանի ուղենիշներով սահմանված պահանջներին անհամապատասխանության դեպքերն արձանագրվել են 2013թ. Ադրբեջանում կայացած նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում (բերված է ստորև):

Բողոքարկման ընթացակարգը պետք է լինի հնարավորինս պարզ և չպետք է անհարկի ֆորմալ բարդություններ ստեղծի (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին II.3.3.բ): Բողոքարկման հատուկ ձևաթղթերը և տեղեկատվական քարոզարշավը կարող են օգնել ընտրողներին՝ ճիշտ ներկայացնելու իրենց բողոքները: Բողոքարկման ընթացակարգերը «պետք է լինեն պարզ, թափանցիկ և դյուրըմբռնելի» (Վենետիկի հանձնաժողով/ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2006թ., պարբ. 55):

Այս մասին նշվել է 2012թ. Բելառուսի խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում:

Պետք է սահմանվեն բողոքների ներկայացման և դրանց հաջորդող որոշումների կայացման համար կարճ վերջնաժամկետներ, այսինքն՝ առաջին ատյանում քննության յուրաքանչյուր վիճարկվող հարցի տևողությունը չպետք է գերազանցի երեքից հինգ օրը (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղենիշներ, բաժին II.3.3.է): Հարկ է նշել, որ բողոքարկման ընթացակարգերը չպետք է ձգձգեն ընտրական գործընթացը, և եթե որևէ հարցի շուրջ պետք է որոշում ընդունվի, ապա այն պետք է անհապաղ կայացվի՝ նախքան ընտրությունները և ոչ դրանից հետո:

Պատշաճ իրավական ընթացակարգին համապատասխան բողոքարկման ընթացակարգ (Ադրբեջան)

Համաձայն ԸՀԱ-ն դիտարկումների՝ Բաքվի վերաքննիչ դատարանը առանց հիմնավորման մերժել էր մի քանի բողոքաբերների միջնորդությունները: Օրինակ՝ բողոքաբերները վիճարկել էին ԿԸՀ-ի կողմից ստորագրությունների անվավեր ճանաչումն՝ «այն հիմքով, որ դրանք «թվացել են» կեղծված նրանք պնդել են, որ ԿԸՀ-ի աշխատանքային խմբի (որն ստուգել է ստորագրությունները) ենթադրությունը և վարկածը բավարար հիմք չեն գրանցումը մերժելու համար Բաքվի վերաքննիչ դատարանը չի անդրադարձել [այս ընթացակարգի] օրինականությանը՝ որպես ԿԸՀ-ի որոշումների հիմք», փոխարենը՝ որոշումները բավարարվել են այն հիմքով, որ թեկնածուն չի տրամադրել գրանցվելու համար անհրաժեշտ բավարար թվով ստորագրություններ:

Դրա հիման վրա՝ ԸՀԱ-ն առաջարկություն է ներկայացրել, որ «բողոքաբերների բոլոր փաստարկները պետք է դատարանների կողմից ուսումնասիրվեն դատական լուսմաների ընթացքում և լուծվեն գրավոր որոշումներով: Օրենքի համաձայն՝ որոշումները պետք է ներառեն դատարանի հիմնավորումները՝ լիովին մեկնաբանելով որոշման իրավական հիմքերը: Լրացուցիչ ապացույցներ ուսումնասիրելու մասին բողոքաբերների միջնորդությունների մերժումը պետք է հստակ հիմնավորված լինի օրենքով, իսկ ԿԸՀ-ի կողմից թույլ տված ընթացակարգային բացթողումները բողոքարկման դեպքում պետք է քննության առարկա դարձվեն»:

Ադրբեյջանի ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՀԱ-ն վերջնական գեկույցը Ադրբեջանի 2013թ. Նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ, Էջ 18,
www.osce.org/institutions/110015?download=true

(Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական գեկույց, պարբ. 95, ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 261): Սակայն, ժամկետները պետք է բավական երկար լինեն, ինչը հնարավորություն կտա բողոքաբերին պատրաստել իր բողոքը և իրականացնել իր պաշտպանությունը կազմակերպելու իրավունքները, ինչպես նաև ժամկետները պետք է արտացոլեն գործի բարդությունը, ընտրությունների համար դրա իրատապությունը և բողոքներ քննող մարմնի իրավասությունը:

Օրենքի հակասական և ձևական մեկնաբանություններից խուսափելը (Բելառուս)

ԸՀԱ-ն պարզեց, որ բողոքների վերանայման գործընթացը քննադրվում է օրենքի հակասական և ձևական մեկնաբանությամբ: Օրինակ՝ Գերագույն դատարանը մերժել էր բողոքը՝ որպես հիմք նշելով տեղեկությունների հավաքման համար օրինական թույլտվության բացակայությունը, որը ներկայացվել էր որպես ապացույց:

Չեկույցում առաջարկվում էր, որ «ընտրական հանձնաժողովները և դատարանները պետք է բողոքների քննության ժամանակ ձեռնպահ մնան խիստ ձևական համարվող մոտեցումներից: Օրենքը չպետք է մեկնաբանվի այնպես, որ բացասական իմաստով սահմանափակի մարդու հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք հռչակված են Սահմանադրությամբ և ամրագրված միջազգային չափանիշներում: Ընտրական հանձնաժողովները և դատարանները պետք է լիարժեք և անկողմնակալ կերպով քննության ենթարկեն բոլոր բողոքների ու հայցադիմումների առարկաները»:

Ադրբեյջանի ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՀԱ-ն վերջնական գեկույցը Բելառուսի 2012թ. խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, Էջ 17,
www.osce.org/odihr/elections/98146?download=true

	Ընտրական բողոքներ (չափանիշներ և բարեխիղճ գործելակերպեր)	ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՀԱ Հղման աղբյուր (վերջնական գեղարվեստ)
Ձայների հաշվարկը	Բողոքները և հայցադիմումները էական նշանակություն ունեն, մասնավորապես, ընտրությունների արդյունքների և ընտրություններից առաջ կայացված որոշումների առումով:	Բեյառու 2012թ., էջ 16 Հայաստան 2013թ., էջ 17
	Ընտրական իրավախախտումները պետք է հետաքննվեն անաչառորեն, իսկ դրանց հերիսակները պետք է ենթարկվեն պատասխանատվության:	Հայաստան 2013թ., էջ 19
	Ամենության կանխավարկածը կիրառվում է նաև վարչական պատժամիջոցների դեպքում:	Վրաստան 2012թ., էջ 22
	Պատժամիջոցները պետք է լինեն արդյունավետ և տվյալ խախտման ծանրության աստիճանին համարժեք:	Ուկրաինա 2012թ., էջ 26
Բողոքաբերներ	Բողոքների ներկայացման իրավունքը պետք է լինի ընդգրկուն: Տվյալ ընտրատարածքում գրանցված յուրաքանչյուր թեկնածու, ընտրող և կուսակցություն պետք է ունենա բողոքարկելու իրավունք:	Հայաստան 2013թ., էջ 17 Վրաստան 2013թ., էջ 17
	ԹՀԿ-ները և դիտորդները պետք է բողոքարկելու իրավունք ունենան:	Հայաստան 2013թ., էջ 17
Բողոքներ ընտրող մարմինները	Բողոքներ ընտրող մարմինների լիազորությունները և պարտավորությունները պետք է հստակորեն կարգավորվեն օրենքով, և պետք է խուսափել սխալաց հավաստող իրավագործություններից:	Սլովակ 2011թ., էջ 16, 26 Վրաստան 2012թ., էջ 21 Հայաստան 2013թ., էջ 17 Վրաստան 2013թ., էջ 18
	Բողոքներ ընտրող մարմինը պետք է լիազորված լինի ուսումնասիրելու այնպիսի բողոքներ, որոնք վերաբերում են քվեարկելու իրավունքի, ընտրությունների մասնակցելու, իրավունքի, թեկնածություն ներկայացնելու օրինականության, սահմանադրական քաղաքական կանոնների պահպանման և ընտրությունների արդյունքների հարցերին:	Բեյառու 2012թ., էջ 16
	Բողոքը դատարանի կողմից վերանայելու պետք է լինի հնարավոր:	Բեյառու 2012թ., էջ 16
Բողոքարկման ընթացակարգը	Բողոքարկման ընթացակարգը պետք է լինի թափանցիկ և պատշաճ իրավական ընթացակարգին համապատասխան: Դեռք է ապահովված լինեն ապացույցներ ներկայացնելու, հրապարակային և արդար ընտրական, անկուսակցական և անկուսակցական, արդյունավետ և արագ իրավական պաշտպանության միջոցների և բողոքը վերաքննիչ դատարան ներկայացնելու իրավունքները:	Բեյառու 2012թ., էջ 16 Ուկրաինա 2012թ., էջ 25 Ադրբեջան 2013թ., էջեր 16-18 Սլովակ 2014թ., էջ 20 Ուկրաինա 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 25
	Պաշտպանության միջոցները պետք է լինեն արդյունավետ, այսինքն՝ դրանք պետք է վերացնեն խախտումը և, անհրաժեշտության դեպքում, ապահովեն համապատասխան իրավունքների վերականգնում:	Սլովակ 2014թ., էջ 19

Բողոքարկման ընթացակարգը	Ընտրական իրավախախտումները հետաքննելու և քրեորեն հետապնդելու ժամկետները պետք է լինեն կարճ և սահմանվեն օրենքով:	Հայաստան 2013թ., էջ 18 Վրաստան 2013թ., էջ 19
	Միանման գործերի վերաբերյալ պետք է կայացվեն նույնանման որոշումներ:	Մոլդովա 2011թ., էջ 18 Ուկրաինա 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 25
	Որոշումները պետք է կայացվեն իրավական հիմնավորմամբ: Դրանք պետք է հրապարակվեն, ներառյալ՝ դրանց իրավական հիմնավորումները:	Հայաստան 2012թ., էջ 19 Բելառուս 2012թ., էջ 16 Ադրբեջան 2013թ., էջ 25 Մոլդովա 2015թ., էջ 19
	Բողոքարկման ընթացակարգը պետք է լինի պարզ և առանց ձևական դժվարությունների: Բողոքարկման ձևաթղթերի տրամադրումը և տեղեկատվական քարտզարշավների կազմակերպումը կարող է օգտակար լինել:	Բելառուս 2012թ., էջ 17 Վրաստան 2012թ., էջ 21 Հայաստան 2013թ., էջ 17 Ուկրաինա 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 24
	Պետք է սահմանվեն բողոքների ներկայացման և դրանց հաջորդող որոշումների կայացման համար կարճ ժամկետներ (առաջին ատյանում՝ յուրաքանչյուրի համար երեքից հինգ օր): Սակայն սահմանվող ժամկետները պետք է հիմնավորված որոշում կայացնելու համար լինեն բավարար:	Հայաստան 2013թ., էջ 17 Ադրբեջան 2013թ., էջ 25 Մոլդովա 2014թ., էջ 21 Մոլդովա 2015թ., էջ 20

11. ԴԻՏՈՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ընտրությունների դիտորդական առաքելությունը մի գործընթաց է, որը ներառում է ընտրական գործընթացի բոլոր փուլերի մասին համակարգված տեղեկությունների հավաքագրումը, դրանց վերլուծությունը, ինչպես նաև՝ արդյունքների մասին զեկուցումը և դրանց հիման վրա առաջարկությունների ներկայացումը: Դիտորդական առաքելության գաղափարը հիմնված է մարդու հիմնարար իրավունքների վրա, ինչպիսիք են՝ «արդար ընտրությունների, հասարակական գործերին մասնակցելու, միավորվելու և ընտրական համատեքստում տեղեկատվություն պահանջելու, ստանալու և փոխանցելու իրավունքները»¹⁰: Ընտրությունների դիտորդական աշխատանքը ընտրական գործընթացի օրինականությունը գնահատելու կարևոր գործիք է, որը նպաստում է դրա թափանցիկության և ընտրական գործընթացի նկատմամբ վստահության աճին:

Ընտրությունների դիտորդական առաքելությունը կարող է իրականացվել տարբեր ձևերով: Սույն բաժինը հիմնականում անդրադառնում է մասնագիտական դիտորդական աշխատանքներին՝ ընտրությունների դիտորդական առաքելությունների տեղակայման միջոցով, որը դիտորդական աշխատանքների համակարգված մոտեցում է՝ ի տարբերություն անկանոն բնույթ ունեցող և առանձին դիտարկումներին: Բացի այդ, որպես դիտորդներ կարող են հանդես գալ միջազգային կամ տեղական խմբեր (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 87): Սույն ձեռնարկն ուշադրությունը սևեռում է ընտրությունների տեղական դիտորդների դերին:

ա. Դիտորդների հավատարմագրումը

Ընտրությունների դիտարկման գործընթացը պետք է լինի հնարավորինս ներառական, և պետությունները պետք է խրախուսեն դիտորդներին՝ դիտորդական աշխատանքներ իրականացնելու ընտրությունների յուրաքանչյուր մակարդակում (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Ուղեցույցներ, բաժին II.3.2.ա, ԵԱՀԿ, 1990ա, պարբ. 8):

«Բարեխիղճ գործելակերպի կանոնագրքի» համաձայն՝ գոյություն ունեն երկու տեսակի տեղական դիտորդներ (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 87)՝

- ▶▶ անկուսակցական դիտորդներ, այդ թվում՝ տեղական ԶՀԿ-ները և, հավանաբար, լրատվամիջոցները ներկայացնող դիտորդներ (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2003ա. 76),

¹⁰Տե՛ս Ընտրությունների տեղական դիտորդների գլոբալ ցանցը (GNDEM), հասանելի է՝ www.gndem.org/aboutgndem, մուտք՝ 2016թ. հուլիսի 21:

- կուսակցական դիտորդներ, ովքեր հաճախ կուսակցությունների կամ թեկնածուների լիազորված անձինք են:

Գործնականում, նրանց միջև տարբերությունը միշտ չէ, որ ակնհայտ է (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 87): Զանի դեռ կոնկրետ չի հիշատակվում այս կամ այն խումբը, «տեղական դիտորդներ» արտահայտությունը ներառում է թե՛ կուսակցական և թե՛ անկուսակցական դիտորդներին (Վենետիկի հանձնաժողով, 2009թ., պարբ. 9):

Որպեսզի դիտորդներին հնարավորություն տրվի կատարել իրենց առջև դրված խնդիրները, անհրաժեշտ է սահմանել նրանց համար հավատարմագրման գործընթաց: Այդ գործընթացը պետք է լինի պարզ, թափանցիկ, ժամանակին արված և վերահսկվի օբյեկտիվ ու ողջամիտ չափանիշների համաձայն (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 74, ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 155): Վստահությունը բարձրացնելու նպատակով այն պետք է թույլատրի համապատասխան թվով դիտորդների հավատարմագրումը (ՄԻԳՅԳ, 1994թ., պարբ. 128)՝ միևնույն ժամանակ չհանգեցնելով ընտրատեղամասերում մարդկային կուտակումների: Հավատարմագրման մերժման դեպքում պետք է գործեն ժամանակին հասանելի իրավական պաշտպանության միջոցներ (Եվրոպայի խորհուրդ, 1950թ., հոդված 13, ՄԻԳՅԳ, 1966թ., հոդված 2(3), ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 156):

բ. Դիտորդական առաքելության նպատակները և խնդիրները

Ընտրությունների լավ կառուցված կամ կազմակերպված դիտորդությունը կարող է բարձրացնել ընտրական ողջ գործընթացի թափանցիկությունը և ընտրազանգվածի վստահությունը դրա հանեպ, քանի որ հավատարմագրված դիտորդների ներկայությունը հանրային վերահսկողություն իրականացնելու հնարավորություն է ընձեռում և կարող է կանխել ընտրախախտումները, օրինակ՝ ընտրակեղծիքները կամ ընտրողների նկատմամբ սպառնալիքները (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, 2003ա, 76, ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 152): Ցանկացած դիտորդական առաքելության նպատակը պետք է լինի ներպետական օրենսդրության դրույթների և միջազգային ընտրական չափանիշների համապատասխանության հարցի գնահատումը (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 152):

Դիտորդական առաքելությունը կարող է հավաստի ապացույցներ տրամադրել այն մասին, թե արդյոք ընտրություններն անց են կացվել օրինական ճանապարհով և, որպես այդպիսին, մեծ կարեվորություն ունի զարգացող ժողովրդավարական պետություններում (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 86, 89): Ճշգրիտ դիտարկումը ընդգրկում է ընտրական գործընթացի բոլոր ասպեկտներն ու փուլերը՝ նախքան ընտրությունների օրը, դրա

ընթացքում և դրանից հետո (տե՛ս նույն տեղում, Ուղենիշներ, բաժին II.3.2.բ): Այն մասնավորապես պետք է ներառի՝

- ▶▶ ընտրությունների և ընտրական օրենսդրության գնահատումը,
- ▶▶ գնահատում այն մասին, թե արդյոք իշխանությունները և մասնավորապես ընտրությունների համար պատասխանատու մարմինն անկողմնակալ դիրքորոշում են պահպանում, և արդյոք ապահովվում են ընտրապայքարի մասնակիցների և ընտրողների հիմնարար իրավունքները,
- ▶▶ թեկնածուների և ընտրողների գրանցումը,
- ▶▶ նախընտրական քարոզարշավը և լրատվամիջոցների լուսաբանումը,
- ▶▶ ընտրությունների նյութերի բաշխումը և պահպանումը,
- ▶▶ քվեարկության, հաշվարկի և աղյուսակավորման գործընթացները, ինչպես նաև արդյունքների հայտարարումը (տե՛ս նույն տեղում, Բացատրական զեկույց, պարբ. 88),
- ▶▶ ընտրական բողոքների քննությունը:

Բացի զուտ դիտորդական աշխատանքներից, դիտորդների խնդիրների մեջ ներառված են նաև ընտրողների իրազեկման միջոցառումների անցկացումը, ընտրապայքարի մասնակիցների վարքագծի կանոնների խթանումը և ձայների զուգահեռ հաշվարկի/աղյուսակավորման իրականացումը (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 74): Դիտորդական առաքելությունների իրավասությունների կոնկրետ շրջանակը պետք է սահմանվի օրենքով (ԵԱՀԿ, 1990ա, պարբ. 8):

գ. Դիտորդների իրավունքները

Համաձայն Կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածի՝ դիտորդներն ունեն այլոց հետ միավորվելու ազատություն, այդ թվում՝ տեղական դիտորդական կազմակերպություն ստեղծելու կամ դրան անդամագրվելու իրավունք: Դիտորդների հավատարմագրումից հետո պետությունները պետք է ճանաչեն նրանց իրավունքները և դուրսացնեն նրանց աշխատանքը (Քարտերի կենտրոն, 2014թ., 156): Բացի այդ, ընտրությունների համար պատասխանատու մարմինը պետք է համագործակցի դիտորդների հետ, օրինակ՝ նրանց տրամադրելով համապատասխան տեղեկատվություն, անցկացնելով համատեղ հանդիպումներ կամ իրականացնելով կորպորատիվ ընտրողների

իրագրելի միջոցառումներ (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 74):

Ընտրությունների անցկացման բոլոր տարածքներում դիտորդների համար պետք է երաշխավորվի տեղաշարժի ազատությունը, ինչպես նաև՝ ընտրական գործընթացի հետ կապված բոլոր փուլերի հասանելիության իրավունքը (Վենետիկի հանձնաժողով, 2009թ., Ուղենիշներ, բաժիններ 1.4, 1.5, ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 152): Օրենքը պետք է միայն ողջամիտ սահմանափակումներ կիրառի և հստակորեն սահմանի այն բոլոր վայրերը, որտեղ դիտորդներին չի թույլատրվում դիտորդական աշխատանքներ անցկացնել՝ հակասական մեկնաբանություններից խուսափելու համար (Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 91, ՄԻԳՅԳ, 1994թ., պարբ. 99):

Ընտրությունների ժամանակ դիտորդների անվտանգությունը (Բելառուս)

«ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն արձանագրել է քաղաքացիական դիտորդների ենթադրյալ ահաբեկումների մի շարք դեպքեր: Օրինակ՝ օգոստոսի 23-ին Մոգիլյով քաղաքում անցկացվող «Հանուն արդար ընտրությունների» քարոզարշավի տեղական համակարգող Յուրի Նովիկովի ավտոմեքենան հետախուզվել է ոստիկանության կողմից, իսկ դիտորդների վերապատրաստման կյուրերն առգրավվել են: Սեպտեմբերի 24-ին «Ընտրությունների դիտարկում. տեսություն և պրակտիկա» քաղաքացիական դիտորդական խմբի 17 անդամներ ձերբակալվել են, և Մինսկի ոստիկանական բաժանմունքում վերցվել են նրանց մատնահետքերը, թեև նրանց դեմ ոչ մի մեղադրանք չի առաջադրվել»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն վերջնական զեկույցը Բելառուսի 2012թ. խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, էջ 18, www.osce.org/odihr/elections/98146?download=true

Դիտորդական աշխատանքի ժամանակ պետք է նաև ապահովվի նրանց անձնական անվտանգությունը, այն է՝ ֆիզիկական կամ մտավոր ահաբեկման և հարկադրանքի դեպքերից զերծ լինելու ազատություն (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 152):

Դիտորդների իրավունքների ոտնահարման օրինակ է բերվել 2012թ. Բելառուսի խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում:

Ավելին, պետությունները պետք է երաշխավորեն դիտորդների արտահայտվելու ազատությունը, որը ենթադրում է տեղեկություններ փնտրելու և ստանալու ազատություն՝ համաձայն Կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի 1-ին կետի: Մասնավորապես, դիտորդները պետք է ընտրական գործընթացի ողջ ընթացքում ազատ լինեն՝ կապ հաստատելու տարբեր անձանց հետ (հատկապես՝ պաշտոնյաների, ընտրողների, ընտրապայքարի մասնակիցների և լրատվամիջոցների

ներկայացուցիչների), կատարելու գրառումներ և զեկուցելու իրենց կազմակերպությանը (ՄԱԿ, 2003թ., հոդված 10(ա), 13(բ), Վենետիկի հանձնաժողով, 2002թ., Բացատրական զեկույց, պարբ. 90): Նրանց համար պետք է լիարժեք հասանելի լինեն անհրաժեշտ փաստաթղթերը՝ ըստ ներկայացվող պահանջի (Վենետիկի հանձնաժողով, 2009թ., Ուղենիշներ, բաժին 1.4, 1.7, ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե, 1981-2014թթ., ԸՄ 25, պարբ. 20, ԱՊԶ, 2002թ., հոդված 15.8): Դիտորդներին պետք է իրավունք տրվի բողոքարկել ընտրական մարմնի որոշումները, գործողությունները կամ բացթողումները (ԱՊԶ, 2002թ., հոդված 14.3):

դ. Դիտորդների պարտականությունները

Արժանահավատ տեղեկություններ տրամադրելու համար դիտորդները պետք է որոշակի պարտավորություններ ստանձնեն: Առաջին հերթին, դիտորդները պետք է հարգեն օրենքը և չխոչընդոտեն ընտրական գործընթացին (Վենետիկի հանձնաժողով, 2009թ., Ուղենիշներ, բաժին 2, ԱՊԶ, 2002թ., հոդված 15.9): Բացի այդ, դիտորդական աշխատանքներ իրականացնելիս նրանք չպետք է միջամտեն և պետք է ցուցաբերեն քաղաքական անաչառություն (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 151, ԵԱԶԿ, 1990ա, պարբ. 8):

Որպեսզի դիտորդները տեղյակ լինեն և հասկանան իրենց իրավունքներն ու պարտականությունները, նրանք պետք է հատուկ վերապատրաստում անցնեն, ինչպես շեշտադրվում է 2012թ. Վրաստանում կայացած խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱԶԿ/ԺՀՄԻԳ Ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում (բերված է ստորև):

Դիտորդները պետք է իրենց առջև դրված խնդիրներն իրականացնեն առանց խտրականության դրսևորման (ԺԸԱՄԻ, 2014ա, 151): Եվ վերջապես, նրանք պարտավոր են իրենց դիտորդական արդյունքների մասին զեկուցել ճշգրիտ և օբյեկտիվորեն (Եվրոպական հանձնաժողով, 2008թ., 74, ԱՊԶ 2002թ., Զոդված 15.9)՝ նպատակ հետապնդելով, որ իրենց դիտարկումները, նկատառումներն ու առաջարկությունները հաշվի առնվեն և կյանքի կոչվեն իշխանությունների, այդ թվում՝ ընտրությունների համար պատասխանատու մարմնի կողմից:

Անկողմնակալություն պահպանելու դիտորդների պարտականությունը (Վրաստան)

ԸԴԱ-ն արձանագրել է լիազորված անձանց կողմից ընտրատեղամասերի գործընթացների վրա անհարկի ազդեցություն գործելու 40 դեպք. «կուսակցությունների վստահված անձինք կամ քաղաքացիական դիտորդները միջամտում էին քվեարկության գործընթացին կամ ահաբեկում ընտրողներին: Մի շարք դեպքերում քաղաքացիական հասարակության դիտորդները իրենք իրենց բացեիքաց անվանում էին կոնկրետ թեկնածուի կամ կուսակցության ներկայացու-

ցիչներ կամ այլ կերպ կողմնակալություն էին դրսևորում»:

Հետևաբար, ԸՂԱ-ն արեց հետևյալ առաջարկությունը. «Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները, քաղաքական կուսակցությունները և թեկնածուները պետք է ապահովեն, որ ընտրատեղամասերի իրենց ներկայացուցիչները և վստահված անձինք համակողմանի վերապատրաստում անցնեն, որպեսզի ապահովվի քվեարկության և ձայների հաշվարկի գործընթացներին դիտորդների միջամտությունն արգելող դրույթների պահպանումը և դիտորդական աշխատանքներ իրականացնելիս պահպանվի անաչառություն»:

Աղբյուրը՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԱ-ն վերջնական զեկույցը Վրաստանի 2012թ. խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ, Էջ 24,
www.osce.org/odihr/elections/98399?download=true

	Դիտորդական առաքելություն (չափանիշներ և լավագույն գործելակերպեր)	ԵԱԿ/ԺՀՄԻԳ ԸՂԿ Հղման աղբյուր (վերջնական զեկույցներ)
Ձայների հաշվարկը	Տեղական և միջազգային դիտորդներին պետք է թույլ տրվի հնարավորինս լայնորեն և անարգել մասնակցել ընտրությունների դիտորդական աշխատանքներին:	Բելառուս 2012թ., էջ 18 Ուկրաինա 2012թ., էջ 24 Արդեշան 2013թ., էջ 19 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 22
	Դիտորդների հավատարմագրման նպատակով պետք է կիրառվեն միայն ողջամիտ աստիճանագրումներ, իսկ իրավական նորմերը պետք է լինեն հստակ և միանշանակ:	Հայաստան 2012թ., էջ 17 Արդեշան 2013թ., էջ 20
	Ընտրությունների ներպետական դիտորդների պարտադիր ընտրվումը, որն անհրաժեշտ է հավատարմագրվելու համար, կարող է խիստ սահմանափակող լինել, քանի որ դիտորդների վերապատրաստումը բացառապես նրանց կազմակերպության խնդիրն է:	Հայաստան 2012թ., էջ 17, 28
	Անհրաժեշտ է խուսափել մեկ ընտրատեղամասում գոյացող մարդկային կուտակումներից, որի պատճառը մի խմբի կողմից հանդես եկող մի քանի դիտորդների ներկայությունն է:	Վրաստան 2013թ., էջ 20
Նպատակները և խնդիրները	Դիտորդների մասնակցությունը կարող է մեծացնել ընտրական գործընթացի թափանցիկությունը:	Վրաստան 2012թ., էջ 23
	Դիտորդական աշխատանքները չպետք է սահմանափակվեն միայն բուն ընտրությունների օրվանով և պետք է ներառեն նաև, որսնից առաջ և հետո կատարվող, ընտրությունների հետ կապված իրադարձությունները:	Բելառուս 2012թ., էջ 18 Վրաստան 2013թ., էջ 19
Դիտորդների իրավունքները	Դիտորդները պետք է ունենան ընտրական գործընթացի բոլոր հատվածներին անարգել մուտք:	Բելառուս 2012թ., էջ 18 Արդեշան 2013թ., էջ 23 Ուկրաինա 2014թ. մայիս, էջ 22 Ուկրաինա 2014թ. հոկտեմբեր, էջ 23
	Դեռույթները պետք է ապահովեն դիտորդների անվտանգությունը:	Բելառուս 2012թ., էջ 18
Բողոքարկման ընթացակարգը	Դիտորդներին պետք է տրամադրվեն արձանագրությունների պատճեններ, որպեսզի նրանք առուգեն դրանցում արձանագրված թվերը և արդյունավետ բողոքներ ներկայացնելու հնարավորություն ունենան:	Բելառուս 2012թ., էջ 18 Ուկրաինա 2012թ., էջ 24
	Դիտորդները պետք է իրենց պարտականությունների կատարման, մասնավորապես՝ անկողնակալ աշխատանքի և չմիջամտելու հետ կապված վերապատրաստում անցնեն:	Վրաստան 2012թ., էջ 24 Վրաստան 2013թ., էջ 20
	Ընտրությունների դիտորդական կազմակերպությունը չի կարող ամբողջությամբ դուրս հանվել ընտրական գործընթացից: Եթե տվյալ կազմակերպության միայն մեկ դիտորդն է խախտել իր պարտականությունները:	Հայաստան 2013թ., էջ 16
	Արդյունքները պետք է արձանագրվեն ճշգրիտ և անկողնակալ կերպով, ինչպես նաև ժամանակին հրապարակվեն:	Հայաստան 2012թ., էջ 17

Հավելվածներ

Հավելված 1. Հապավումներ և կրճատումներ

ԿԸՀ	Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողով
ԱՊՀ	Անկախ պետությունների համագործակցություն
Դատարան	Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան
ԵԱՀԽ	Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության խորհրդակցություն
ԶՀԿ	Քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություն
ԸՄ	Ընդհանուր մեկնաբանություն
ԳՐԵԿՈ	Եվրոպայի խորհրդի՝ կոռուպցիայի դեմ պայքարի պետությունների հատուկ խումբը
ԸՄ	Ընտրությունների համար պատասխանատու մարմին կամ Ընտրական մարմին
ԸԿՄ	Ընտրությունների կառավարման մարմին
ԸԴԱ	Ընտրությունների դիտորդական առաքելություն
ՔՔԻՄԴ	Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր
ՆՏԱ	Ներքին տեղահանված անձ
ԸՄԴԱ	Ընտրությունների միջազգային դիտորդական առաքելություն
ԺԸԱՄԻ	Ժողովրդավարության և ընտրությունների աջակցության միջազգային ինստիտուտ (հապավումը անգլ.՝ International IDEA)
ՀԿ	Հասարակական կազմակերպություն

ԺՀՄԻԳ	Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակ
ԵԱՀԿ	Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպություն
ԸԸԲ	Ընտրատեղամասային ընտրական բյուրո
ՏԸՀ	Տեղամասային ընտրական հանձնաժողով
ՏԸՀ	Տարածքային ընտրական հանձնաժողով
ՄԻՀՀ	Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր
ՄԱԿ	Միավորված ազգերի կազմակերպություն
ՄԱԿ ԿՊԿ	ՄԱԿ-ի կոռուպցիայի դեմ պայքարի կոնվենցիա

Հավելված 2

Օգտագործված գրականության ցանկ

ՄԻԱՅՅԱԼ ԱԶԳԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԻԳՅԳ (1966թ.), Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր, հասանելի է՝ www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx

ՄԻԳՅԳ (1994թ.), Մարդու իրավունքներ և ընտրություններ. ձեռնարկ ընտրությունների իրավական, տեխնիկական և մարդու իրավունքներին առնչվող ասպեկտների մասին, հասանելի է՝ www.ohchr.org/Documents/Publications/training2en.pdf

ՄԻԳՅԳ (2004թ.), Ուղղորդող սկզբունքներ ներքին տեղահանման մասին (2004թ.), հասանելի է՝ www.unhcr.org/43ce1cff2.html

ՄԱԿ (1948թ.), Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր, հասանելի է՝ www.un.org/en/documents/udhr

ՄԱԿ (1952թ.), Կանանց քաղաքական իրավունքների մասին կոնվենցիա, հասանելի է՝ www1.umn.edu/humanrts/instree/e2cprw.htm

ՄԱԿ (1965թ.), Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիա, հասանելի է՝ www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx

ՄԱԿ (1979թ.), Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին կոնվենցիա, հասանելի է՝ www.un.org/womenwatch/daw/cedaw

ՄԱԿ (1992թ.), Ազգային կամ էթնիկ, կրոնական և լեզվական փոքրամասնությունների պատկանող անձանց իրավունքների մասին հռչակագիր, հասանելի է՝ www.ohchr.org/Documents/Publications/GuideMinoritiesDeclarationen.pdf

ՄԱԿ (1997թ.), Ընդհանուր հանձնարարական թիվ 23 Քաղաքական և հասարակական կյանքում կանանց դերի մասին, Կանանց դեմ խտրականության վերացման հանձնաժողով, հասանելի է՝ www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm#recom23

ՄԱԿ (2003թ.), Կոռուպցիայի դեմ պայքարի կոնվենցիա, հասանելի է՝ https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf

ՄԱԿ (2006թ.), Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին կոնվենցիա՝ ՀԱԽԿ, հասանելի է՝ www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml

ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտե (1981-2014թթ.), Ընդհանուր մեկնաբանություններ, հասանելի է՝ http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=8&DocTypeID=11

ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների խորհուրդ (2012թ.), «Կամբոջայում մարդու իրավունքների իրավիճակի մասին հատուկ զեկուցողի զեկույց», A/HRC/21/63 (SR Cambodia, 2012թ.), հասանելի է՝ www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session21/A-HRC-21-63_en.pdf

ԵՎՐՈՊԱՅԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Նախարարների կոմիտե (1994թ.), Լրատվամիջոցների թափանցիկությունը խթանելու միջոցառումների մասին թիվ R (94) 13 հանձնարարական, հասանելի է՝ <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=534799&SecMode=1&DocId=515710&Usage=2>

Նախարարների կոմիտե (1996թ.), Հանրային հեռարձակման ծառայությունների անկախության երաշխիքների մասին թիվ R (96) 10 հանձնարարական, հասանելի է՝ <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=539737&SecMode=1&DocId=547632&Usage=2>

Նախարարների կոմիտե (1999թ.), Լրատվամիջոցների բազմակարծությունը խթանելու միջոցառումների մասին թիվ R (99) 1 հանձնարարական, հասանելի է՝ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804fa377

Նախարարների կոմիտե (2003ա), Զաղաքական և պետական որոշումների կայացմանը կանանց և տղամարդկանց հավասարակշռված մասնակցության մասին թիվ Rec(2003)3 հանձնարարական, հասանելի է՝ [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec\(2003\)3&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec(2003)3&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383)

Նախարարների կոմիտե (2003բ), Զաղաքական կուսակցությունների և նախընտրական քարոզարշավի ֆինանսավորման հարցում կոռուպցիայի դեմ պայքարի ընդհանուր կանոնների մասին թիվ Rec(2003)4 հանձնարարական, հասանելի է՝ www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/general/Rec%282003%294_EN.pdf

Նախարարների կոմիտե (2004թ.), Էլեկտրոնային քվեարկության իրավական, գործառնական և տեխնիկական չափանիշների մասին թիվ Rec(2004)11 հանձնարարական, հասանելի է՝ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=778189>

Նախարարների կոմիտե (2006թ.), «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքներն ու հասարակության մեջ նրանց լիարժեք մասնակցությունը խթանելուն ուղղված Եվրոպայի խորհրդի գործողությունների ծրագրի մասին. հաշմանդամություն ունեցող անձանց կյանքի որակի բարելավում Եվրոպայում 2006-2015թթ.» թիվ Rec(2006)5 հանձնարարական, հասանելի է՝ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805af657

Նախարարների կոմիտե (2007ա), Լրատվամիջոցների կողմից նախընտրական քարոզարշավների լուսաբանման միջոցառումների մասին թիվ CM/Rec(2007)15 հանձնարարական, հասանելի է՝ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d4a3d

Նախարարների կոմիտե (2007բ), Տեղեկատվական հասարակության շրջանում հանրային լրատվամիջոցների դերի նվազեցման մասին թիվ CM/Rec(2007)3 հանձնարարական, հասանելի է՝ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d6bc5

Նախարարների կոմիտե (2013թ.), Գեներային հավասարության և լրատվամիջոցների մասին թիվ CM/Rec(2013)1 հանձնարարական, հասանելի է՝ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c7c7e

Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրես (2000թ.), Տարածաշրջանային մակարդակում թաղաքական կուսակցությունների ֆինանսական թափանցիկության և նրանց ժողովրդավարական գործունեության մասին թիվ 105 (2000) որոշում, հասանելի է՝ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=837807&Site=COE>

Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրես (2015ա), Ընտրված ներկայացուցիչների պաշտոնավարման պայմանների մասին թիվ 383 (2015) հանձնարարական, հասանելի է՝ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2374853&Site=COE>

Տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրես (2015բ), Տեղական և տարածաշրջանային ընտրություններին մասնակցելու չափանիշների մասին թիվ 382 (2015) որոշում, հասանելի է՝ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=2304785&Site=COE&direct=true>

Եվրոպայի խորհուրդ (1950թ.), Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա, ներառյալ թիվ 1 Արձանագրությունը, հասանելի է՝ www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

Եվրոպայի խորհուրդ (1985ա), Անձնական տվյալների ավտոմատացված մշակման դեպքում անհատների պաշտպանության մասին կոնվենցիա, հասանելի է՝
www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680078b37

Եվրոպայի խորհուրդ (1985բ), Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիա, www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/122

Եվրոպայի խորհուրդ (1995թ.), Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության շրջանակային կոնվենցիա, հասանելի է՝
<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/157.htm>

Եվրոպայի խորհուրդ (1997թ.), Տեղական մակարդակում հասարակական կյանքին օտարերկրացիների մասնակցության մասին կոնվենցիա, հասանելի է՝
<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/144.htm>

Եվրոպայի խորհուրդ (2010թ.), Էլեկտրոնային քվեարկության ձեռնարկ. Էլեկտրոնային եղանակով ընտրությունների անցկացման առանցքային քայլերը, հասանելի է՝
<https://book.coe.int/usd/en/constitutional-law/4516-e-voting-handbook-key-steps-in-the-implementation-of-e-enabled-elections.html>

Եվրոպայի խորհուրդ (2013ա), «Գենդերային հավասարության ռազմավարություն 2014-2017թթ.», հասանելի է՝
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680590174>

Եվրոպայի խորհուրդ (2013բ), Գենդերային հավասարության և լուսավարականության մասին Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի CM/Rec(2013)1 հանձնարարականի իրագործման վերաբերյալ ձեռնարկ, Գենդերային հավասարության հանձնաժողով, հասանելի է՝
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680590558>

Եվրոպայի խորհուրդ (2015թ.), «Ամփոփ գնահատման զեկույց. հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքներն ու հասարակության մեջ նրանց լիարժեք մասնակցությունը խթանելուն ուղղված Եվրոպայի խորհրդի գործողությունների ծրագրի իրականացում. հաշմանդամություն ունեցող անձանց կյանքի որակի բարելավում Եվրոպայում 2006-2015թթ.», Եվրոպայի խորհրդի իրատարակչություն, Ստրասբուրգ, հասանելի է՝
<https://edoc.coe.int/en/index.php?controller=get-file&freeid=6781>

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, Նախադեպային իրավունքի տվյալների բազա, հասանելի է՝

ԳԻԵԿՆ (2003թ.), «Քաղաքական կուսակցությունների և քաղաքաշավների ֆինանսավորման մասին ուղեցույց», հասանելի է՝
www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/Financing_Political_Parties_en.pdf

ԳԻԵԿՆ (2007թ.), «Գնահատման երրորդ շրջան. գնահատման և համապատասխանության զեկույցներ», հասանելի է՝
www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/ReportsRound3_en.asp

Խորհրդարանական վեհաժողով (2001թ.), Քաղաքական կուսակցությունների ֆինանսավորման մասին թիվ 1516 (2001) հանձնարարական, հասանելի է՝
www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16907&lang=en

Խորհրդարանական վեհաժողով (2010թ.), Հանձնարարական թիվ 1899 (2010թ.), Ընտրական համակարգի միջոցով կանանց ներկայացվածության ընդլայնումը քաղաքականության մեջ, հասանելի է՝
<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17812&lang=en>

Խորհրդարանական վեհաժողով (2012թ.), «Հանուն ավելի ժողովրդավարական ընտրությունների», Ժան-Շառլ Գարդետտիի զեկույց, AS/Pol (2012) 25 prov, հասանելի է՝
http://assembly.coe.int/CommitteeDocs/2012/Adpoc25_12prov.pdf

Գլխավոր քարտուղար (2014թ.), «Ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և իրավունքի գերակայության իրավիճակը Եվրոպայում», հասանելի է՝ <https://edoc.coe.int/en/fundamental-freedoms/5949-state-of-democracy-human-rights-and-the-rule-of-law-in-europe.html>

Գլխավոր քարտուղար (2015թ.), «Ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և իրավունքի գերակայության իրավիճակը Եվրոպայում», հասանելի է՝ <https://edoc.coe.int/en/an-overview/6455-state-of-democracy-human-rights-and-the-rule-of-law-in-europe.html>

Վենետիկի հանձնաժողով (2002թ.), «Ընտրական գործընթացներում բարեխիղճ գործելակերպի վերաբերյալ կանոնագիրը», հասանելի է՝ [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev-e)

Վենետիկի հանձնաժողով (2005թ.), Ընտրական իրավունքի կայունության մասին մեկնաբանող հռչակագիր, հասանելի է՝ [www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2005\)043-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2005)043-e)

Վենետիկի հանձնաժողով (2006ա), Ընտրություններին կանանց մասնակցության մասին հռչակագիր, հասանելի է՝ [www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2006\)020.aspx](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2006)020.aspx)

Վենետիկի հանձնաժողով (2006բ), «Ընտրություններին կուսակցությունների մասնակցության մասին զեկույց», հասանելի է՝ [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2006\)025-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2006)025-e)

Վենետիկի հանձնաժողով (2008թ.), «Կուսակցությունների մուտքը խորհրդարան արգելափակող ընտրական համակարգերի շեմերի և այլ առանձնահատկությունների մասին համեմատական զեկույց», հասանելի է՝ [www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2008\)037-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2008)037-e)

Վենետիկի հանձնաժողով (2009թ.), «Ընտրությունների դիտորդների միջազգայնորեն ճանաչված կարգավիճակի մասին ուղենիշների նախագիծ», հասանելի է՝ [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL\(2009\)022rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL(2009)022rev-e)

Վենետիկի հանձնաժողով (2010թ.), «Կուսակցությունների մուտքը խորհրդարան արգելափակող ընտրական համակարգերի շեմերի և այլ առանձնահատկությունների մասին զեկույց II», հասանելի է՝ [www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)007-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)007-e)

Վենետիկի հանձնաժողով (2012թ.), «Քաղաքացիական կազմակերպությունների կողմից անկողմնակալ դիտորդական առաքելության և մոնիթորինգի իրականացման համաշխարհային սկզբունքների հռչակագիր» և «Անկուսակցական քաղաքացիական ընտրադիտորդների և մոնիթորինգ անցկացնողների վարքագծի կանոնագիրը», հասանելի է՝ [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2012\)018-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2012)018-e)

Վենետիկի հանձնաժողով (2013թ.), «Ընտրական իրավունք», հասանելի է՝ www.eods.eu/library/VC.Electoral%20Law_EN.pdf

Վենետիկի հանձնաժողով/ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ (2006թ.), «Հայաստանի Հանրապետության ընտրական օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին նախագծի վերաբերյալ համատեղ կարծիք», հասանելի է՝ www.osce.org/odihr/elections/armenia/202111?download=true

Վենետիկի հանձնաժողով/ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ (2009թ.), «Դիտորդական առաքելությունների ընթացքում լրատվամիջոցների վերլուծության ուղենիշներ», հասանելի է՝ [www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2009\)031-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2009)031-e)

Վենետիկի հանձնաժողով/ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ (2016թ.), «Ընտրական գործընթացների ժամանակ վարչական ռեսուրսների չարաշահումը կանխելու և դրան արձագանքելու վերաբերյալ համատեղ ուղենիշներ», հասանելի է՝ [www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)004-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)004-e)

Վենետիկի հանձնաժողովի՝ ընտրական հարցերին առնչվող հիմնական փաստաթղթերը հասանելի են՝ www.venice.coe.int/WebForms/pages/default.aspx?p=01_main_reference_documents&lang=en

ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

Շվեդական միջազգային զարգացման և համագործակցության գործակալություն (2002թ.),
Ձեռնարկ՝ Եվրոպական միության դիտորդական առաքելությունների համար (2002թ.),
հասանելի է՝

http://eeas.europa.eu/eueom/pdf/handbook-eueom_en.pdf

Եվրոպական հանձնաժողով, (2007թ.), Ընտրությունների միջազգային չափանիշների
ժողովածու (2-րդ հրատ.), հասանելի է՝

http://eeas.europa.eu/archives/eueom/pdf/compendium-of-int-standards-for-elections_en.pdf

Եվրոպական հանձնաժողով, (2008թ.), Եվրոպական միության դիտորդական առաքելու-
թյունների համար ձեռնարկ (2-րդ հրատ.), հասանելի է՝

http://eeas.europa.eu/eueom/pdf/handbook-eueom-en-2nd-edition_en.pdf

ԵԱՀԿ

ԵԱՀԿ (1990ա), «Մարդու իրավունքների և ժողովրդավարության ոլորտին նվիրված ԵԱՀԿ կոնֆերանսի Կոպենհագենի հանդիպման փաստաթուղթ», հասանելի է՝ www.osce.org/odihr/elections/14304

ԵԱՀԿ (1990բ), «Նոր Եվրոպայի փարիզյան խարտիա», հասանելի է՝ www.osce.org/mc/39516?download=true

ԵԱՀԿ (1991թ.), «Մարդու իրավունքների և ժողովրդավարության ոլորտին նվիրված ԵԱՀԿ կոնֆերանսի Մոսկվայի հանդիպման փաստաթուղթ», հասանելի է՝ www.osce.org/odihr/elections/14310?download=true

ԵԱՀԿ (1994թ.), «ԵԱՀԿ. 1994թ. Բուդապեշտի փաստաթուղթ: Դեպի իրական գործակցություն Նոր դարաշրջանում», Գլուխ VIII, հասանելի է՝ www.osce.org/mc/39554?download=true

ԵԱՀԿ (1999ա), «1999թ. Ստամբուլի փաստաթուղթ», հասանելի է՝ www.osce.org/mc/39569?download=true

ԵԱՀԿ (1999բ), «Հասարակական կյանքում ազգային փոքրամասնությունների արդյունավետ մասնակցության մասին Լուսնի առաջարկություններ և բացատրագիր», Ազգային փոքրամասնությունների հարցերով գերագույն հանձնակատար, հասանելի է՝ www.osce.org/hcnm/30325?download=true

ԵԱՀԿ (2008թ.), Լրատվամիջոցների ինքնակարգավորման ուղեցույց. բոլոր հարցերը և պատասխանները, Լրատվամիջոցների ազատության հարցերով ներկայացուցիչ, հասանելի է՝ www.osce.org/fom/31497?download=true

ԵԱՀԿ (2013թ.), Հանձնառություններ. լրատվամիջոցների ազատություն, արտահայտվելու ազատություն, տեղեկատվության ազատ հոսք, 1975-2012թթ. (2-րդ հրատ.), Լրատվամիջոցների ազատության հարցերով ներկայացուցիչ, հասանելի է՝ www.osce.org/fom/99565

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ (2000թ.), «ԵԱՀԿ տարածքում ընտրությունների հետ կապված վեճերի կարգավորում. դեպի ընտրական վեճերի մշտադիտարկման ստանդարտ համակարգ», հասանելի է՝ www.osce.org/odihr/elections/17567?download=true

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ (2003ա), «ԵԱՀԿ մասնակից պետություններում ժողովրդավարական ընտրությունների մասով գործող հանձնառությունները», հասանելի է՝ www.osce.org/odihr/elections/13957?download=true

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ (2003բ), Ընտրությունների տեղական դիտորդների ձեռնարկ, հասանելի է՝ www.osce.org/odihr/elections/70289

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ (2004թ.), Ընտրություններին կանանց մասնակցության մշտադիտարկման ձեռնարկ, հասանելի է՝ www.osce.org/odihr/elections/13938?download=true

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ (2010թ.), Ընտրությունների դիտորդական առաքելության ձեռնարկ (6-րդ հրատ.), հասանելի է՝ www.osce.org/odihr/elections/68439

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ (2015թ.), Քարոզարշավի ֆինանսավորման դիտարկման ձեռնարկ հասանելի է՝ www.osce.org/odihr/elections/135516?download=true

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ, Ընտրությունների գնահատման/դիտորդական առաքելության վերջնական գեկույցներ, հասանելի է՝ www.osce.org/odihr/elections

ԱՅԼ

ԱՊՅ (2002թ.), Անկախ պետությունների համագործակցության մասնակից պետություններում ժողովրդավարական ընտրությունների, ընտրական իրավունքների եվ ազատությունների չափանիշների մասին կոնվենցիա, հասանելի է՝

[www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL\(2006\)031rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL(2006)031rev-e)

ԺԸԱՄԻ (1996թ.), «Ընտրությունների էթիկական և պրոֆեսիոնալ կառավարման վարքագծի կանոններ», հասանելի է՝

www.idea.int/publications/conduct_admin/loader.cfm?csmodule=security/getfile&pageid=21057

ԺԸԱՄԻ (2006թ.), «Ընտրությունների կառավարման նախագծում», հասանելի է՝

www.idea.int/publications/register.cfm?title=Electoral%20anagement%20Design%3A%20he%20International%20IDEA%20Handbook&forwardUrl=%2Fpublications%2Femd%2Floader%2Ecfm%3Fcsmodule%3Dsecurity%2Fgetfile%26pageid%3D17196

ԺԸԱՄԻ (2014ա), Ընտրությունների միջազգային պարտավորություններ: Ուղենիշներ իրավական դաշտի համար, հասանելի է՝ www.idea.int/publications/international-obligations-for-elections/loader.cfm?csModule=security/getfile&pageID=65167

ԺԸԱՄԻ (2014բ), Զաղաքական կուսակցությունների և նախընտրական քարոզարշավների ֆինանսավորում: Զաղաքական ֆինանսավորման ձեռնարկ, հասանելի է՝

www.idea.int/publications/funding-of-political-parties-and-election-campaigns/loader.cfm?csModule=security/getfile&pageID=64347

Քարտերի կենտրոն (2014թ.), Ընտրական պարտավորություններ և չափանիշներ: Քարտերի կենտրոնի գնահատման ձեռնարկ, հասանելի է՝

www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/democracy/cc-OES-handbook-10172014.pdf

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

